

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE
SİYASİ, SOSYAL ve DİNİ ETKİSİ YÖNÜYLE
HZ. ALİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr.M.Bahaüddin VAROL

Hazırlayan
Abdurrahman ŞANVERDİ

KONYA – 2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ

A- Araştırmanın Kaynakları	7
B- Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ali	9

I. BÖLÜM

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ.ALİ

A- Hz.Ebübekir Döneminde Hz.Ali	17
1- Halife Seçiminde	11
a) Hz.Ali'nin Seçime İtirazı	20
b) Hz.Ali'nin Biati Geciktirme Nedenleri	27
I- Kendisiyle İstişâre Edilmemesi	29
II- Rasûlullah'ın Teçhiz ve Defni	29
III- Hz.Fâtıma'ya Hürmeti(veya Miras Meselesi).....	30
2- Fetih Hareketlerinde	33
3- İdari ve Sosyal Alanlarda	38
a) İdari Alanda	38
b) Sosyal Alanda	39
B- Hz.Ömer Döneminde Hz.Ali	40
1- Halife Seçiminde	40
2- Fetih Hareketlerinde	37
3- İdari ve Sosyal Alanlarda	48
a) İdari Alanda	49
b) Sosyal Alanda	51
C- Hz.Osman Döneminde Hz.Ali	55
1- Halife Seçiminde	55
a) Şûrâ Olayı	55
b) Hz.Ali'nin Biati	64
2- Fetih Hareketlerinde	66
3- İdari ve Sosyal Alanlarda	68
a) İdari Alanda	68
b) Sosyal Alanda	69
4- Fitne Hareketleri Karşısında	72

II. BÖLÜM

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ.ALİ'NİN İSLÂM TOPLUMUNDAKİ YERİ

A- Siyasî Olaylarda Hz.Ali	77
1- Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı	77
2- İdari Görevlendirmelerde	89

B- Sosyal Alanlarda Hz.Ali	92
1- Ridde Hareketleri Karşısında	92
2- Fitne Hareketleri Karşısındaki Tutum ve Tavrı	94
3- Toplumsal Sorunlar Karşısında	98
C- Dinî Problemler ve Çözümlerde Hz.Ali.....	100
1- Hz.Ali'nin İlmi Yönü	100
2- Dinî Değişmeler Karşısında	103
SONUÇ	108
BİBLİYOGRAFYA	111

KISALTMALAR

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
(c.c)	: Celle Celâluhu
Çev.	: Çeviren
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Thz.	: Tarihsiz
v.	: Vefat Tarihi
vd.	: Ve Diğerleri
(sav)	: Sallallahu Aleyhi ve Selem

ÖNSÖZ

İnsanlık, fetret devri diyebileceğimiz ilâhi kanunların bozulduğu ve ihtiras dolu beşeri kanunların geçerli olduğu bir cahiliye dönemi yaşanırken, Rasûlüllah(sav)'ın Allah(cc) tarafından peygamber olarak gönderilmesiyle bu insanlık dramı bitmiştir. Hz.Peygamber insanlığa, ilâhi emirler gözetiminde şekillendirdiği, mükemmel alt yapıya sahip bir devlet ve bu devleti yürütecek örnek bir topluluk bırakmıştı. Onun vefatıyla başlayan Hulefâ-i Râşidîn döneminde müslümanlar için Hz.Peygamber'in olmadığı bambaşka bir dönem olmuştur. Müslümanlar Hz.Peygamber olmadan savaşılabilmeyi, sosyal, siyâsal ve dîni hadiselerde karar alabilmeyi ve çıkan her türlü problemi çözmeyi bu süreçte öğrenmişlerdi.Yine bu dönemde büyük fetihlerle sınırlar genişletilirken bu büyümenin getirdiği kurumsallaşmaya da büyük ağırlık verilmişti. Bütün bu olumlu gelişmeler sürerken doğal olarak hilafet gibi bir kısım olguların müslümanlar tarafından kabul görmesi biraz sancılı olmuştur.

İslâm Tarihinde en önemli şahıslardan biri hiç şüphesiz Hulefâ-i Râşidîn'in sonuncusu olan Hz.Ali'dir. Hz.Peygamber'in amcasının oğlu olması, Hz.Peygamber'in evinde ve onun eğitiminde yetişmesi, onun ilk İslâm toplumunda önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır. Bütün bunların yanı sıra onun ilk üç halife olan Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer ve Hz.Osman dönemindeki etki ve konumu da bu kariyerinin diğer bir yanındır. Onun, kendisinden önceki halifeler dönemindeki olaylar karşısındaki tutum ve tavrı, İslâm toplumunu oluşturan diğer müslümanlar üzerinde etkili olmuştur.

Bu sebeple onun bu süreçteki duruşu, bu dönem içerisindeki, siyasî ve sosyal hadiselerin değerlendirilmesinde referans kaynağı olmuştur. Söz konusu dönemde şekillenen siyasî ve fikrî oluşumlar, Hz.Ali'yi merkeze alarak onun sosyal konumundan istifade yoluna gitmişlerdir. Bu durum, devam eden süreçte Ehli Beyt'i merkeze alıp îtikâdi sisteminin temelini oturtan Şîa', Hz.Ali'nin bu dönemdeki tavırlarını kaynaklardaki bilgilerden uzak, taraftarlık psikolojisi içerisinde yanlış olarak değerlendirmiş ve müslümanları da etkilemiştir. Bir çok eserde onun hayatı ve efsanevi kişiliği incelenmiş olmasına rağmen bilimsel anlamda kaynaklara dayalı, doğru ve objektif bilgilerden yoksun olması ciddi bir eksikliği ortaya çıkartmıştır. İşte biz bu eksikliği bir nebze olsun gidermek için, İslâm Tarihinde ayrı bir öneme sahip olan ilk üç halife dönemindeki konum ve etkisini ele alamaya çalışacağız.

Birinci bölümde, Hz.Ali'nin ilk üç halife dönemimdeki halife seçimlerindeki tutum ve tavrı, fetihlerdeki konumu, sosyal ve idari olaylardaki rolü incelenmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, Hz.Ali'nin siyasî, sosyal ve dînî problemler ve çözümlerindeki fonksiyonu temel kaynaklar referans alınarak, genel bir değerlendirme şeklinde incelenenecektir.

Çalışma konusunu belirleme aşamasında benden yardımlarını esirgemeyen, araştırma döneminde de bana sabırla katlanan ve görüşlerinden çokça istifade ettiğim değerli danışman Hocam Doç. Dr. M.Bahaüddin Varol'a teşekkürü bir borç bilirim.

Abdurrahman Şanverdi
Konya 2007

GİRİŞ

A- Araştırmanın Kaynakları

Araştırmış olduğumuz konu, dönem açısından Hz.Ali'nin ilk üç halife dönemindeki siyasî, sosyal ve dini olaylarda aldığı rol veya takındığı tutum ve tavrıyla sınırlıdır. Kısmen de olsa, konu bütünlüğü açısından Hz.Peygamber dönemindeki yaşam ve faaliyetlerine de değinmeye çalıştık. Konumuzla ilgili olarak başta temel İslâm Tarihi kaynakları olmak üzere, Hadis, Tabakât, Fûtuhat, Neseb, Siyasî Tarih ve hukuk sahasında yazılan kaynak ve araştırmalardan istifade etmeye çalıştık.

Öncelikli olarak şunu ifade etmeliyiz ki, Hz.Ali hakkında gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında kimi çalışmaların varlığı bilinen bir husustur. Ancak ne var ki bunların büyük kısmının bilimsel içerikten uzak olmaları, ütopyik hale getirilen Hz.Ali hakkında doğru bilginin okuyucuya sunulması konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir. Hz.Ali gibi önemli bir şahsiyetin temel kaynaklardaki doğru bilgilerle anlatılması zorunlu bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu noktada konumuzla benzerlik gösteren Abdülhalık Bakır'ın "*Halifeliğine Kadar Hz.Ali*" yayınlanmamış yüksek lisans tezini ifade etmemiz gerekecektir. Çok geniş bir muhtevaya sahip Hz.Ali'nin hayatının büyük bölümünün bir çalışma içerisine alınmış olması ister istemez bir çok detayı dışarıda bırakmaya sebep olmuştur. Bizim inceleme alanımız olan ilk üç halife dönemindeki hayatının sadece yaklaşık yirmi sayfada incelenmiş olması bu yetersizliği ortaya koyar mahiyettedir. Bu nedenle biz bu çalışmayı görmekle birlikte çok fazla istifade edebildiğimizi söyleyemiyoruz. Bizim istifade ettiğimiz kaynaklar daha çok Temel İslâm Tarihi ve Hadis kaynakları olmuştur.

İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarından İbn İshâk'ın "*Sîretü ibn İshâk*"ı ve İbn Hişâm'ın "*es-Siratü'n-Nebeviyye*"si, özellikle Hz.Ali'nin, Hz.Peygamber dönemindeki hayatını incelerken sıkça başvurduğumuz kaynakların başında gelmektedir. Çalışmanın bir çok bölümünde Tabakât ve Neseb'le ilgili eserlerden İbn Sa'd (v.230/844)'ın "*Tabakât*"ı, bir kısım rivâyetleri sadece kendisinde bulduğumuz Belâzürî (v.279/892)'nin "*Ensâbü'l-Eşraf*"ı, İbn Abdilber (v.463/1071)'in, "*el-İsâbe fî Temyîzî's-Sahâbe*"si, ve İbnü'l Esîr'in "*Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*"si Hz.Ali'nin hayatıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Araştırmamızın değişik aşamalarında, Şîi düşünceye meyli ile bilinen Ya'kûbî (v.292/904)'in "*Târîh*"i, olaylarla ilgili bolca malzeme sunmaları ve olayları yıllara göre tasnif etmeleri yönünden bize kolaylık sağlayan Taberî(v.310/922)'nin "*Târîh*"i ve İbnü'l-Esîr(v.630/1232)'in "*el-Kâmil*"i, ayrıca konumuzun neredeyse her aşamasında sıkça başvurduğumuz İbn Kesîr (v.774/1372)'in "*el-Bidâye*"si, verdiği rivâyetlerden sonra yaptığı orijinal yorumlarının yanında, Hz.Ali'nin konumuzla ilgili faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

İlk dönem İslâm fetihlerinden bahseden Belâzürî'nin "*Fütûhül- Büldan*" ve İbn A'sem el-Kûfî(v.314/926)'nin "*el-Fütûh*" gibi kaynaklarından tezin, Hz.Ali'nin fetihlerdeki duruşuyla ilgili bölümlerinde faydalanmaya çalıştık. A.Cevdet Paşa'nın "*Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ*" da konuyla ilgili vermiş olduğu bol örnekleri sebebiyle sıkça başvurduğumuz kaynaklardan biri oldu. Muhammed Rıza'nın "*el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*"i, "*Ebûbekir es-Sıddık*"i, ve "*el-Fâruk Umar el-Hattâb*"i, halifelerin hayatlarını ayrıntılı ve müstakil olarak ele alması yönüyle çalışma sırasında oldukça kolaylık sağladı. İhsan İlâhi Zâhir'in "*eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*"i, Ehli Beyt'in ilk üç halifeyle çok yakın ilişkiler içerisinde olduğunu Şîa'ya ispatlamaya çalışırken, yaptığı yorumlardan ve verdiği örneklerden istifade etmeye çalıştık.

Klasik İslâm kaynaklarının yanı sıra çağımızda, konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan özellikle Ethem Ruhi Fığlalı'nın "*İmam Ali*" çalışmasını ve yayımlanmış makaleleri tarama imkanını bulduk. Siyasî İslâm Düşüncesi üzerine yazılmış bilhassa Sünnî olan Ziyauddin Rayyîs'in "*İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*", ve Şii olan M.Mescid-i Camiî'nin "*Ehli Sünnet ve Şîa'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*", olayları mukayeseli olarak vermeleri, hâdiselerin yorumlanması esnasında oldukça ufuk verici olmuştur. Ayrıca çağdaş tarihçi Muhammed Hamidullah'ın "*İslam Peygamberi*", "*İslam Tarihine Giriş*", "*İslam Anayasa Hukuku*", ve "*İslam Müesseselerine Giriş*"i, bol malzeme ve tutarlı yorumlar içermesi açısından çalışmamıza oldukça katkı sağlamıştır.

Konuyu hazırlarken Batı'da yapılan ve dilimize tercüme edilen bazı önemli çalışmaları da inceleme imkanını bulduk. Bunların başında tarihçi Philip K. Hitti'nin "*İslam Tarihi*", ve M.G.S Hodson'nın, "*İslam'ın Serüveni*"dir. Farklı bakış açısına sahip olması dolayısıyla dikkatimizi çeken bu eserlerden yeri geldikçe konuyla ilgili alıntılar da yaptık ve bu araştırmacıların eserlerinin ilgili bölümlerinden gerektiği kadarıyla yararlanmaya gayret ettik.

Son olarak şunu diyebiliriz ki; araştırma konusunu hazırlarken temel klasik eserler, bir titizlik içerisinde taranmaya gayret gösterilmiştir. Aynı zamanda konuyla ilgili hadis kitapları da gerekli yerlerde incelenmeye çalışılmış ve konuyla ilgili hadis alıntıları

yapılmıştır. Yine Arap aleminde yapılmış araştırmalar, Batı'da hazırlanmış ve dilimize tercüme edilmiş eserler, ülkemizde konuyla ilgili basılmış eser ve makaleler taranarak, tarafsız ve geniş bir bakış açısıyla araştırma konusu incelenmeye çalışılmıştır.

B- Hz.Peygamber Döneminde Hz.Ali

Temel kaynaklardaki rivâyetlere göre Hz.Ali, Hicretten 20 yıl önce, fil olayından 30 yıl sonra doğmuştu.¹ Babası Kureyş'in saygın kolu olan Hâşimoğullarının bir ferdi olan Ebû Tâlib'tir.² Annesi, Hz.Peygamber'e anne ve babasının vefatından sonra öz oğlu gibi bakan Fâtıma bint Esed b. Hâşimi'di.³ Hz.Ali doğduğunda, annesi ona kendi babasının “*aslan*” anlamındaki “*Esed*” yada “Haydar” adını vermişti.⁴ Ancak Hz.Peygamber, onun doğumunu haber alınca Ebû Tâlib'in evine gelmiş, isminin “*Ali*” olmasını teklif etmiş ve ailesi de bu ismi kabul etmişti.⁵ Künyesi ise “*Ebû'l-Hasen*”⁶ Lakabı, “*Ebû't-Turâb*”⁷ dir. Hz.Ali'nin hicretten önceki hayatıyla ilgili kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Küçük yaşında Hz.Peygamber'in yanında yetişmesinin nedeni olarak Mekke'de çıkan kıtlık sebebiyle Hz.Peygamber'in amcasına yardım maksadıyla Hz.Ali'yi yanına aldığı aktarılmıştır.⁸ Yine küçüklüğüne dair bir başka rivâyette 10 yaşında⁹ veya on 11 yaşında iman etmişti.¹⁰ Müşriklerin, Müslümanlara karşı işkenceleri artırmaları sonucu, Allah'tan bir emirle Hz.Peygamber, sahabeye Mekke'den Medine'ye göç izni vermişti.¹¹ Düşmanların katliam yoluyla Hz.Peygamber'i yok etmeye hazırlandıkları bir gece, Hz.Peygamber Hz.Ali'yi yatağına yatırarak kendisi de hicret etmişti. Ölümle burun buruna gelen Hz.Ali kendisine Hz.Peygamber'in sahiplerine verilmek üzere bıraktığı emanetleri sahiplerine iade edip, üç gün sonra Medine'ye hicret etmişti.¹²

Hz.Peygamber, Mekke'de bütün mal ve yakınlarını bırakarak Medine'ye hicret eden Muhacirlere gurbette olduklarını hissettirmemek ve Ensâr'la aradaki bağları kuvvetlendirmek

¹ İbn Hacer el-Askalâni, Şihabüddîn Ebü'l-Fadl (v. 852/1448) *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır, 1939, II, 507.

² İbn Sa'd, Muhammed (v.230/844), *et-Tabakâtül-Kübrâ*, Beyrut, 1957, III, 19.

³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 19.

⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali*, Ankara, 1998, 1.

⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali*, 1.

⁶ es-Suyûtî, Celalüddin Abdirrahman b. Ebibekîr (v.911/1505), *Tarihü'l-Hulefâ*, Thk: Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, Thz., 167.

⁷ el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (v.279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, Thk: Süheyl Zekkâr, Riyad Ziriklî, Beyrut, 1992, II, 90.

⁸ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (v.463/107), *el-İstiâb fi Esmâi'l-Ashâb*, Kahire, Thz., III, 118.

⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 22.

¹⁰ İbn İshâk, Muhammed (v.151/768), *Sîretü ibn İshâk*, Thk: Muhammed Hamidullah, Konya, 1981, 118; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 21.

¹¹ İbn İshâk, *Sîretü ibn İshâk*, 220.

¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 22.

için kardeşlik tesis etmişti.¹³ Hz.Peygamber’de kendine Hz.Ali’yi kardeş olarak seçmişti.¹⁴ Medine’de bir devlet tesis eden müslümanlar, savaşacak kadar teşkilatlanınca kendilerini yurtlarından kovmuş müşriklerle ilk defa Hicretin 2/624 yılında, Bedir gazvesinde karşı karşıya gelmişti. Müşriklerin büyük bir yenilgiye uğratıldığı bu gazve Hz.Ali’nin ilk gazvesi oluşmuştu. Meydana gelen savaşta müslümanların iki sancağından birini Hz.Ali taşımıştı.¹⁵ Gazvede göstermiş olduğu başarıdan dolayı, Hz.Peygamber Hz.Ali’ye, meşhur olan Zülfikar adlı kılıncını vermişti.¹⁶ Hz.Ali, Bedir Savaşından sonra Hz.Fâtıma ile evlenmişti.¹⁷ Hz.Ali’yi Hz.Fâtıma ile evliliğe teşvik eden başta Hz.Ebûbekir ve Hz.Ömer olmuştur.¹⁸ Hz.Ebûbekir, Hz.Ali’ye nikah şahitliği yaparken, Hz.Osman’da kendisine mehir yardımında bulunmuştu.¹⁹

Hz.Peygamber ve büyük sahabeler savunma görüşünderken, Bedir savaşına katılmayan genç sahabelerin ısrarıyla istişâre kararı olarak Medine dışında H.3/625 yılında Uhud’da müşriklerle karşı karşıya gelinmişti. Savaş müslümanların aleyhine dönünce sancağı Hz.Ali üstlenmişti.²⁰ Savaş esnasında Hz.Peygamber saldırıda bulunan birkaç düşman bölüğüne saldırması için Hz.Ali’yi görevlendirmişti. Hz.Ali, Kureyş müşriklerini püskürttükten sonra Hz.Peygamber’in yanına gelerek: “*Ey Allah’ın Rasûlü! Bunun karşılığı samimi dostluk ve kaygı ortaklığıdır*” dediğinde, Rasûlüllah’ta: “*Ali benden, bende Ali’denim*” şeklinde buyurmuştu.²¹ Hz.Peygamber’e suikast girişiminden dolayı Medine’den sürülen Benî Nadir oğulları kötü niyetlerini devam ettirmişlerdi. Gidip Mekke müşriklerini müslümanlara karşı kışkırtmışlardı. Tahrikler neticesinde Kureyş müşrikleri on bin kişilik bir birlikle Medine’ye karşı harekete geçmişlerdi.²² Bu haberi duyan Hz.Peygamber, savaşa adını verecek Medine etrafına Selmân-ı Fârisi’nin tavsiyesiyle bir hendek kazdırmıştı.²³ Muharebe sırasında hendeğin zayıf taraflarından düşmanların kuvvetli savaşçılarından Amr b. Abdived ve İkrime b. Ebû Cehil gibi şahıslar geçmişlerdi. Hz.Ali bu müşriklerin karşısına dikilmiş ve aralarında en kuvvetli olan Amr b. Abdived’i öldürünce ötekiler korkup kaçmışlardı.²⁴ Cenâb-ı Allah’ın müşriklerin kalbine verdiği bir korkuyla Medine çevresinden çekip gitmişlerdi.

¹³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1993, I, 181.

¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 22.

¹⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 23.

¹⁶ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İsmail (v.774/1372), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Mısır, 1957, VII, 122.

¹⁷ İbn İshâk, *Sîretü ibn İshâk*, 230.

¹⁸ Zahr, İhsan İlâhi, *eş-Şîa ve Ehlü’l-Beyt*, Lahor, 1982, 74.

¹⁹ Zahr, İhsan İlâhi, 137-138.

²⁰ İbn İshâk, *Sîretü ibn İshâk*, 308.

²¹ Fığlalı, *İmam Ali*, 16.

²² Fığlalı, *İmam Ali*, 19.

²³ el-Ya’kûbî, Ahmed b.Ebî Ya’kûbî b.Cafer b. Vehb(v 284/897), *Tarihü’l –Ya’kûbî*, Necef, 1358, II, 50.

²⁴ Belâzürî, *Ensâb*, I, 345.

H.5/627 yılında Hz.Peygamber Mustalikoğullarının kendisine karşı toparlandıkları haberini almıştı.²⁵ İki tarafın karşı karşıya geldiği çarpışma müslümanların üstün zaferiyle neticelenmişti.²⁶ Bu gazveyi asıl meşhur eden müslümanların galibiyetinden ziyade Hz.Âişe'nin başına gelen “İfk” hadisesidi. Savaş sonrasında müslümanlar Medine'ye doğru gitmek için yola koyulduklarında Hz. Âişe düşürmüş olduğu gerdanlığını bulmak için ordudan ayrılmış fakat bu arada kafilenin uzaklaştığını fark edememişti. Kafilenin arkasında görevli olan Safvân b. Muattal es-Sülemî, Hz.Âişe'yi görüp onu orduya yetiştirmişti.²⁷ Ancak müslümanların huzurunu kaçırmak için bu durumu fırsat bulan münafıklar ve onlara kanan bir kısım müslümanlar Hz.Âişe hakkında dedikodu yoluyla ona iftira atmışlardı.²⁸ Bu olaydan dolayı çok üzülen Hz.Peygamber çözüm yolu için sahabelerle istişâre etmeye başlamıştı. Sıra Hz.Ali'ye gelince “*Allah sana dünyayı dar etmemiştir. Âişe'den başka kadınlar çoktur*” demişti. Hz.Peygamber'e bütün müslümanları üzen bu iftiranın asılsız olduğunu Hz.Âişe'nin temiz olduğunu ve bu iftirayı atanlara gerekli cezanın verilmesini belirten peş peşe on âyet inmişti.²⁹ Hz.Osman döneminde icraatlarından dolayı ona muhalif olanlardan biri de Hz.Âişe olmuştu. Hz.Osman'ın ölümünden sonra Hz.Ali'ye biat edildiğini haber alınca kanaat değiştirmiş ve Hz.Osman hakkında “*mazlum olarak öldürülmüştür*” demişti. Hz.Âişe'nin bu ifadesinde, onun ifk hadisesi dolayısıyla Hz.Ali'ye olan kızgınlığının açık bir şekilde görülebileceği ifade edilmişti.³⁰

Hz.Peygamber Hicretin 6/628 yılında yaklaşık bin beş yüz kişilik Muhacirler'den ve Ensâr'dan oluşan bir gurup müslümanla umre yapmak amacıyla Mekke'ye doğru yola çıkarmıştı.³¹ Ancak onları yolda karşılayan müşrikler umre yapmalarına izin vermemişlerdi. Arada yaşanan tartışmalar neticesinde Kur'ân'da büyük bir zafer olduğu açıklanan Hudeybiye antlaşması³² imzalanmıştı.³³ Antlaşmayı Hz.Ali yazmıştı. Kureyş'in temsilcisi Süheyl b. Amr antlaşma sırasında Mekke müşriklerinin iktidarını sarsacak İslâmi tabirleri kabul etmeyip sözleşmenin geçerli olması için onları sildirmişti. Sıra “*Allah'ın Rasûlü Muhammed*” ifadesine gelince Süheyl bununda “*Muhammed b. Abdillah*” ifadesiyle değiştirilmesini istemişti. Daha önce Hz.Peygamber'in ısrarıyla besmeleyi silip değiştiren Hz.Ali bu defa çok ileri giden Süheyl'in bu isteğine karşı çıkmış ve “*Ey Allah'ın Resûlü ben Allah'ın verdiği bu sıfatı*

²⁵ İbnü'l-Esir, İzzüddîn b. Ebi'l-Hasan Ali b.Muhammed (v 630/1232), *el-Kâmil fi't -Târih* Beyrut, 1965, II, 179.

²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*,II, 179.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*,II, 182.

²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*,II, 183.

²⁹ İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik (v.213/828), *es-Siratü'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1955, II, 301-302; İnen âyetler Nur Sûresi'nin 11-20 arasındaki âyetlerdir.

³⁰ Fığlalı, *İmam Ali*, 64..

³¹ İbn Hişâm, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, II, 308-309.

³² Fetih 48: 1-3.

³³ İbn Hişâm, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, II, 310; Belâzürî, *Ensâb*, I, 350.

silemem” diyerek yazdığını silmek istememişti. Hz.Peygamber’in ısrarına rağmen silmeyince Hz.Peygamber kendi eliyle silmiş ve Hz.Ali’ye dönerek “*Bunun benzeriyle imtihan edilerek sende karşı karşıya kalacaksın*” diye buyurmuştu.³⁴ Hz.Peygamber bu sözüyle, ileride Hz.Ali’nin “*Tahkîm*” olayındaki “*Emîrû’l- Müminîn*” sıfatının anlaşma metninden sildirilişine işaret etmişti.³⁵

Hz.Peygamber, Hudeybiye’den sonra Medine’de kısa bir müddet durduktan sonra Müslümanların ticaret yollarını tehdit eden Hayber’deki Yahudilere karşı bir sefer düzenlemiştir.³⁶ Bu savaşta Hz.Ali tarihteki en önemli kahramanlıklarından birini sergilemişti. Müslümanların zorlandığı bu savaşta, Hz.Ebûbekir ve Hz.Ömer gibi seçkin sahabelerin komutasında taarruz yapıldıysa da fetih gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine Hz.Peygambere durum haber verilince şöyle demiştir. “*Allah’a yemin ederim, yarın bunu (sancağı), Allah’ı ve Rasûlü’nü seven, Allah’ın ve Rasûlü’nün de kendisini sevdiği bir kimseye teslim edeceğim, oda bu kaleyi zorla alacaktır.*”³⁷ Sabah olunca herkesin merak ettiği kişinin ismi Hz.Peygamber tarafından, Ali b. Ebû Tâlib olarak telaffuz edilmişti. Hz.Ali, Hz.Peygamber’den sancağı almış ve Yahudilere karşı büyük bir kahramanlıkla savaşarak onların bahadırı olan Merhab’ı öldürerek düşmanı ürkütmüştü.³⁸ Hz.Ali’nin bu savaşta menkıbelere konu olan önemli bir olayı da, kalkanı düştüğünde kale kapısını söküp kalkan olarak kullanmasıydı. Bu kapının sekiz kişi tarafından bile çevrilemediği rivâyet edilmiştir.³⁹

Kureyş müşrikleri, müslümanların tarafında olan Huzaa kabilesinden bir kısım insanlara saldırmış ve Hudeybiye antlaşmasını bozmuşlardı.⁴⁰ Akdi yenilemek isteyen müşrikler, Ebû Süfyân vasıtasıyla Hz.Ali’nin, Hz.Peygamber’le kendileri arasında vasıta olmasını istemişlerdi. Hz.Ali’de: “*Allah Rasûlü’nün karar verdiği konuda hiçbirimiz onunla konuşmayız*” diyerek yardım teklifini reddetmişti.⁴¹ Mekke’nin fethi için yapılan hazırlıklar tamamlanınca, Hz.Peygamber İslâm ordusunun bölüklere ayrılmasını emretmişti. Hazrec kabilesinin sancağını taşıyan kabile reisi Sa’d b. Ubade, heyecanlı bir şekilde: “*Bugün öldürme günüdür*” diye bağırdığını duyan Hz.Peygamber karşılık olarak: “*Bugün merhamet günü*” demiş ve sancağı alması için Hz.Ali’yi çağırılmıştı.⁴² Mekke’nin fethinden sonra Ka’be’deki putları kıran

³⁴ Ya’kûbî, II, 54; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 183.

³⁵ Fırlalı, *İmam Ali*, 24.

³⁶ İbn Hişâm, *es-Siratü’n-Nebeviyye*, II, 329.

³⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 205.

³⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 205.

³⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 206.

⁴⁰ Belâzürî, *Ensâb*, I, 353.

⁴¹ İbn Hişâm, *es-Siratü’n-Nebeviyye*, II, 396.

⁴² İbn Hişâm, *es-Siratü’n-Nebeviyye*, II, 406.

Hız.Peygamber'e, Hız.Ali onu omzuna alarak yardım etmişti. Tıpkı Hız.Peygamber gibi Hız.Ali'nin de hayatı boyunca putlara tapmadığı ve bu yüzden Kerremallahu vecheh (Allah yüzünü şereflendirsin) sıfatını aldığı nakledilmişti.⁴³

Müslümanların Mekke fethini duyan Hevâzinliler, Hız.Peygamber'in kendilerine saldıracağı düşüncesiyle o saldırmadan saldırıya geçmek amacıyla bir ordu hazırlamışlardı.⁴⁴ Huneyn'de müslümanlara savaşın ilk anlarında zor anlar yaşatmış olsalar da savaş, müslümanların galibiyetiyle neticelenmişti. Hız.Ali bu gazvede de büyük kahramanlıklar göstermişti. Hevazinlilerin bayraktarı ve müslümanların karşı koymakta zorlandıkları Cervel'i, onunla girdiği mücadelede büyük bir cesaretle öldürmüştü.⁴⁵ Huneyn'den sonra Hicri 8. senede Hız.Peygamber, Hız.Ali'yi bir bölük askerle birlikte Taif'teki putların kırılması için göndermişti.⁴⁶

Hicri 9/630 senesinde Bizanslılara karşı Tebük gazvesi yapılmıştır. Hız.Peygamber Tebük gazvesi için yola çıkarken Hız.Ali'yi Medine'de ailesinin koruyucusu olarak bırakmıştı.⁴⁷ Münafıklar ise bu durumu fitne çıkarmak için dillerine dolayarak *“Muhammed Ali'yi, sadece ona değer vermediği için geride bıraktı”* şeklinde ileri geri konuşmaya başladıklarında⁴⁸ bunları duyan Hız.Ali, hemen Hız.Peygamber'e yetişmiş ve söylenenleri ona anlatmıştı. Hız.Peygamber'de onu şu şekilde teselli etmişti: *“Ey Ali! Musa nezdinde Harun'un mertebesi gibi benim nezdinde bir mertebeye sahip olmaya razı olmaz mısın? Yalnız şu var ki, benden sonra Hız.Peygamber gelmeyecektir.”* Hız.Ali'de, Hız.Peygamber'in kendisine biçtiği şerefli makamın sevinciyle Medine'ye geri dönmüştü.⁴⁹ Yine bu yıl içerisinde Hız. Ebûbekir, Hız.Peygamber tarafından Hac Emiri olarak görevlendirmişti.⁵⁰ Hız.Peygamber Hac kafilesinin ardından Berâe (Tevbe) sûresini müşriklere okuması için Hız.Ali'yi göndermişti. O'da Tevbe suresinin müşriklerle ilgili âyetleri bildirerek görevi yerine şerefle getirmişti.⁵¹ Aldığı vazifeleri mükemmel bir şekilde yerine getiren Hız.Ali aynı yıl içerisinde Hız.Peygamber tarafından, kadılık⁵² ve İslâm'ı tebliğ etmek için Yemen'e gönderilmişti. Yemenlilerin hidayet haberini Medine'ye gönderince Hız.Peygamber sevinçten Allah'a şükür secdesi yapmıştı.⁵³

⁴³ Fığlalı, *İmam Ali*, 1.

⁴⁴ Ya'kûbî, II, 62.

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 23.

⁴⁶ Fığlalı, *İmam Ali*, 38.

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 257; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 525.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 257.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 257-258; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 525, 530.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 268; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 550.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 268; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 550.

⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 553.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 277.

Hz.Peygamber hicri 9. senede “*Haccetü'l-İslâm*” da denilen Veda Haccını ifa etmişti. Rasûlüllah Mekke dışındaki Batha’da ikamet halinde iken Yemen’e emir olarak gönderilmiş olan Hz.Ali hac kafilesine katılmıştı.⁵⁴ Hz.Ali, Mekke’de Rasûlüllah’la buluşmak için Yemen’den dönüşünde biraz acele etmiş ve kendisinde önden gitmişti. Arkada askerlerin başına arkadaşlarından birisini vekil bırakmıştı. Bu vekil, Hz.Ali’nin Yemen’den getirmiş olduğu kumaşları askerlere dağıtmıştı. Hz.Ali onları karşılamak için geri dönüp durumu görünce askerlerin üzerindeki elbiseleri çıkardırıp tekrar yerine koydurmuştu.⁵⁵ Bunun üzerine askerler Hz.Ali’nin bu uygulamasını Hz.Peygamber’e şikayet etmişlerdi. Hz.Peygamber şikayetlere karşılık şöyle cevap vermişti: “*Ali’yi bana şikayet etmeyin. Çünkü o Allah’tan en çok korkanınızdır.*”⁵⁶

Rasûlüllah Veda Haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasındaki Ğadir-i Hum denen mevkiye dinlenmek amacıyla konaklamıştı.⁵⁷ Hz.Peygamber Hz.Ali ile ilgili şikayetlere cevap içeren bir hutbe vermişti. Bu hutbede Hz.Ali’yi ve Ehli Beyti sena edici ifadeler ağır basmıştı. Hz.Peygamber Ğadir-i Hum denen yerde, mola verdikten sonra müslümanlara hitaben şöyle buyurmuştu: “*Bana (Rabbim katından) davet geldi. Bende bu davete icabet ettim. Yalnız ben aranızda iki ağır şey bıraktım. Bunlar Allah’ın kitabı ile Ehli Beytim’dir. Bakın hele, benden sonra bunlara nasıl davranacaksınız? Bu ikisi, Havz-ı Kevser yanında, yanıma gelinceye kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır. Allah benim dostumdur. Bende her müminin dostuyum.*” Böyle dedikten sonra Hz.Ali’nin elini tutup şöyle demişti: “*Ben her kimin dostuysam, bu da onun dostudur. Allah’ım bana, dostluk edene dostluk et. Bana düşmanlık edene de düşmanlık et.*”⁵⁸

Hz.Peygamber, Ğadir-i Hum mevkiinde irad ettiği hutbedeki Hz.Ali ve Ehli Beyt’i övücü ifadeleri, Şîî düşüncesinin Hz.Ali’nin, Hz.Peygamber’in varisi olduğu fikrinin temelini oluşturmuştu. Şîîler, Hz.Peygamber’in o gün söylediği bu sözlere hem fırkalarının hem de kurdukları devletlerin temel mantığını şekillendiren siyasî bir mana yüklemişlerdi. Oysa ki, diğer müslümanlar bu sözleri bu şekilde anlamamışlardı.⁵⁹ Hz.Peygamber bu önemli hutbedeki ifadeleriyle, Hz.Ali’nin faziletini, güvenilirliğini adaletini kendisine olan yakınlığını beyan buyurmuş, böylece insanların kalbinde ona karşı bulunan şüpheleri gidermişti.⁶⁰ Çünkü

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 310.

⁵⁵ et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (v.310/922), *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Kâhire, 1968, III, 148.

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 366.

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 365.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 366; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 278.

⁵⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 278.

⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 265.

Hz.Ali'nin aleyhinde oluşan bir zan, olumsuz bir davranış Hz.Peygamber'le akraba olması hasebiyle ucu ona da dokunuyordu. Ayrıca ileride Ehli Beyt'ine karşı düşülecek hataları da engellemeyi düşünmüş olabilir. Şîîler ve Sünniler arasında uzun tartışmalara neden olan bu olayı asıl konumuz olmaması nedeniyle burada kesip ilgili yerlere havale ediyoruz.⁶¹

Hz.Ali çocuk yaşından itibaren Hz.Peygamber'in vefatına kadar, sürekli onun yanında bulunmuş ve Tebük hariç her gazveye katılmıştı. Hz.Peygamber'in vefatına neden olan hastalığı sırasında Hz.Ali sürekli onun yanında bulunmuş ve hizmetini görmüştü. Hatta Hz.Peygamber'le en son konuşan kişinin Hz.Ali olduğu nakledilmişti.⁶² Artık Hz.Ali için Hz.Peygamber'in vefatıyla birlikte daha ilk saatlerden, konumuzun temelini oluşturan zorlu ve uzun süreç başlamıştı. Hz.Ali üç halife sürecinde kimi zaman müspet muhalefet, kimi zaman başdanışman makamında rol aldığı gibi, yeri geldiği zamanda halkla halife arasında temsilci olarak görev almıştı.

⁶¹ Ğadir-i Hum hadisesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 265-275.

⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 553.

I.BÖLÜM

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ.ALİ

Her asır kendisinden ve taraftarlarından en çok söz ettiren sahabi hiç şüphesiz Hz.Ali olmuştur. Yüksek ilmi, tarihe malolmuş cesareti ve Hz.Peygamber'in "Ehli Beytim" dediği güzide neslinin temel fertlerinden birisi olması sebebiyle, kendisinden önceki ilk üç halifede olduğu gibi sonraki dönemlerde de toplum ona daha hassas bir nazarla yaklaşmıştı. Bizde bu başlık altında, Hz.Ali'nin kendisine biçilmiş olan bu rolle ilk üç halife dönemindeki siyasî, sosyal ve dîni hadiselerde nasıl hareket ettiğine bakmaya çalışacağız.

A-Hz. Ebûbekir Döneminde Hz.Ali

Hicretin 13. Rabiülevvel -11/8 Haziran 632 pazartesi günü sabaha karşı, Hz.Peygamber rabbine kavuşmuştu. O dönemin müslümanları kısa bir süreliğine de olsa bir çok konuda –akide konuları hariç– özellikle sosyal ve idari yapılanmalarda, şaşkınlık içerisinde kara kara düşünmek zorunda kalmışlardı. Hatta denilebilir ki: "Şüphesiz ki biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettikte onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler onu insan yükledi. Çünkü o çok zalim çok cahildir."⁶³ İlâhi emrinin ağırlığını Rasûlüllah'ın ayrılığıyla çok daha fazla hissetmişlerdi. Çünkü Hz.Peygamber varken Yüce Allah'ın şu buyruğu gereğince onların her türlü sıkıntı ve çekişmelerini büyük bir kolaylıkla hallediyordu. "Hayır, Rabbine andolsun ki; aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar."⁶⁴

Sahabe, Hz.Peygamber'in ayrılığıyla lidersiz kalmaktan dolayı yaşadığı boşluğu kısa sürede aşip, peygambersiz bir hayata yeni bir düzen vermek ve onun yerini dolduracak bir şahsı tespit⁶⁵ etme zorunluluğunu hissetmişti. Zira ashâb tüm batıl inançlarla, canları pahasına da olsa mücadele ederek, her şeyi ile kendine has olan, siyasî alanda kendini ispatlamış, düşüncesini özgürce söyleyebilen ve bu uğurda bedel vermiş bir toplumu devraldığının farkındaydı. Bu

⁶³ Ahzâb 33:72.

⁶⁴ Nisâ 3:65.

⁶⁵ Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002, 73.

yüzdendir ki, oluşan idari ve sosyal boşluğu çok hızlı; fakat toplumu bölmeden giderme yoluna başvurmuşlardı. Neticede -ilerde bir bölümüne değineceğimiz- bir kısım tartışmalar yaşansa da Hz.Peygamber'e halef problemi çözüme kavuşmuştu.

Biz bu başlık altında, geçmişte aşağı-yukarı bütün klasik İslam kaynaklarında teferruatları ile anlatılan, yada günümüzde bu konuyu ayrıntılarıyla karşılaştırmalı olarak inceleyen eserlerin⁶⁶ yaptığı gibi Hz.Ebûbekir'in hilafete nasıl geldiği ve bu esnada ne türlü hadiselerin yaşandığına değinme amacını gütmeyeceğiz. Bizim burada asıl değinmeye çalışacağımız Hz.Ali'nin, Hz.Ebûbekir'in halife olarak seçilirken ve seçildikten sonra ki süreçte nasıl bir tavır takındığıdır. Elbette ele alacağımız konunun daha iyi anlaşılması için Hz.Ebûbekir'i hilafet konusundan dolayı Hz.Ali ile karşı karşıya getiren süreçteki hadiseleri çok fazla teferruata girmeden vermemiz gerekecektir. Ta ki, konu bütünlük içerisinde anlaşılsın.

1- Hilafet Seçiminde

Hz.Peygamber'in ahirete irtihalinden dolayı boşalmış olan yöneticilik makamı, toplumda en ufak bir infial meydana gelmeden doldurulmalıydı. İşte bu düşünce ile ismini koyma konusunda dahi tereddüt içerisine giren ashâb adını veremedikleri bu makamı Benû Sâide Sakîfesi (Benû Sâide Gölgeği) diye tarih kitaplarına geçecek mekanda doldurdular. Başta Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer, Hz.Ali ve amcası Abbas ile birlikte Hz.Peygamber'in yakın akrabalarından olan Hâşimoğullarının diğer fertleri⁶⁷ Hz.Peygamber'in defin hazırlıklarını devam ettirdiği o hüznü anda onları telaşa düşürecek bir haber geldi.

Hz.Peygamber'e ikinci Akabe Biati'nde, aile efradını korudukları gibi kendisini de koruyacaklarına dair Allah adına yemin eden Ensâr,⁶⁸ Hz.Peygamber'in vefat ettiği gün Muhacirleri şaşırtacak bir davranışta bulunmuşlardı. Hazrec ve Evs kabilelerinden oluşan ensâr müslümanları, Hz.Peygamber hayatta iken iktidara talip olduklarına dair açık veya dolaylı olarak beyanları olmadığı halde, Hz.Peygamber'in teçhiz ve defnini beklemeden kendi aralarından bir şahsı halife seçebilmek için harekete geçmişlerdi.⁶⁹ Ensâr hızlı bir şekilde Benû Sâide Sakîfesinde bir araya gelmiş ve aralarında yaptıkları aday tespitinden sonra halife adayı olarak Hazrecli olan Sa'd b. Ubâde etrafında toplanmışlardı.⁷⁰

⁶⁶ Hz.Ebûbekir'in hilafete seçilmesi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. , Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 73 vd.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâb*, II, 26; Taberî, *Târîh*, III, 20, 219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 192.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 99.

⁶⁹ Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 81.

⁷⁰ İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Küfî (v.314/926), *el-Fütûh*, Beyrut, 1986, I, 4; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 106.

Benû Sâide Sakîfesi'nde toplanmış olan çok azı Muhacir olmakla birlikte⁷¹ tamamına yakını Ensârdan müteşekkil müslümanlar, yeni liderin seçimi için bir araya gelmişlerdi. Ensâr'ın ileri gelenleri insanları yeni lideri kabullenme ve halifenin kendi aralarından seçilmesiyle bir bölücülük, bir taassup değil de bir hak olduğunu ifade eden dini söylemler ile insanların zihninde bir nevi psikolojik hazırlık diyebileceğimiz konuşmalar yapmışlardı. Bunlardan biri olan Evsli Huzeyme b. Sâbit söz alarak şunları söylemişti: *“Ey Ensâr! Şayet siz, bugün Kureyşlilere bir öncülük tanıyacak olursanız, bu iş kıyamet gününe kadar onlar üzerinde kalacak ve size geçmeyecektir. Halbuki, Allah kitabında sizi Ensâr olarak adlandırmıştır;”*⁷² *Muhacirler size hicret etmiştir ve Rasûlüllah'ın kabri de sizin yurduzdur. Bu duruma göre Kureyşlilerin kendisinden çekinecekleri ve ensârın da kendisine güvenebileceği bir şahıs üzerinde anlaşın.*⁷³

Huzeyme b. Sâbit'in bu konuşmasının ardından onun söylediklerini destekleyen birçok kişiden şöyle bir cevap gelmişti. *“Ey Huzeyme! Haklısın, çok doğru söyledin. Şüphesiz biz, senin dediklerine katılıyoruz. Zaten biz de efendimiz Sa'd b. Ubâde'yi seçmiştik.”*⁷⁴ Bu cevapta hem “efendimiz” ifadesi ile kabilecilik kültüründeki kabile reisi mantığının devam ettiğini, hem de Sa'd b. Ubâde'nin tek aday olarak sunulduğunu ve henüz oylama yapılmadan bir ön kabul olduğunu söylemek pekte yanlış olmasa gerektir.

Yukarıdaki konuşmalara benzer bir çok konuşma yapıldıktan sonra Sa'd b. Ubâde'de söz alarak önce ensârdan övgü ile bahsettikten sonra *“...Bu işe siz el atın ve sarılın!..”*⁷⁵ diyerek halifeliğin ensârın hakkı olduğunu ifade eden konuşmalar yapmıştı. Ardından da ensârdan Sa'd b. Ubâde'nin söylediklerini destekleyen cevaplar gelmişti. Bütün bu fikir birliğinden sonra tahmin de hiç zorlanmadıkları Kureyş engelini nasıl aşacaklarını kendi aralarında müzakere etmeye başlamışlardı. Onlar için rakip diyebileceğimiz Kureyş'i, saf dışı bırakmalarının kolay olmayacağını bildikleri için -belki de fitnede çekinen- bir kısım ensârlılar orta yol olan eşit paylaşım⁷⁶ (halifeliği) çözümünü teklif etmişlerdi. Uveyym b. Sâide gibi bir kısmı da toplantıdan atılmalarına neden olacak hilafetin Kureyşlilere ait olduğunu ifade eden teklifler sunmuşlardı.⁷⁷

⁷¹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 4.

⁷² Tevbe 9: 100.

⁷³ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 4; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1106.

⁷⁴ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 4; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1106.

⁷⁵ *el-İmâme ve's-Siyâse*, (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Müslim ed-Dîneverî(v.276/889)'ye nispet edilmektedir.) Beyrut, 1977, I, 22; et-Taberî, *Târîh*, III, 218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 191-192.

⁷⁶ Bir grup Ensarlı, Muhacirlerin onların yaptığı seçimi kabul etmeyeceklerini düşünerek şöyle demişlerdi : “Bir emir bizden bir emir sizden olsun! deriz ve bundan başka bir çözüme de asla yanaşmayız.” Taberî, *Târîh*, III, 218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 191-192

⁷⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, Thk : Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1965, II, 8.

Ensâr, kendi arasında Benû Sâide Sakîfesi'nde hararetli münazaralar yaparken, Ma'n b. Adiy ve Uveyym b. Saîd'e, Rasûlullah'ın defin hazırlıklarını yapan yakın akrabaları ve yakın dostları arasında bulunan Hz.Ömer'e Benû Sâide Sakîfesi'nde olup bitenleri haber verdiklerinde Hz.Ömer, durumun vahametini anlayıp hemen durumu Hz.Ebûbekir'e, “*Şu kardeşlerimiz ensârın yanına gidelim de ne yaptıklarına bir bakalım*” dedikten⁷⁸ sonra, ikisi endişeli bir şekilde⁷⁹ yanlarında Hz.Osman ve bir kısım muhacirler ile⁸⁰ Hz.Peygamber'in naşının başında Hz.Ali ve yakın akrabalarını bırakarak, daha henüz alev almamış fitneyi söndürmek üzere Benû Sâide Sakîfesi'ne doğru gitmişlerdi.⁸¹

Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer ve onun gibi, sahabenin önde gelen şahıslarının toplantıya katılmaları görüşmeleri hareketlendirmişti.⁸² Bir kısım sürtüşmeler yaşanmış olsa bile⁸³ bütün serdedilmiş hararetli konuşmalar sonucunda Hz.Ebûbekir, Sa'd b.Ubâde hariç⁸⁴ Benû Sâide Sakîfesi'nde bulunan Ensâr ve Muhacirlerden müteşekkil müslümanların oybirliği ile ilk halife olarak seçilmişti.⁸⁵ Hz.Ebûbekir, çok zor şartlar altında ve ağır yükümlülüklerle birlikte, kendisi istemediği halde halife seçilmişti. Ancak liderlik problemi çözümlenmiş görünse de bu problemin diğer yarısının hallolmadığı, halifeliğin ilk gününde Hz.Ömer'in, Hz.Ebûbekir'e biat edilmesi talebine, Hz.Ali'nin mescide gelip de red cevabını vermesi ile anlaşılmıştı.⁸⁶ Belirttiğimiz gibi yöneticilik probleminin, Hz.Ali'nin mescidde yaptığı itirazla⁸⁷ tam olarak halledilmediği ortaya çıkmıştı. Peki Hz Ali neden seçime itiraz içeren bir sitem etmeden ve bir kısım haklarla ilgili hatırlatmaları yapmadan biat etmemişti? Ve niçin Hz.Ebûbekir'e biati geciktirmişti? Şimdi başlıklar altında bu soruların cevaplarını bulmaya çalışacağız.

a) Hz.Ali'nin Seçime İtirazı

Yukarıda belirttiğimiz gibi Hz.Ali, Hz.Ebûbekir'in halife olarak seçilmesine itiraz içeren bir sitemde bulunmuştu. Şimdi ele alacağımız bir kısım nakiller, bu itirazın sebeplerine dairdir. Ebûbekir mescide gelmiş ve halk orada kendisine biat etmişti. Rasûlullah'ın cenazesini yıkamakla meşgul olan Abbâs ile Ali, mescidden gelen bu tekbiri işitince, Hz.Ali: “*Bu da ne?*” dedi. Abbas: “*Böyle bir şey (hilafet), asla kaçırılmaz. İşte bundan dolayı ben,*

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâb*, II, 262-264; Taberî, *Târîh*, III, 201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 192.

⁷⁹ *el-İmâme*, I, 22.

⁸⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 5.

⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, II, 262.

⁸² M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya, 2004, 66.

⁸³ Hz.Ömer ve Hazreçli Sabit b. Kays arasında bir kısım sürtüşmeler olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz., Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 107.

⁸⁴ Belâzürî, *Ensâb*, II, 262; *el-İmâme*, I, 27.

⁸⁵ Taberî, *Târîh*, III, 210; İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 259; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 110.

⁸⁶ *el-İmâme*, I, 28.

⁸⁷ *el-İmâme*, I, 28.

sana söylemem gerekenleri daha önce söylemişim zaten.” karşılığını verdi. Hz.Ali evden çıkarak Hz.Ebûbekir’in yanına geldi ve: “Ey Ebûbekir! Bizim de bu işte bir hakkımız olduğunu düşünmedin mi?” diye sitem etti. Bunun üzerine Hz.Ebûbekir : “Bilakis düşündüm, fakat fitne çıkmasından korktum. Meğer büyük bir iş yüklenmişim.” karşılığını verdi. Hz.Ali: “Rasûlullah’ın seni namaz kıldırarak görevlendirdiğini ve mağarada iken iki kişiden ikincisi olduğunu biliyorum. Ancak bu işte, bizimde hakkımız olduğu halde bize danışılmadı. Allah seni bağışlasın!” diyerek Hz.Ebûbekir’e serzenişte bulundu ve ardından biat etti.”⁸⁸ Bu ikili diyalogda Hz.Ali’nin “Bizimde bu işte bir hakkımız olduğunu düşünmedin mi?” cümlesindeki “biz” den kastı bizzat kendisi mi yoksa Hâşimoğullarından herhangi biri mi olduğu net olarak ifade edilmemektedir.

Tekrar Hz.Ali'nin seçimle ilgili hadiselerine dönecek olursak, Hz.Ömer’in Tabakât’da geçen şöyle bir rivâyeti bulunmaktadır: “Rasûlullah vefat edince Abbâs, Ali’ye: “Ey Ali! hadi gel, ben ve burada bulunanlar sana biat edelim. İmkanımız varken bu işi yaparsak, hiçbir kimse buna karşı çıkamaz!” deyince, Hz.Ali: “Biri mi var? Yani bizim dışımızda birileri bu işe istekli olur mu?” karşılığını verdi. Abbâs ise: “Zannedersem, vallahi olacak” dedi. Hz.Ebûbekir’e biat edilip insanlar mescide gelince, Hz.Ali tekbir sesini işitti ve: “Bu nedir?” diye sordu. Abbas: “İşte bu, seni çağırdığım; fakat senin bana karşı çıktığın şeydir!” karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz.Ali: “Bu olabilir mi?” diye sorunca Abbâs: “Böyle bir şey (hilafet)asla reddedilmez!” Karşılığını vermişti. Rasûlullah vefat ettiği zaman, Hz.Ebûbekir yanından ayrılmış ve Hz.Ali, Abbâs ve Zübeyr yanında kalmışlardı. İşte bu sözleri Abbâs, o zaman söylemişti.⁸⁹

Aktardığımız hadise doğru olmakla birlikte, başı ile sonu arasında bir zamanlama sıkıntısı var gibi görünmektedir. Çünkü ne kadar toplum için endişeli olursanız olun herhangi bir naaşın başında, ölü yakınlarının yapacağı bir konuşma değildi. Kaldı ki, vefat eden Hz.Peygamber, -şayet böyle düşünülse bile- iktidarla ilgili düşüncelerini söyleyen Abbâs ve bunun mütealasını yapan Hz.Ali olarak ifade edilmiş. Bizce büyük ihtimalle Abbâs’la Hz.Ali arasındaki bu konuşma tekbir sesinden sonra cereyan etmişti. Biati ağırdan alan Hz.Ali, Benû Sâide hadisesinin ertesi günü genel biatin alındığı Mescid-i Nebevi’ye, Hâşimoğullarının diğer üyeleri ile gelmiştir. Fakat mescide Hz.Ali ve Hâşimoğullarının dışında seçime ihtiyatla yaklaşan iki grubun daha olduğunu İbn Kuteybe’ye nispet edilen “el-imâme” adlı eserden öğreniyoruz. “Ensâr, Ebûbekir’e biat ederken Hâşimoğulları, Ali b. Ebû Tâlib’in; Ümeyye Oğulları, Osman’ın, Zühre Oğulları ise Sa’d ile Abdurrahman b. Avf’ın etrafında Mescid-i Nebeviye

⁸⁸ Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

⁸⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 246.

gelmişlerdi. Zübeyr b. Avvâm da Hâşimoğulları ile birlikteydi. Annesi Safiyye Bint Abdülmuttalib'den dolayı kendisini onlardan kabul ediyordu. Ebûbekir, İnsanlar kendisine biat ettikten sonra Ebû Ubeyde ve Ömer ile birlikte Mescid-i Nebeviye geldi. Hz.Ömer: “Bakıyorum da parça parça gruplar halinde toplanmışsınız. Haydi kalkın da Ebûbekir'e biat edin! Ben ve Ensâr ona biat ettik zaten” deyince, Osman ve yanındaki Ümeyyeoğulları kalkarak Ebûbekir'e biat ettiler. Ardından Sa'd ve Abdurrahman b. Avf ile beraberlerindeki Zühre oğulları da kalkarak Ebûbekir'e biat ettiler. Fakat Ali ve Abbâs b. Abdülmuttâlîb ile yanlarındaki Hâşimoğulları ise evlerine çekip gittiler. Zübeyr b. Avvâm da onlarla birlikte idi.”⁹⁰

Görünen o ki, Hz.Ali, seçime karşı itirazında tek başına değildi. Hz.Osman ve Abdurrahman b. Avf önderliğindeki müslümanlar da olup bitenleri anlayıncaya kadar kalkıp biat etmemişlerdi. Ancak Hz.Ali ve Hâşimoğullarının diğer gruplarla ortak olmayan tavırları, biat etmeden kalkıp gitmeleridi. Mesciddeki bu birliktelik, Hz.Peygamber'in defninden hemen sonra olmuş gibiydi. Bu sonuca Hz.Ali ve Hâşimoğullarının gelip durumu gözlemleyip biat etmeden geri dönmelerinden ve Mescide gelecek kadar -kısmen de olsa- rahatlamış olarak hissettiğimiz psikolojik hallerinden çıkarıyoruz.

Bütün bu rivâyetlerle birlikte, acaba Hz.Ali'nin takındığı bu tutum ve tavrın arkasında başka nedenler var mıydı? Bu beyanda Hz.Peygamber'den vasiyet olup olmadığı, Abbâs ve Ebû Süfyân'ın halifelik konusundaki hak ile ilgili söyledikleri Hz.Ali'yi ısrarla Hâşimoğulları adına hak iddia etmesinde etkilenmemiş miydi? Şimdi bu sorularla ilgili rivâyetleri tetkik etmeye çalışacağız. Önce Hz.Peygamber vasiyette bulunmuş mu? Bulunmuşsa vasiyetin içeriği neydi? Bu sorular ışığında gelecek rivâyetlere bakacağız.

Hız.Peygamber, hastalık günlerinden birinde namazı kıldırıp evine girdikten sonra, Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer ve mescidde bulunan diğer zevatı da yanına çağırarak, onlara: “Ben size Üsame'nin ordusunu gönderin dememiş miydiniz?” diyerek sitem etti. Hz.Ebûbekir ile Hz.Ömer bazı gerekçeleri ileri sürdüler ancak, Rasûlüllah bunlardan tatmin olmayarak, onlara üç kez: “Üsame'nin ordusunu gönderin!” diye etmişti. Ardından yorgunluktan bayılmıştı. Bir müddet hareketsiz kalınca orada bulunan müslümanlar ağlamaya başlamış, bir anda feryadu figan yükselmişti. Hz.Peygamber ayılınca, “Bana bir divit ve kürek kemiği getirin de size benden sonra sapıtmamanız için bir vasiyet yazdırayım.” demiş ve tekrar bayılmıştı. Ashabdan birisi Hz.Peygamber'in istediklerini getirmek için kalkınca Hz.Ömer:“Geri dön! Rasûlüllah hastalığından dolayı sayıklıyor” demişti. Peygamber kendine gelince bazıları: “Ey Allah'ın

⁹⁰ el-İmâme, I, 28.

Rasûlû! Divit ve kürek kemiği getirelim mi?” diye tekrar sormuşlardı. Rasûlullah *“Hayır, ama Ehli Beytimi korumanızı, Zimmet ehline iyi davranmanızı, miskine yedirmenizi, namaza ve sahip olduğunuz köle ve cariyelere özen göstermenizi tavsiye ediyorum.”* şeklinde buyurmuştu.

Bu sözlerini birkaç kez tekrar ettikten sonra, yüzünü yan tarafa çevirmişti. Bunun üzerine orada bulunan ashab ayağa kalkarak evi terk etmişlerdi. Fakat, ashab, Fadl, Hz.Ali ve Ehli Beyti Hz.Peygamber’in yanında kalmışlardı. Abbâs söz alarak şöyle demişti: *“Ey Allah'ın Resûlû! Bu iş (hilafet) senden sonra bizde kalacaksa, bize müjde ver! Bizim onu ele geçireceğimizi biliyorsan, bize nasihat et.”* Hz.Peygamber, Abbâs’ın bu sözlerine: *“Benden sonra sizler, müstaz'aflarsınız”* şeklinde karşılık vererek susmuştu. Oradakiler, ağlayarak ayağa kalkıp; dışarı çıkınca, Hz.Peygamber: *“Bana kardeşim Ali ile amcam Abbâs'ı geri gönderin!”* demişti. Onlar Rasûlullah’ın huzuruna tekrar girmişlerdi. Hz.Ali ile Abbâs oturunca, Hz.Peygamber: *“Ey Abbâs! Ey Rasûlullah'ın amcası! Vasiyetimi kabul eder, sözümü yerine getirir ve dinimi tamamlar mısın?”* diye sormuş. Abbâs’ta: *“Yâ Rasûlullah ! Sen, cömertlik ve eli açıklıkta rüzgarla yarışırken, amcan yaşlı ve çoluk çocuğu çok bir adamdır ve senin verdiği sözünü yerine getiremez.”* karşılığını vermişti. Bunun üzerine Hz.Peygamber, Hz.Ali’ye dönerek ona: *“Ey kardeşim! Vasiyetimi kabul eder, sözümü yerine getirir ve dinimi tamamlar mısın?”* diye aynı soruyu sorduğunda Hz.Ali: *“Evet, Ey Allah'ın Resulü!”* şeklinde cevap verince *“Yaklaş bana!”* demiş. O da yaklaşınca onu kucakladı ve parmağından yüzüğünü çıkararak, *“Bunu al ve parmağına tak!”* demişti. Ardından kılıcını ve zırhını istemiş ve onlar da getirince bunları da Emîrül Müminîn (Hz.Ali) vermiş ve ona: *“Ben hayatta iken bunları al!”* dedi. Sonra katırı ile semerini de vererek *“Allah'ın adıyla evine git !”* buyurdu.⁹¹ Bu uzun nakile dikkatle baktığımızda çokça Şii argümanlı ifadelerle karşılaşmaktayız. Yukarıdaki rivâyetin tahliline geçmeden önce el-Bidâye’de geçen birkaç rivâyeti aktarıp konunun daha iyi anlaşılması için bu rivâyetleri göz önünde bulundurarak mukayese yoluyla açıklamaya çalışacağız.

Rasûlullah hayatının son anlarını yaşarken, evinde bulunan bazı kimselere şöyle demişti: *“Bana bir kağıt kalem getirin ki, size bir yazı yazayım, ondan sonra artık ebediyen sapıklığa düşmeyezsiniz.”* Bazıları demişlerdi ki: *“Rasûlullah, bu durumda yazı yazamaz. Hastalığı ağır basmıştır. İşte yanınızda Kur'an var, bize Allah'ın kitabı yeter.”* Evdekiler ihtilaf edip tartışmışlardı. Kimisi demişti ki: *“Haydi, kağıt kalem getirin, Rasûlullah bize bir yazı yazsın ki, ondan sonra sapıklığa düşmeyelim.”* Kimisi de bundan başka şeyler söylemişti. Gürültü ve ihtilaf çoğalttıkları zaman Rasûlullah, onlara: *“Haydi kalkın gidin”* demişti. Ubeydullah, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etmişti: *“Rasûlullah, onların ihtilaf ederek birbirleriyle*

⁹¹ Taberî, *Târîh*, III, 141-142.

mugalata yapmaları yüzünden çok fazla gürültü çıkardıkları için yazı yazmadı."⁹²

İbn Kesîr, bu rivâyeti aktardıktan sonra şöyle bir yorum yapar ki, bizde bu yoruma katılıyoruz. *"Bu hadis üzerinde bidat ehli Şîa ve diğer bazı akli az kimseler vehme kapılmışlardır. Her iddia sahibi Rasûlüllah'ın yazmak istediği yazının kendi iddiaları doğrultusunda olacağını söyler. Bu iddia müteşabih şeye sarılıp, muhkemi terk etmek demektir. Ehli sünnet ise, muhkemi ele alır. Müteşabihi reddeder. Bu, Aziz ve Celil olan Allah'ın kendi kitabında da tavsif ettiği gibi ilimde derinleşen kimselerin yoludur. Bu konuda dalalet ehli kimselerin çoğunun ayakları kaymıştır. Ehli sünnete gelince onların hakka tabi olmaktan başka mezheplerin hak nereye giderse onlarda onun peşi sıra giderler. Hz.Peygamber'in yazmak istediği husus işte buydu. Bu, sahih hadislerde sarih olarak beyan edilmiştir."*⁹³ İbn Kesîr bu yorumu yaptıktan sonra şu rivâyeti aktarır.

Hz.Âişe'nin şöyle dediğini rivâyet eder: *"Vefatından önceki hastalığında Rasûlüllah, ağırları şiddetlenince şöyle dedi: "Bana Ebûbekir ile oğlunu çağırın ki, Ebûbekir'in yönetimi hususunda hiç kimsenin tamahı kalmasın ve hiç kimse bunu temenni etmesin."* Böyle dedikten sonra sözüne şöyle devam etti: *"Bunu Allah da, müminler de kabul etmezler."*⁹⁴ Şimdi Taberî'den aktarmış olduğumuz rivâyet ile İbn Kesîr'in bu rivâyetlerine baktığımızda tezat olan veya ortak olmayan epeyce argüman görmekteyiz şöyle ki:

Taberî Rivâyeti:

- a) Hz.Ömer, Rasûlüllah'ın sayıkladığını ifade etmiş.
- b) Ehli Beyt ve Has Ehli Beyt şeklinde özellikle Şîî kaynaklarda sünnet yerine kullanılan tabirler kullanılmış.
- c) Hz.Ali ile amcası Abbâs olayın baş kahramanları olarak aktarılmış.
- d) Hz.Peygamber kalem ve kâğıt istedikten sonra *"size benden sonra sapıtmamanız için bir vasiyet yazdırayım"* şeklinde ifade edilmiş.
- e) En ilgi çekici ifadelerden bir tanesi Hz.Peygamber'in amcası Abbâs'a *"...Vasiyetimi kabul eder, sözümü yerine getirir ve dinimi tamamlar mısın?"* diye tekliflerde bulunmuş.
- f) Hz.Peygamber herkes yanından çıktıktan sonra Hz.Ali ve Abbâs'ı çağırılmış.
- g) Hz.Peygamber'in yüzüğünü Hz.Ali'ye verdiği ifade edilmiş.⁹⁵

İbn Kesîr Rivâyeti :

- a) Hz.Ömer'in ismi geçmemekle birlikte Hz.Peygamber'in sözlerini birbirine karıştırdığı

⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 394.

⁹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 394.

⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 394, 395.

⁹⁵ Oysa ki, Hz.Peygamber'in mühürlü yüzüğü sırayla Halifelere devredilmiş ve rivâyetlere göre en son olarak Hz.Osman onu kuyuya düşürmüş ve bütün aramalara rağmen bulunamamıştır. İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, III, 117.

ve kendisinden anlamaya çalışıldığı bu durum Hz.Peygamber'in cümleleri net çıkaramayacak kadar hasta olmasından kaynaklanıyordu. Şuur kaybı değildi.

- b) Ehli Beyt veya Ehli Beyt tabirini ima eden hiçbir ifade kullanılmamış.
- c) Hz.Peygamber, değil Hz.Ali ve Abbâs aksine hiçbir Haşimi'den bahsetmemiş.
- d) *“Size bir yazı yazayım ondan sonra artık ebediyete kadar sapıklığa düşmeyeceksiniz.”*⁹⁶ şeklinde ifade edilmiş.⁹⁷
- e) Ne vasiyetten ne mahiyetini bilmediğimiz sözden ve ne de âyetle tamamlandığı sabit olan dinin tamamlanmasından⁹⁸ bahsedilmemiştir.
- f) Burada Hz.Ebûbekir ve oğlu Abdurrahman'ı çağırtmıştır. Ne enteresandır ki burada sanki Ehli Sünnetin Şîlilere karşı cevabı mahiyetinde isimler verilmiş.
- g) Yukarıdakinin aksine burada öyle bir yüzük meselesinden bahsedilmemiş.

Şimdi de Hz.Peygamber'in her ne kadar yazılı bir vasiyet bırakmak istemişse de gücünün buna yetmediğini, sadece sözlü tavsiyelerde bulunduğunu ortaya koyan rivâyetleri aktaralım. Hz.Peygamber şöyle buyurmuştu: *“Yahudi ve Hıristiyanları Arabistan'dan çıkarın; benim adetim olduğu vecihle heyetlere hediyeler verin.”*⁹⁹ Hz.Peygamber, son hastalığı esnasında insanları fitneye karşı uyardıktan sonra yüksek sesle, *“Ey İnsanlar! Vallahi beni hiçbir şekilde sorumlu tutamazsınız! çünkü ben, ancak Allah'ın helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram kıldım! Ey Abbas b. Abdülmuttâlib! Ey Fâtıma, ey Safiyye! Allah katındaki nimetler için ameller işleyin!. çünkü ben gerçekten size, Allah katında hiçbir şekilde fayda sağlayamam!”* buyurmuştu.¹⁰⁰

Sonuç olarak, Hz.Peygamber Hz.Ali'nin halifelîği ile ilgili ne şifahi ne de yazılı tek kelime söylememişti. Bu konuda son söz Hz.Ali'nindir. Hz.Ali, Cemel günü yaptığı bir konuşmada bu meseleye son noktayı koymuştu: *“Ey insanlar! Rasûlüllah, hilafet konusunda bize herhangi bir vasiyette bulunmadı. İş böyle olunca, biz, Ebûbekir'i halife olarak seçmeyi uygun gördük ve o da bunu ölünceye kadar dosdoğru yerine getirdi. Sonra Ebûbekir, Ömer'i halife olarak tayin etmeyi uygun gördü ve o da ölünceye kadar bu görevi hakkıyla yerine getirdi.”*¹⁰¹

Peki halife seçimi sürecinde, Abbâs ve Ebû Süfyan, Hz.Ali'ye halife olması yönünde psikolojik bir baskı yapmışlar mıydı? Şimdi bu sorunun cevabını bulmaya çalışacağız. Daha öncede aktardığımız gibi Hz.Ali'nin halifelîğini ilk dillendiren Abbâs'tı. Abbâs her fırsatta

⁹⁶ Hz.Peygamber'in vefatından önceki vasiyetle ilgili sözleri M. Hamidullah'ta şu şekilde geçmektedir : *“Yazı yazdırabilmem için kağıt getirin sonra dalalet düşmeyiniz.”* Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1098.

⁹⁷ Oysa, Hz.Peygamber okuma bilmediği gibi yazı yazmayı da bilmiyordu. Yani “ümmi” idi.

⁹⁸ *“Bugün dininizi kemale erdirdim...”* (Mâide 5:3)

⁹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1100.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 256.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 220.

Hız.Ali'ye kendisine biat etmeyi teklif etmişti. Hız.Peygamber'in vefat edeceğini anladığı son günlerinde Abbâs, Hız.Ali'nin elini tutarak: *“Ey Ali! Farkında değil misin? Vallahi sen, üç gün sonra emir kulu olacaksın! Allah'a yemin ederim ki ben Hız.Peygamber'in bu rahatsızlığından dolayı vefat edeceğini yüzünden anlıyorum. Çünkü ben, ölecekleri vakit Abdülmuttâlib Oğullarının yüzlerini bilirim. Şimdi gidip Rasûlüllah'a, kendisinden sonra bu işin kimde olacağını, yani halifenin kim olacağını soralım! Eğer bizde olacaksa bunu bilelim! yok başkasında olacaksa onu da bilelim ve Hız.Peygamber'den halka bizim hakkımızda tavsiyede bulunmasını isteyelim”*¹⁰² dedi.

Benû Sâide Sakîfesi'nde, Hız.Ebûbekir'e yapılan biatten sonra gelen tekbir sesi esnasında Hız.Ali'nin *“Bu da ne?”* sorusunun karşılığında hilafet teklifini kimsenin rededemeyeceğini ve daha önce Hız.Ali'ye yaptığı teklifin kabul edilmemesinden dolayı sitemini dillendirmiştir.¹⁰³ Ayrıca ileride bahsedeceğimiz gibi Hız.Osman'ın halife seçildiği *“Şûra Olayı”* sürecinde de Abbâs Hız.Ali'ye yine sitemli bir şekilde Hız.Osman'a muhalefet etmesi için ısrar etmişti.¹⁰⁴ Abbâs'ın bütün bu ısrarlarına rağmen Hız.Ali hiç etkilenmemişti demek, herhalde mümkün değildir. Çünkü kendisinin de ifade ettiği gibi reddedilecek bir teklif değildi. Bizce Hız.Ali kısmen de olsa etkilenmişti fakat, bu psikolojik baskı Hız.Ali'nin biatine engel olamamıştı.

Devlet başkanlığının Hız.Ebûbekir'den başkasına tevcih edilmesini isteyenlerden biri Ebû Süfyân'dı. Ebû Süfyân devlet başkanlığının Abdimenâfoğullarının hakkı olduğunu ileri sürmüştü; fakat bu husustaki talebi, hakkaniyet taraftarı olmasından değil de kabile taassubuna boyun eğmesinden kaynaklanıyordu. Bu arzunun dini veya şer'i bir kıymeti yoktu.¹⁰⁵ Her ne kadar Hız.Ali'yi tahrik etmeye çalışmışsa da Hız.Ali onun tahriklerine gelmemiş ve gereken cevabı verdikten sonra son olarak Ebû Süfyân'a şu vermişti: *“Biz Ebûbekir'i bu ise layık gördüğümüz için biat ettik”*¹⁰⁶

Hız.Ali'nin de Ebû Süfyân'ı sert bir şekilde red etmesinden anlıyoruz ki, her ne kadar dargında olsa da Hız.Ebûbekir'le aynı fikirdeydi. Ayrıca rivâyetlerden anladığımız kadarıyla Ebû Süfyân, Hız.Ali'ye halifelikle ilgili düşüncesini dikte ettirememiş, aksine Hız.Ali'nin bu konudaki net fikrini ortaya koymasını sağlamıştı. Abbâs ile Ebû Süfyân geç müslüman olmanın ve daha önce toplumdaki elit kariyerlerinin etkisi ile olsa gerek, bir kısım kabile taassubu

¹⁰² Belâzürî, *Ensâb*, II, 240; Taberî, *Târih*, III, 193-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 199-200.

¹⁰³ Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

¹⁰⁴ Taberî, *Târih*, IV229-230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 35,36.

¹⁰⁵ eş-Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, çev: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1987, V, 163.

¹⁰⁶ Belâzürî, *Ensâb*, II, 271; Taberî, *Târih*, III, 209.

duygularından sıyrılamamışlardı. Tabii ki, bu duygunun Ebû Süfyân'da çok daha baskın olduğu aktardığımız bilgilerden anlaşılmaktadır.

b) Hz.Ali'nin Biati ve Geciktirme Nedenleri

Benû Sâide gölgeğinde, Hz.Ebûbekir'e yapılan biate katılmayıp daha sonra değişik zamanlarda biat eden şahıslar vardı. Tabii ki bunlardan hiç biat etmeyen Hz.Peygamberin kızı Hz.Fâtıma'ya ve Benû Sâide Sakîfesi günü elinden liderlik alındığı için biat etmeyen Sa'd b. Ubâde'yi hariç tutmak lazım. Bu zatlar ölünceye kadar biat etmemişlerdi. Kaynaklarda Hz.Ali ile birlikte Abbâs, Zübeyr b. el-Avvâm, Ebû Zer, Ammâr b. Yâsir gibi bir kısım sahabenin tanınmış simaları da biatlerini geciktirdikleri zikredilmiştir.

Hz.Ali, Benû Sâide meclisinde Hz.Peygamber'in techiz ve tekfin işleri ile meşgul olduğundan bulunamamıştı. Fakat aynı gün defin işlerini bitirdikten sonra Hâşimoğullarının diğer üyeleriyle birlikte gelip mescidin bir köşesinde olup bitenleri anladıktan sonra biat etmeden kalkmışlardı. Hz.Peygamber'in vefat ettiği gün olan Rabiülevvel ayının 12. günü Hz. Ebûbekir'e Benû Sâide Sakîfesi'nde biat edildikten sonra müslümanlar, Rasûlüllah'ın teçhiz işini tamamlamaya koyuldular. Ertesi günü, (yani Salı günü) Mescid-i Nebevi'de genel bir biat etmek üzere bir araya geldiler.¹⁰⁷ Biatten sonra da Hz.Ebûbekir başına geçtiği İslam devletinin genel idari prensiplerini içeren¹⁰⁸ bir hutbe okumuştur.¹⁰⁹

Peki genel biatin yapıldığı Salı günü Hz.Ali biat etmiş miydi? Hz.Ebûbekir, Hz.Peygamber'den teslim aldığı dîni, ahlâkî ve siyâsî yönleri olgulaşmış İslam devletinin, kurumsal boyutundan bahsettiği hutbesini¹¹⁰ irad etmeden önce, genel biati almış ve minbere çıkıp oturmuştu. Klasik İslâm tarihi kaynaklarında olayın seyri şu şekilde aktarılmıştır: *“Ebûbekir minbere çıkarak oturdu ve insanların yüzlerine bakmaya başladı. Bu esnada Zübeyr'i göremedi ve onu çağırttı. Gelince ona: “Ey Rasûlüllah'ın halasının oğlu ve havarisi! müslümanların birliğini parçalamak mı istiyorsun?” diye sordu. O da: “Ey Rasûlüllah'ın halifesi!(Beni) ayıplama!” diyerek kalktı ve biat etti. Ebû Bekir, cemaate bir kez daha bakınca, Ali'yi göremeyerek çağırttı. Ali gelince ona da: “Ey Rasûlüllah'ın amcasının oğlu ve damadı!*

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 186; Belâzürî, *Ensâb*, II, 242; İbn A'sem, *el-Fütüh*, I, 3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II,242; es-Suyûtî, Celalüddin Abdîrahman b. Ebîbekir(v.911/1505), *Tarihü'l-Hulefâ*, Thk: Mustaf Abdülkadir Atâ, Beyrut, Thz., 92.

¹⁰⁸ Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 149.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 182,183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 194-195; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, 89,90.

¹¹⁰ Hz.Ebubekir'in hutbesi ve ayrıntılı yorumu için bkz. İbrahim Sarıçam, Hz.Ebubekir, 39 40, 41; Cem Zorlu, 147-150.

Müslümanların birliğini parçalamak mı istiyorsun?” diyerek sitem edince, o da: “Ey Rasûlüllah’ın halifesi! (Beni) kınama!” diyerek biat etti.”¹¹¹

Görülen o ki, Hz.Ebûbekir, minberde hutbe okumaya çıkarken, tabiri caizse; liderliğini ilan ve dikte etmek için değil, aksine insanların toplum huzuru konusunda gönüllerine su serpmek için çıkmıştı. Dolayısıyla, toplum huzurunu bozacak bir tek fert kalmayınca kadar¹¹² hutbesini okumamış ve bundan dolayı Hz.Ali ve Zeyd’i biat için evlerinden getirtmişti. Her ne kadar bir kısım kaynaklarda Hz.Ali’nin, Hz.Fâtıma’nın vefatından 75 gün sonra,¹¹³ 6 ay sonra¹¹⁴ ve 40 gün sonra¹¹⁵ biat ettiğine dair rivâyetler bulunsa dahi, yukarıdaki rivâyetler ışığında Salı günü biat ettiği ile ilgili edindiğimiz kanaati İbn Kesîr’de bulunan şu yorum daha kuvvetli kılıyor. *“Hz.Ali ilk günlerde diğer müslümanlarla birlikte Hz.Ebûbekir’e biat etmiş, daha sonra Hz.Fâtıma’nın ölümüne kadar geçen süre içerisinde bazı soğukluklar meydana gelmiş bu nedenle Hz.Ali, Hz.Fâtıma’nın vefatından sonra biatini tekrar yenileme ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim, geçen bu süre zarfında Hz.Ali’nin, Hz.Ebûbekir ile birlikte olması, onun arkasında namaz kılması ve onunla istişârelerde bulunması, onun daha önce Hz.Ebûbekir’e biat ettiğinin delilleridir”¹¹⁶* dedikten sonra yorumuna şu şekilde devam etmektedir: *“Bu rivâyet, Ali b. Ebû Tâlib’in Hz.Peygamber’in vefatının ilk günü yada ikinci günü biat ettiği gerçeğini koymaktadır. Çünkü Ali b. Ebû Tâlib, hiçbir zaman Ebûbekir’in yanından ayrılmamış ve sürekli arkasında namaz kılmıştır. Nitekim o, Ebûbekir Ehli Ridde ile savaşmak için Zü’l-Kassa’ya gittiği zaman yine onunla birlikte olmuştur...”¹¹⁷*

Hz.Ebûbekir’in genel biat günü Hz.Ali ve Zübeyr’i biat için çağırması içeren rivâyetlerle İbn Kesîr’in yorumlarını birleştirdiğimiz zaman şu sonuç çıkmaktadır. Gerçekte birbirine zıt gibi görünen bu bilgilerin aslında birbirini destekleyen bilgiler kabul edilmiştir.¹¹⁸ İkinci gün yahut çok daha sonra olsa bile netice de Hz.Ali, Hz.Ebûbekir’e biat etmişti. Fakat ortada biati geciktirme ve yenileme meselesi bulunmaktaydı. Öyleyse Hz.Ali’nin, geciktirme ve yenileme tavır ve tutumunun altında yatan bir kısım nedenleri olmalıydı.

¹¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 218; Suyûti, *Tarihu’l-Hulefâ*, 89.

¹¹² Biat etmeyen Hz.Fâtıma’nın ve Sa’d b. Ubâde’nin durumunu daha önce açıklanmıştık.

¹¹³ *el-İmâme*, I, 17,18.

¹¹⁴ İbn A’sem, *el-Fütûh*, I, 14.

¹¹⁵ Ya’kûbî, II, 126.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 286.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 269.

¹¹⁸ M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, 69.

I- Kendisiyle İstişâre Edilmemesi

Evvela seçilmiş halifenin raiyetine girme ve yöneticinin idaresini tasdik anlamına gelen biatin ilk etabı diyebileceğimiz, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Salı günü biat vardı. Gecikmeli ve isteksiz hatta Hz.Ebûbekir'in onu evinden getirtmesi meselesini¹¹⁹-ki bu biraz da zorlama yoluyla olmuş gibi- göz önünde bulundurursak, Hz.Ali'de bir kırgınlık ve sitem havası görülmektedir. Bu kırgınlık ve sitemin neticesinde biatte meydana gelen gecikmenin temel nedeni olarak anladığımız, Hz.Ali ile istişâre edilmemesi ve bir oldu bitti karşısında bırakılması,¹²⁰ yani devre dışı bırakılmasıdır.¹²¹

Hz.Ali'nin biati ikinci güne geciktirmesinin temel neden olarak aktaracağımız, kendisiyle istişâre edilmemesini net olarak ortaya koyan ama daha önce başka yönüyle tahlil edipte tekrarında fayda mülahaza ettiğimiz rivâyeti aktarmak istiyoruz. *“Hz.Ali evden çıkarak Ebûbekir'in yanına geldi ve: “Ey Ebû Bekir! Bizim de bu iş de bir hakkımız olduğunu düşünmedin mi?” diye sitem etti. Bunun üzerine Hz.Ebûbekir: “Bilakis düşündüm; fakat fitne çıkmasından korktum. Meğer büyük bir iş yüklenmişim.” karşılığım verdi. Hz.Ali: “Rasûlüllah'ın seni namaz kıldırarak görevlendirdiğini ve mağarada iken iki kişiden ikincisi olduğunu biliyorum. Ancak bu işte bizim de hakkımız olduğu halde bize danışılmadı. Allah seni bağışlasın!” diyerek Hz.Ebûbekir'e sitemde bulundu ve ardından biat etti.”*¹²²

II- Rasûlüllah'ın Techiz ve Defni

Temel kaynaklarda, biati yenileme diyebileceğimiz, Hz.Ali'nin, Hz.Ebûbekir'e ikinci defa biat etme durumu, söz konusu edilmektedir. Oysa ki, diğer taraftan Medine'de bulunan müslümanların çoğu ilk günden biat etmişlerdi. Peki Hz.Ali'yi ilk gün biatten alıkoyacak kadar önemli olan meşguliyet neydi?

Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer ve diğer bir kısım muhacirlerle ensârın toplandığı Benû Sâide gölgeğine apar topar kalkıp giderken, Hz.Ali ve Hz.Peygamber'in diğer yakınlarını Hz.Peygamber'in defin işleriyle uğraşmak üzere orada bırakmışlardı. Mütealasında bulunduğumuz neden şu şekilde aktarılmıştır. *“Hz.Ali, bir gece eşi Hz.Fâtıma'yı bir hayvanın üzerine bindirerek ensârın toplandıkları yere gelmiş ve Hz.Fâtıma, onlardan yardım istemişti. Buna mukabil onlar: “Ey Rasûlüllah'ın kızı! Biz artık bu şahsa Ebûbekir'e biat ettik. Şayet senin kocan ve amcanın oğlu, Ebûbekir'den önce bize gelseydi biz ona meyletmezdik” dediler. Hz.Ali:*

¹¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 218; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, 89.

¹²⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1110.

¹²¹ M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, 70.

¹²² Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

“*Rasûlüllah’ı defnetmeden evinde bırakıp da insanlarla onun iktidarını tartışmak için dışarı mı çıksaydım!*” dedi ve ardından Hz.Fâtıma da: “*Ebu’l-Hasan, ancak kendine yakışanı yapmıştır. Onlar ise, Allah’ın kendilerine hesaba çekeceği ve hakkını talep edeceği bir şeyi yapmışlardır.*” sözlerini ilave etti.”¹²³ Hz.Fâtıma’nın ensâr’dan Hz.Ali’nin yardım istemesinin neticesinde onların yardım için geç olduğunu söylemeleri üzerine Hz.Ali onlara: “*Rasûlüllah’ı defnetmeden evinde bırakıp da insanlarla onun iktidarını tartışmak için dışarı mı çıksaydım?*” şeklinde cevap vermesi Hz.Ali’nin ilk gün için Hz.Peygamber’in defin işleriyle meşgul olduğundan biate katılmadığı anlaşılabilir. Hasılı, Hz.Peygamber’in vefatının ilk anlarda verdiği şaşkınlık, bunun ardından derin hüznün ve defin hazırlıklarının Hz.Ali’nin Benû Sâide toplantısının olduğu ilk günde, biate katılmaması için tek neden olarak yeterli olduğuna inanıyoruz.

III- Hz.Fâtıma’ya Hürmeti (veya Miras Meselesi)

Ulaşabildiğimiz bilgiler muvacehesinde, Hz.Ali’nin genel biatte bulunup, biat ettiğini ortaya koymaya çalıştık. Evvela başta şunu belirtelim ki, yukarıda sıraladığımız ilk iki başlığın Hz.Ali’nin, Hz.Ebûbekir’e olan genel biati geciktirmesiyle doğrudan irtibatı varken, Hz.Ali’nin “*Hz.Fâtıma’ya Hürmeti*” yahut dolaylı da olsa “*Miras Meselesi*” diyebileceğimiz bu başlığın doğrudan irtibatı olmadığına düşünüyoruz. Ancak daha önce genel biatin, biat sürecinin birinci etabı olduğunu belirtmiştik. Çünkü Hz.Ali, delillerini vereceğimiz Hz.Peygamber’in miras meselesinden dolayı Hz.Fâtıma’nın darılması sebebiyle, seçilmiş halife olan Hz.Ebûbekir’e, gerekli samimi yaklaşımı gösterememişti. Dolayısıyla Hz.Ali, tarihi hakkında farklı rivâyetler olsa dahi, tekrar biat yenileme ihtiyacı hissetmiştir. İşte bu bağlılık yeminin tekrarlanmasına; “*biat sürecinin tamamlayıcı adımı*”, diye nitelendirmeyi uygun gördük.

Bu konuya Hz.Peygamber’in miras bırakıp, bırakmadığıyla alakalı rivâyetlerle başlamak istiyoruz. “*Biz miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır.*”¹²⁴ Bu hadis, konunun ana çatısını oluşturmakta ve Hz.Ebûbekir bu hadisi bizzat kendisi ilk ağızdan rivâyet aktarmıştı. Urve’nin şöyle dediği rivâyet edilmişti: “*Rasûlüllah, vefat ettiği zaman zevceleri, miraslarını talep etsin, diye Osman’ı, Ebûbekir’e göndermek istediler. Âişe, onlara şöyle dedi: “Rasûlüllah, “Biz miras bırakmayız. Terekemiz sadakadır.” demedi mi?*”¹²⁵ İbn Kesîr, Buhâri de geçen bu hadisi aktardıktan sonra konuyla ilgili şöyle bir yorum getirmiştir: “*Bu sözü söyleyen, -şayet kendilerine miras takdir edilseydi- mirasçı olacak zevcelerden biri idi. Ama o, Rasûlüllah’ın*

¹²³ *el-İmâme*, I, 16.

¹²⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 314; Ya’kûbî, II, 106; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 249.

¹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 471.

terekesinin miras değil de sadaka olacağını Rasûlüllah'ın ifade etmiş olduğunu itiraf etti. Görünen odur ki, Rasûlüllah'ın diğer zevceleri de Hz.Âişe'nin bu rivâyetine muvafakat etmişlerdi. Ve Hz.Âişe'nin kendilerine bu hususta söylediği hadisi hatırlamışlardı. Bu konuda Hz.Âişe'nin kullandığı ifade bu hükmün onlarca da kesin olarak bilindiğini ilan ediyordu.”¹²⁶

Hz.Fâtıma'nın mirası talep etmesine dair haberler, şu şekilde verilmiştir: “Fâtıma ile Abbâs b. Abdülmüttâlib, miraslarını istemek için Ebûbekir'e gelmişlerdi. Ali de onlarla birlikte idi. Hz.Peygamber'den kendilerine düşen miras haklarını istediler. Ebûbekir de: “Rasûlüllah , “Biz miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır.” buyurmuştu.” diyerek bu isteklerini reddetti ve ardından, “Peygamber kimin geçimini üzerine almış ve yüklenmişse bütün onların harcamaları ve geçimleri bana aittir” dedi. Bunun üzerine Hz.Ali: “Süleyman, Davut'a varis olmuştur. Zekeriyya da, “O, bana varis olsun Ya'kûb hanedanına da varis olsun” demiştir.” Hz.Ebûbekir'de: “Bu iş böyledir vallahi, bunun böyle olduğunu benim bildiğim kadar sende biliyorsun” dediğinde, Hz.Ali: “Ancak burada Allah'ın kitabı konuşuyor” diyerek konuşmasını bitirdi. Hepsi birlikte bir şey söylemeden oradan ayrıldılar.”¹²⁷ Hz. Ebûbekir'den red cevabını alan Hz.Fâtıma kırılmış ve Hz.Ebûbekir'le aralarında sert olmasa da soğuk bir rüzgar esmişti. Fakat burada dikkatimizi çeken daha önemli konu Hz.Fâtıma, miras talebine karşılık sunulan, “Biz miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır” ne hadisin aksini söyleyebilmiş, ne de yalanlamıştır. Hatta, Hz.Fâtıma'nın bu hadisten haberinin olmadığı da açık seçik bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hadiseden çıkardığımız önemli bir hususta şudur; Hz.Fâtıma'nın, halifelik konusunda kendileriyle istişâre edilmemesinden dolayı bu duruma itiraz eden Hz.Ali'nin tarafını tuttuğu gibi aynı şekilde, Hz.Ali'nin de mirası talep etme konusunda Hz.Fâtıma'nın yanında yer aldığını görüyoruz. Son olarak Hz.Ebûbekir'in, Hz.Peygamber'in kızı Hz.Fâtıma'yı üzmüş olsa bile, Hz.Peygamber'e olan bağlılığından dolayı sergilemiş olduğu tavrın doğruluğunu bir kat daha kuvvetlendiren, şu bilgiyi aktarmak istiyoruz. “Zeyd b. Ali b. Hüseyin, Ali b. Ebû Tâlib'in şöyle dediğini nakleder: “Eğer ben Ebûbekir'in yerinde olsaydım onun Fedek arazisi hakkında verdiği hükmün aynısını verirdim.”¹²⁸

Yukarda aktardığımız nakiller ve yorumlar göz önünde bulundurulacak olursa, akla şöyle bir soru geliyor. Hz.Fâtıma gibi Rasûlüllah'ın gözetiminde yetişmiş mümtaz bir zat, acaba bütün müslümanlarca takvası, sadakati ve hilafete liyakati kabul görmüş bir şahsiyete miras meselesinden dolayı, vefatına kadar dargın kalması makul olabilir mi? Bunun makul olduğunu

¹²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye* , V, 474.

¹²⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye* , V, 290.

kabul etmekle birlikte, bu dargınlığın tek nedenin olmadığı kanaatini taşımaktayız. Zira bizce, Hz.Fâtıma'nın, Hz.Ebûbekir'e olan dargınlığının altında Fey arazisi dışında başka nedenlerde bulunmaktadır.

Hz.Fâtıma'nın dargınlığına bir neden olarak da sadaka arazilerinin idaresini kocası Hz.Ali'ye vermesi için Hz.Ebûbekir'den talepte bulunmuş olması ve Hz.Ebûbekir'in o arazileri vermemesini düşünebiliriz.¹²⁹ Her ne kadar Hz.Fâtıma ile Hz.Ebûbekir arasında küçük bir tatsızlık yaşanmışsa da, Hz.Fâtıma'nın, Hz.Ebûbekir'in yanına gelip mirası talep etmesi, Hz.Ali'nin yanında kendisinin de biat ettiğini gösteriyor. Çünkü miras taksimatını yapacak olan halifeydi ve bu talep halifeden istenecekti. Hz.Fâtıma'da Hz.Peygamber'in mirasını Hz.Ebûbekir'den istediğine göre, onun emirliğini kabul ettiği neticesi ortaya çıkmaktadır.

Bir başka nedende Hz.Ali'nin, Hz.Fâtıma ile birlikte, belkide seçilmiş halifenin hilafetini feshetme, diyebileceğimiz girişimleri için ensârdan yardım talep etme hususudur. Konu ilgili rivâyeti hatırlayacak olursak: *“Hz.Ali ensârdan red cevabını aldıktan sonra “Rasûlüllah'ı defnetmeden evinde bırakıp da insanlarla onun iktidarını tartışmak için dışarı mı çıksaydım?”* şeklindeki sitemli bir cevap verdikten sonra Hz.Fâtıma araya girip, Hz.Ali'nin doğru olanı yaptığını ve hilafet meselesinde doğrudan müdahil bulunanların, Allah tarafından hesaba çekileceğini ifade etmişti. Meydana gelen bu tartışmada, tespit edebildiğimiz önemli bir hususta şudur. Her ne kadar Hz.Fâtıma insanlarla kısa bir süreliğine bu konuda muhatap olmuşsa da, hayatının ilk ve son siyasi davranışını sergilemiştir. Çünkü Hz.Fâtıma'nın müdahil olduğu konu idarecilikti ve bu konu siyasi sahanın temel taşıydı. Ayrıca Hz.Fâtıma, Hz.Peygamber'in çok sevdiği son çocuğu olması sebebiyle müslümanlar ona, diğer insanlara nispeten çok daha fazla kıymet veriyor ve saygı gösteriyorlardı. Kendisine biçilen bu rol sebebiyle, o küçük müdahalesi hilafetin kaderini değiştirseydi, herhalde siyasi boyutuyla çok yazılıp çizilecekti. Evet müdahalesi bir netice vermemiş olabilir. Fakat o, Hz.Ali'ye olan desteğini bu amaçla yapmıştı. Peki Hz.Fâtıma'yı hilafet niçin bu kadar ilgilendiriyordu.

1- Evvela Haşimilerin ileri gelenlerindendi.

2- Hilafetin oluşma tarzına itiraz eden ve kendisiyle tüm sırlarını paylaşan Hz.Ali'nin hanımıydı.

3- Hz.Peygamber, aynı zamanda tüm müslümanlarca baş tacı edilmiş bir liderdir. Şimdi ise, O lider vefat etmiş ve ondan boşalan makam yakınlarına danışılmadan doldurulmuştu. Üstelik Hz.Peygamber'in vefat gününde ve alelacele bir şekilde olmuştu

¹²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 476.

bu işlem. Bu durumu, normal bir insan psikolojisini göz önünde bulundurarak düşündüğümüzde, iç alemde kabullenilmesi çok zor bir ruh hali olarak telakki edilebilir.

Son olarak, Hz.Fâtıma'nın dargınlığıyla ilgili şunu söyleyebiliriz. Hz.Fâtıma'da, Hz.Ebûbekir'e karşı bir dargınlık oluşmakla birlikte, bu dargınlık küçük boyutta olmuştur. Çünkü, Hz.Ebûbekir, Hz.Fâtıma'nın, vefatından kısa bir süre önce gönlünü almış, Hz.Fâtıma'da ondan hoşnut olarak ruhunu teslim etmiştir.¹³⁰

2- Fetih Hareketlerinde

Hz.Ebûbekir, Hz.Peygamber'in vefatından sonra başta halifelik meselesi olmak üzere, Üsâme ordusunun gönderilmesi, irtidat hareketleri gibi önemli problemlerle karşı karşıya gelmişti.¹³¹ Diğer taraftan ise Hz.Peygamber'in vefatına çok yakın bir zamana kadar ilahi hükümler ışığında, ana çatısı Nebevi pratiklerle oluşturulmuş, başkenti Medine olarak belirlenmiş soysal bir devlet vardı. Mekke'nin fethiyle başlayan, ciddi tehlikeler arz eden ve önemli düşmanları etkisiz hale getirecek olan büyük bir fetih projesi onu bekliyordu.

Evvela şeffaf bir şekilde, büyük bir kararlılık ve samimiyetle, müslümanların da tam desteğini alarak Halifelik problemini çözümlenmişti. Hemen ardından da Hz.Peygamber'in vefat etmeden önce Zeyd b. Harise, Cafer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revaha'nın şehit edildiği, Şam'ın Belka nahiyesinin sınırlarına göndermek için hazırladığı fakat, vefatından dolayı gönderemediği Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduyu göndermeye karar vermişti.¹³² Bu Hz.Ebûbekir'in halife olduktan sonraki ilk fiili uygulamasıydı. Hz.Peygamber'in vefatından sonra çıkan irtidat olaylarından dolayı, başta Hz.Ömer olmak üzere birçok sahabe Üsâme ordusunun daha önemli işlerde görevlendirilmek üzere seferden alıkonulmasını istemişti. Ancak Hz.Ebûbekir, Rasûlullah'a bağlılığını ortaya koyan bir kararlılıkla bu konudaki kesin kanaatini şöyle belirtmişti: *"Allah'a yemin ederim ki, Rasûlullah'ın bağladığı bir bayrağı ben çözmem.¹³³ Kuşlar gelip tepemizi gagalasalar, Medine çevresindeki yırtıcı hayvanlar gelip bizi yaralasalar ve köpekler gelip müminlerin annelerinin ayaklarını sürüyüp götürseler de Üsâme ordusunu sefere göndereceğim. Bekçilerin de Medine çevresinde bulunmalarını emredeceğim."*¹³⁴

¹³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 289.

¹³¹ İbrahim Sarıçam, *Hz.Ebûbekir*, 42.

¹³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 307; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 430.

¹³³ O dönemde sefere çıkacak ordunun başına komutan olarak tayin edilen kişinin komutanlığını herkese ilan için onu temsil eden bir sancak dikilirdi. Daha sonra o sancak sahibi tarafından savaş boyunca taşınırdı. Belâzürî, *Fütühül-Büldan*, Thk: Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut, 1978.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 307; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 430.

Hız.Ebûbekir, emanetin hakkını verme hassasiyetiyle halledilebilecek meseleleri bir bir uygulamaya koymuştu. Üsame ordusunu gönderdiği sıralarda, bir de devlet hazinesindeki malların, Medine'deki müslümanlara dağıtılmasını emretmişti.¹³⁵ Ardında da, halletmek zorunda kaldığı bir başka ciddi mesele Ridde hareketleriydi.¹³⁶ Hatta öyle ki, bu olaylar müslümanları Üsame ordusunu göndermeyi engelleyecek kadar endişeye düşürmüştü.¹³⁷

O dönemde Medine dışındaki, Arap Yarımadası genel olarak müslümanlığı kabul etmişti. Fakat o çağlarda haberleşme uzun zaman aldığından, Hız.Ebûbekir'in halifeliğini duyanlar peyderpey biat etmişlerdir. Hız.Ebûbekir'in hilafetinin üzerinden altı ay geçtikten sonra biat edenler bile vardı.¹³⁸ Diğer taraftan Yemen ve Necid dolaylarındaki Araplardan bir kısmı İslam'a girdikleri halde henüz tamamen dine ısınmadıklarından İslam kalplerine yerleşmediğinden, Hız.Peygamber'in vefatını fırsat bilerek kimisi dinin farzlarından olan zekatı vermeyi reddederken, kimisi de peygamberliklerini ilan eden yalancılara kanarak dinden dönmüşlerdi.¹³⁹

İslâm dininin, hem zekat gibi toplumsal düzen ve dengeyi sağlayan hem de tüm müslümanları kıyâmete kadar tek çatı altında toplayan, bir beyni hükmünde diyebileceğimiz peygamberlik müessesesine yapılan bu baş kaldırma hareketleri, Hız.Ebûbekir'in kararlılık ve sağlam otoritesi sayesinde çok geçmeden bastırılmıştı. Bu zorlu süreçten sonra o dönemin iki süper gücü olan Sasani ve Bizans İmparatorluklarına tehdit oluşturmaları sebebiyle Irak, İran ve Şam taraflarına fetih hareketleri düzenlenmişti.¹⁴⁰

Hicretin 13. senesine gelindiğinde Hız.Ebûbekir hacını yapmış ve dönmüştü.¹⁴¹ Hac'dan döndükten sonra Irak'taki üstün başarılarla elde edilen fetihlerden sonra yine çok ciddi tehlike arz eden ve o dönemin iki büyük imparatorlarından olan Bizans'a karşı Şam seferlerini düzenlemeye karar vermişti. Şam ordularının başına ilk komutan olarak Halid b. Said'i atamışken daha sonra bir kısım nedenlerden –ki bu nedenleri ileride açıklayacağız- ve bu nedenlerin bir neticesi olarak, Hız.Ömer'in ısrarı üzerine Hız.Ebûbekir, onu görevinden almış ve Teyma'da müslümanlara yardımcı kuvvet olarak göndermişti.¹⁴² Hız.Ebûbekir, Şam'a gidecek dört ayrı ordu ve dört ayrı komutan tayin etmişti; Filistin'e Amr b. el-Âs, Velid b.

¹³⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, çev: İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1992, 132.

¹³⁶ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İst., 1986, II, 217.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 307; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 430.

¹³⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, çev: Ruhi Özcan, İstanbul, 1994, 133.

¹³⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986, II, 34.

¹⁴⁰ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 354; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 497 vd

¹⁴¹ Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 116; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 9.

¹⁴² Belâzürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 116; Ya'kûbî, II, 112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 369; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 10; Muhammed Rıza, *Ebubekir es-Siddik* 143.

Ukbe'yi Ürdün'e ve Yezid b. Ebû Süfyân'ı büyük ordunun komutanı olarak Şam tarafına atamıştı. Daha sonra Halid b. Velid'e, Hire tarafından, Suriye tarafına gelmesi için emir vermişti.¹⁴³ Bu düzenli ordular, Bizanslılarla iki yıla yakın süren irili ufaklı çarpışmaların ardından, tarih boyunca devam edecek olan Bizans, Akdeniz ve Afrika istikametindeki fetihlerin kapısı olmak gibi önemli bir mevkie haiz olan Yermük zaferini elde etmişlerdi.¹⁴⁴ Hz.Ebûbekir'in isabetli komutan atamaları, orduyu gönderirken yaptığı samimi ve etkileyici tavsiyelerin¹⁴⁵ komutanlarıyla gelişmeler ve taktiklerle ilgili sürekli irtibat halinde olması İslam'a, tarihin unutamayacağı hem siyasi hem de ekonomik başarılar kazandırmıştır.

Şam fetihlerinde sancaktar (komutan) olarak ilk görevlendirilen Halid b. Saîd b. Âs' b. Ümeyye'di. Ayrıca Hz.Ebûbekir, Amr b. el-Âs'ı Filistin'e Velid b. Ukbe'yi Ürdün'e, Yezid b. Ebû Süfyân'ı Şam tarafına gönderirken, tüm birliklere imam olan Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ı da başkomutan olarak atamıştı. Böylece, Hz.Ebûbekir dönemindeki fetih hareketlerini ana hatlarıyla özetledikten sonra, bu fetihlerin Hz.Ali ile irtibatına geçmek istiyoruz. Evvela şunu belirtmek istiyoruz. Hz.Ebûbekir dönemindeki fetih hareketleri hakkında kısa bilgiler verirken, özellikle ordu komutanı olarak görevlendirilmiş şahısları zikretmeye özen gösterdik. Bunu yapmaktaki kasdımız kimlerin görev aldığını göstermekle birlikte Hz.Ali bu görevlendirmelerde yer almış mı? Bu görevlendirmelerde yer almışsa bu kaç defa olmuş? Yok eğer almamışsa bunun nedenleri nelerdi?

Yukarıda verdiğimiz tüm komutan isimlerini araştırmamız esnasında tespit ederken, insanın aklına şöyle bir soru işareti geliyor. Acaba Hz.Peygamber döneminde Tebuk savaşı hariç,¹⁴⁶ tüm seriyye ve gazvelere katılan, üstelik bu savaşlarda benzersiz kahramanlıklar gösteren Hz.Ali, ne başkomutanlık görevlerinde ne yardımcı kuvvetlerin başında neden görünmüyordu? Yaptığımız tetkiklere göre, Hz.Ali'nin bu dönemde herhangi bir fetih hareketinde komutan ya da er olarak görev aldığına dair bir rivâyete rastlayamadık.¹⁴⁷ Peki öyleyse Hz.Ali bu süre zarfında nerede bulunuyordu? Ve neden en az ilmi kadar cesaretiyle tanınmasına rağmen cihad meydanlarında değildi? Hz.Ali, Hz.Ebûbekir döneminde olduğu gibi ilerde gelecek diğer iki halife döneminde de herhangi bir komutanlık vazifesi almamış ve fiili olarak savaşlara katılmamıştı.¹⁴⁸ O zaman bu durumda, şu soruyu da sormak

¹⁴³ Belâzürî, *Fütühü'l-Büldân*, 116; Ya'kübî, II, 112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 370; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 10; Muhammed Rıza, *-Ebubekir es-Sıddık* 147.

¹⁴⁴ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, II, 225-230.

¹⁴⁵ Hz.Ebubekir'in komutanlarına yaptığı tavsiyeler için bkz. İbnü'l-Esîr, II, 370-371; Muhammed Rıza *Ebûbekir es-Sıddık* 145-146; A.Cevdet Paşa, *Kısâsı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 261.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 257.

¹⁴⁷ Hz.Ali'nin Ridde Hareketlerindeki aktif rolü ayrıca ele alınacaktır.

¹⁴⁸ Fığlalı, *"Ali"*, DiA., İstanbul, 1989, II, 372.

gerekmektedir. Hz.Ali kendisi bir vazife talep ettiği halde verilmemiş miydi? Yoksa kendisine vazife verildiği halde o kabul etmemiş miydi?

Hz.Ebûbekir döneminde, Hz.Ali'nin askeri bir vazife talebinde bulunduğu dair bir rivâyete rastlamadığımız gibi talepte bulunmuşsa dahi, o talebinin reddedildiğine dair de bir bilgiye rastlayamadık. Konuyu bu noktada hem Hz.Ebûbekir hem de Hz.Ali açısından olmak üzere iki açıdan ele almak istiyoruz. Evvela Hz.Ebûbekir açısından baktığımızda; Hz.Ali Hz.Peygamber döneminde kahramanlığı ve güvenilirliği ispatlanmış bir sahabe olmasına rağmen, Hz.Ebûbekir ona, herhangi askeri görev vermemişti. Hz.Ebûbekir'in, Hz.Ali'ye niçin görev vermediğine dair doğrudan Hz.Ali'nin isminin anıldığı bir bilgi olmasa da, Hz.Ebûbekir'in, komutan seçiminde ne kadar hassas davrandığını Yezid b. Ebû Süfyân'ı Suriye'ye uğurlarken yaptığı şu tavsiyelerden anlamak mümkündür:

“Tecrübe ve imtihan için sana bu görevi veriyorum, iyi hareket ettiğini görürsem seni bu görevde tutar ve terfi ettiririm. Yoksa seni görevden alırım. Allah'tan kork. Allah senin içini de dışını da biliyor. Allah'a en yakın insanlar, ona işledikleri işlerle yaklaşanlardır. Câhiliye gururundan kaçın. Cenâb-ı Hak Câhiliye gururunu ve onunla gururlananları sevmez. Askerlerle arkadaşlığının iyi olmasına dikkat et. Onlara hayırdan bahset ve hayır uygula. Askerlere nasihat ettiğin zaman özlü konuş. Kendini ıslah et ki insanlar sana karşı salâh bulsun. Düşman elçilerini, huzuruna geldiklerinde ağırla. Onları fazla tutma ki askerlerinin halini anlamadan gitsinler. Onlara askerlerini gösterecek olursan zayıf noktalarını gösterme. Bilakis onları en muhterem, en güzide askerlerin arasında kabul et. Senden başkalarının onlarla konuşmasına engel ol. Bizzat kendin onların maksatlarını anla.”¹⁴⁹

Hz.Ebûbekir, komutandan Allah'tan korkmasını ve cahilliye gururuna kapılmamasını istemişti. Yani komutandan kabileler arasında ayrımcılık yapmamasını istemişti. Halife, idari ve askeri görevlerin verilisinde ehliyet esasına riayet edilmesini; akrabalarına ve kabilesi mensuplarına değil, ehil olanlara görev vermesini istemişti.¹⁵⁰ Bir defasında savaş için Hz.Ebûbekir, Halid b. Saîd'e sancak verince Ömer, onun kumandan tayin edilmesini beğenmedi ve onun azledilmesi için Ebûbekir'le konuştu ve şunları söylemişti: *“O (Halid), övünmeyi seven bir adamdır; onun bu huyu, kendisini üstünlük yarışına ve taassuba sürükler”* demişti.¹⁵¹

¹⁴⁹ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, II, 370-371.

¹⁵⁰ İbrahim Sarıçam, Hz.Ebubekir, 59.

¹⁵¹ Belâzürî, Fütûhü'l- Bıldân, 116.

İki rivâyeti beraber değerlendirdiğimiz zaman görülecektir ki, Hz.Ebûbekir ordu komutanı atarken büyük bir hassasiyetle bu işi yapmıştı. Herkesin kabul edeceği ve de - istemeden de olsa- kabile taassubunu körüklemeyecek şahıslardan seçmeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir noktada, bu tür hassas durumlarla karşı karşıya kalan halifenin, yanında en az onun kadar hassas olan ancak, ne Haşimiler'den ne de Ümeyyeoğullarından olmayan Hz.Ömer'in, yanında baş vezir olarak bulundurmuş olmasıdır. Nitekim ilerde Hz.Ömer dönemini tahlil ettiğimizde de Hz.Ebûbekir'in, Hz.Ömer'i tercih etme konusunda yanılmadığını göreceğiz. Olaylar Hz.Ebûbekir cephesinde böyle iken, acaba Hz.Ali cephesinde nasıldı?

Hz.Ali'nin fetihlerde herhangi bir askeri bir vazife almaması, aktardığımız nakiller içerisindeki, Hz.Ebûbekir ve Hz.Ömer'in kabile taassubundan dolayı çıkması muhtemel olan iç karışıklık endişesi ile birlikte, biat sırasında çıkan problemler müvacehesinde değerlendirilmelidir. Çünkü Hz.Ali gibi bir kahramanın cihaddan geri durmasının, bir tek nedene bağlanmasını doğru bulmuyoruz. Bu konuyla ilgili nedenleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Daha önce aktarmış olduğumuz Hz.Ömer'in Halid b. Saîd'le ilgili endişelerine benzer endişeleri Hz. Ebûbekir'de Hz.Ali için taşıyordu.
2. Konunun içerisinde geçen isimlere bakıldığında sadece Hz.Ali değil aynı zamanda Ümeyyeoğullarının önde gelen; Hz.Osman, Ebu Süfan, Ümeyyeoğullarıyla akraba olan Abdurrahman b. Avf¹⁵² yahut Sahabenin büyüklerinden olan Hz.Ömer ve Talha b. Ubeydullah gibi şahıslarında askeri bir görev almadığı görülecektir. Bu da Hz.Ebûbekir'in olası fitnenin önünü almasıyla birlikte ismi geçen sahabe büyüklerini daha çok istişâri konularda vazifelendirdiğini göstermektedir.
3. Hz.Ebûbekir'in halifeliği iki yıl iki ay sürmüştü. Hz.Ali'de önce Hz.Peygamber'in vefatı hemen ardından kendisine danışılmadan yapılan halifelik seçimi gibi iki şoku üst üste yaşamış ve bu şokun etkisinden kurtulmasının zaman aldığına inanıyoruz.
4. Ayrıca miras meselesinden dolayı, hanımı ve aynı zamanda Hz.Peygamber'in kızı olan Hz.Fâtıma'nın, Hz.Ebûbekir ile aralarında olan soğukluğa binaen Hz.Ali, Hz.Fâtıma'ya hürmeten, altı ay gibi görev almasına engel olacak halifeyle bir sıcak diyalog kuramamıştır.

¹⁵² Abdurrahman b. Avf'la Hz.Osman arasında sıhri bir bağ vardı. Abdurrahman b. Avf, Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm ile evliydi. Ümmü Gülsüm ise Hz.Osman'ın ana bir kardeşidir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 38.

5. Altı ay süren kopuk bir ilişkiden sonra bu defa Hz.Fâtıma'nın vefat üzüntüsü eklenmişti. Bu üzüntünün Hz.Ali'yi ne kadar tesiri altına aldığını bilmemekle birlikte, Hz.Ali herhalde hatırı sebebiyle halifeyle sıkı ilişkileri askıya aldığı kıymetli hayat arkadaşı için epey üzölmüş olmalıdır. Dolayısıyla bu üzüntü içerisindeyken de herhangi bir faaliyetin içerisinde bir müddet girmemesi gayet doğaldır.

6. Ayrıca Hz.Ali'nin Hz.Peygamber'in vefatından sonra Kur'ân'ı cem edinceye kadar dışarıya çıkmamak için kendi kendine söz verdiği daha sonra "İşte bu Kur'ân dır onu bir araya getirdim" dediği ve bu sebepten dolayı halka pek karışmadığı da rivâyet edilmektedir.¹⁵³

7. Hz.Ebübekir bir taraftan, Hz.Peygamber'in vefatıyla şok olmuş sahabeyi onun yokluğuna alıştırmaya çalışırken, diğer taraftan da Ridde olaylarıyla uğraşırken ve sancılı bir hilafet seçimi yaşamıştı. Bu kadar sıkıntının içerisinde Hz.Ali ve Haşimoğullarından birine toplumu germe ihtimali olmasından dolayı bir vazife vermemiş olabileceği ihtimali üzerinde de durulması gerektiğini düşünüyoruz. Son olarak, Hz.Ali sadece Hz.Ebübekir dönemine has olarak değil, kendi hilafetine kadar hiçbir askeri harekate katılmamıştır.

3- İdari ve Sosyal Alanda Hz.Ali

İslâmiyet'ten evvelki cahilliye toplumu, Hz.Peygamber'in risâletiyle birlikte, her türlü batıl inanç ve insancıl olmayan davranışlarından arındırılmıştı. Sosyal ve idari manadaki ahlâki ilkeleri tespit edilmiş olarak Hz.Ebübekir'e devredilen toplum, biraz zorda olsa peygamberlik vasfı olmayan bu yeni yöneticilerini kabullenmişlerdi. Buna karşılık Hz.Ebübekir'de kendisini benimsemiş olan halka halife seçildikten hemen sonra, devlet reisinin, vazifelerinin ve haklarının neler olduğunu açıklamıştı. Aynı şekilde toplumun da haklarını ve vazifelerini belirtmişti.¹⁵⁴

a) İdari Alanda

Hz.Ebübekir hilafeti boyunca Hz.Peygamber zamanındaki idari yapıyı aynen devam ettirmek için çok gayret göstermişti. Resmi olarak vezirlik müessesesi oluşturmamakla birlikte, adaletle ilgili işleri Hz.Ömer,¹⁵⁵ aynı şekilde Ebû Ubeyde de Şam'a gönderilinceye kadar Beytü'l-Mal'i resmi olmayan bir görevlendirmeye yürütüyorlardı. Bu arada önce halifelik seçimi ardından da miras meselesinden dolayı halifeyle küçük sürtüşmeler yaşayan

¹⁵³ Ya'kûbî, II, 113.

¹⁵⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 117-118.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 353; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 61.

Hız.Ali, Hız.Ebûbekir'in arkasında namaz kılmakla kalmamış, onun yanına gelip, ona öğüt vermiş, onun meşveret meclisine katılmış ve fikirlerini açıklamıştı.¹⁵⁶ Hız.Ebûbekir'de, Hız.Ali'nin fikirlerini kabul etme ya da saygı göstermenin yanında, Zeyd b. Sabit ve Hız.Osman'la birlikte ona idari manada katıplık vazifesini vermiştir.¹⁵⁷ Kimi zamanda adli meselelere de bakmış olduğu kaydedilmiştir.¹⁵⁸

Hız.Ebûbekir döneminde her ne kadar baş kadılık vazifesini Hız.Ömer üstlenmiş olsa dahi, ilk halifenin bir kısım davalar için başvurduğu başka sahabelerde vardı. Bunların arasında hatta başında Hız.Ali geliyordu. Hız.Ebûbekir'in özellikle zor durumlarda ve çözümsüz kaldığı davalarda Hız.Ali'ye başvurduğunu görüyoruz. O dönemde Hız.Ebûbekir'in çözümünde aciz kaldığı bir davada Hız.Ali'ye çıkış yolu için başvurduğu şu şekilde nakledilir: *"İçki içmiş bir adam Hız.Ebûbekir'e getirilir. Hız.Ebûbekir'de bunun üzerine haddi uygulamak ister. Ancak adam Hız. Ebûbekir'e der ki: "Ben içtiğim içkinin günah olduğunu bilmiyordum. Üstelik ben içkiyi helal kabul eden bir toplulukta yetiştim."* Böyle olunca Hız.Ebûbekir ne yapacağını bilemedi. Etrafindakilerden bazıları bu davayı Hız.Ali'ye sormasını söylediler. O da davayı Hız.Ali'ye gönderdi. Hız.Ali'de şöyle bir çözüm getirmişti: *"İki kişiyi Muhacirler'in ve Ensâr'ın arasına yolla. Eğer onlardan iki kişi o adama içkiyi haram kılan ayeti ya da Rasûlüllah'tan konuya hükmün söylendiğine dair şahit olduğunu söylerse ona haddi uygula. Yoksa serbest bırak."* Hız.Ebûbekir'de iki şahit bulamayınca adamı serbest bıraktı.¹⁵⁹

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir. Hız.Ali'nin idari hadise olarak ilk müdahil olduğu halifelik meselesidir. Halifelik meselesindeki tutum ve tavrını ayrıntılı bir şekilde daha önce verdiğimiz için burada ayrıca değinme ihtiyacı hissetmedik. Hız.Ali ilk halife döneminde katıplık dışında bizzat kendisi başka bir idari vazife istemediği gibi Hız.Ebûbekir'de böyle bir vazife teklifinde bulunmamıştır.

b) Sosyal Alanda

Hız.Ebûbekir idari konularda olduğu gibi Hız.Ali ile olan yakınlığı sosyal olaylarda da sağlamıştır. Hız.Ali'nin bu dönemde yaptığı en önemli katkılardan bir tanesi, tüm müslümanların dünya ve ahretini düzenleyen Kur'ân'ın toplanıp, bir kitap haline getirilmesi sırasında şûra heyetinde görev almasıdır. Hız.Ebûbekir devrinde Müseylemetü'l-Kezzâb ile yapılan muharebe neticesinde Kur'ân-ı Kerim'in tamamını ezbere bilen hâfizların bir kısmı şehit olmuştu. Bunun üzerine Hız.Ömer, halifeye Kur'ân'ın bir kitap haline getirilmesi

¹⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 427; İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 70.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 385.

¹⁵⁸ Ya'kûbî, II, 117; İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 70.

¹⁵⁹ İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 70-71.

teklifinde bulunmuştu. Hz.Ebûbekir'de, Kur'ân-ı Kerim'i çok iyi ezberlemiş olan Zeyd b. Sâbit başkanlığında; Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali gibi sahabelerden oluşan bir heyet teşekkül ettirerek Kur'ân-ı bir kitap haline getirtmişti.¹⁶⁰

Hz.Ali, Hz.Ebûbekir'in kendisine gönderdiği hediyeleri de birbirini seven iki dostun hediyeleşmesi şeklinde kabul etmiştir.¹⁶¹ Yine Halid b. Velid'in savaşıardan ele geçirilen esirleri Hz.Ebûbekir'e göndermiştir. Hz.Ali'de Ömer ve Rukiye isimdeki çocuklarının annesi olan Arap bir cariyeyi Hz.Ebûbekir'den gidip satın almıştı.¹⁶²

B- Hz.Ömer Döneminde Hz.Ali

1- Halifet Seçiminde

Hz.Ebûbekir, H.13. senesinin Cemaziyelahir ayının bitimine sekiz gün kala, Pazartesi günü akşamla yatsı arasında 63 yaşında vefat etti.¹⁶³ Vefatına sebep olan hastalığa düştüğünde onu, yakalaşmakta olan ölümden ziyade, müslümanların ihtilafa düşmesini engelleyecek halifenin kim olacağı fikri endişelendiriyordu. Çünkü Rasûlüllah'ın vefat ettiği ilk saatlerden itibaren sanki vefatı unutulmuş gibi, insanların yeni lider arayışına girmesi ve bunun neticesinde, Rasûlüllah'ın vefatından doğan üzüntünün bile bastırmadığı hilafet seçimi esnasındaki kargaşa¹⁶⁴ kendisini ölmeden halifeyi seçmeye yönlendirmişti.

Hastalandığında vefat edeceğini hissettiğinde, sahabelerin büyükleriyle, kendisinden sonra halife olarak bırakmayı düşündüğü Hz.Ömer'in halifelik durumunu istişâre etti. Tercih etmiş olduğu bu metot, ne Hz.Peygamber tarafından tavsiye edilen ne de onun seçiminde kullanılan bir metot değildi. Fakat başta da ifade ettiğimiz gibi halifelik seçiminde yeniden bir kargaşanın yaşanmasını istemediğinden, ahirete göçmeden önce bu hassas konunun sıkıntı çıkmadan halledildiğini görmek istemesi, kendisini böyle bir çözüme yönlendirmiş olabilirdi.

Hz.Ebûbekir önce Abdurrahman b. Avfı yanına çağırıştı. Ona: “*Bana Ömer hakkında bilgiler ver*” demişti. O: “*Ey Allah'ın elçisinin halifesi, Ömer, yerine geçirmek istediğin zatların en meziyetlisidir. Fakat onda biraz sertlik vardır*” cevabında bulundu. Hz.Ebûbekir bu sözlerini işittikten sonra: “*Evet o beni yumuşak tabiatlı ve şefkatli buluyordu. O, idarenin başına geçtikten sonra kabalığın bir çoğunu bırakacaktır. Ey Muhammed'in babası, ben onun halini gözetledim, ben birine, herhangi bir işten dolayı darıldığım vakitlerde*

¹⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 513; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 59-60.

¹⁶¹ İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 71.

¹⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 512.

¹⁶³ Taberî, *Târih*, II, 62; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 36; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 62.

¹⁶⁴ Sakife toplantısı ve sonrası ilgili daha fazla bilgi için bkz., Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*.

o bana, o kimseden razı olmayı tavsiye ederdi. Ey Muhammed'in babası bu sözlerimi kimseye duyurma" dedi. Ben de olur dedim.¹⁶⁵ Hz.Ebûbekir, ondan sonra Hz.Osman'ı çağırılmıştı, ona: "Ey Abdullah'ın babası sen bana bildiğini söyle, dediğinde Hz.Osman: "Ey Allah'ım senin adını anarak onun kalbi, zahiri görüşünden daha iyi olup aramızda onun benzeri bulunmağını söyleyebilirim" cevabında bulunmuştu.¹⁶⁶

Hz.Ebûbekir, sahabelerin seçkinleriyle yaptığı istişâreden Hz.Ömer'in hilafet adaylığı için olumlu bir intiba edinince, bunun ciddi bir karar olduğunu tescilleştirmek için Hz.Osman'ı çağırılmış ve halka hitaben yazdırdığı vasiyetnamesini mühürletmişti.¹⁶⁷ Hz.Ebûbekir'in, Hz.Ömer'i halife tayin ettiğine dair haber yayılınca; Ensâr ve Muhacirlerin bir kısmı Hz.Ebûbekir'e gelerek, onun sert olduğunu bildiği halde nasıl olurda onu halife tayin ettiği konusunda, itirazda bulunmuşlardı. Hz.Ebûbekir de onlara: "İçinizde bana göre en hayırlınızı size tayin ettim." diyerek cevap vermişti.¹⁶⁸

Yukarıdaki rivâyette halifeye Hz.Ömer'in sertliğiyle ilgili endişelerini bildiren Ensâr ve Muhacirlerin kim olduğundan bahsedilmemiş. Ancak bir kısım rivâyetlerde, bu şahıslardan bazılarının isimleri verilmişti. Hz.Ebûbekir'in yanına gelip de bu seçiminden dolayı endişelerini ifade edenin sadece Talha b. Ubeydullah olduğu rivâyet edilirken¹⁶⁹ bir kısım kaynaklarda ise, Hz.Ali ile beraber olduğu rivâyet edilmişti. Hz.Ali, Hz.Ömer'in halife tayin edileceğini duyduğunda, Talha ile beraber Hz.Ebûbekir'e gidip, Hz.Ömer'in sert ve sinirli bir kişi olduğunu, yarın mahşerde Allah'a nasıl cevap vereceğini sormuşlar, Ebûbekir'de: "Allah'a ben bu işte ümmetin en hayırlısını seçtim derim" diye cevap vermişti.¹⁷⁰ Ayrıca M.Hamidullah, vasiyet meselesini sormak için Hz.Ali, Sa'd b. Ebî Vakkas gibi bir çok seçkin sahabenin Hz.Ebûbekir'in yanına girdiklerini aktarmıştır.¹⁷¹

Hz.Ebûbekir, Hz.Osman'a vasiyeti yazdırıp onu mühürlettikten sonra, başını pencereden çıkarıp dışarıda biriken ashaba karşı, "Size bir halife seçtim. Razı mısınız?" diye sormuş onlarda "Razıyız ey Rasûlüllah'ın halifesi!" demişlerdi. Hz.Ali "Ömer'den başkasına razı olmayız" demişti. Hz.Ebûbekir "Odur" demiş ve vasiyetnameyi kölesine verip dışarı göndermişti. Yüksek sesle okumuş ve herkes "işittik ve itaat ettik" demiş ve herkesten önce Hz.Ali, Hz.Ömer'in yanına gidip "Bu işin üstesinden gelecek işte şu kuvvetli ve güvenilir olan

¹⁶⁵ Taberî, *Târîh*, II, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 425.

¹⁶⁶ Taberî, *Târîh*, II, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 425.

¹⁶⁷ *el-İmâme*, I, 21.

¹⁶⁸ *el-İmâme*, I, 22.

¹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 389; Muhammed Rıza, *Ebubekir es-Sıddık* 171-172.

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 274.

¹⁷¹ Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 121.

adamdır.” demişti.¹⁷²

“*Emir’ül-müminîn*”¹⁷³ ünvanıyla müslümanlara halife olan Hz.Ömer ile Hz.Ali arasında halifelik meselesinde en ufak bir anlaşmazlık yaşanmamıştır. Hz.Ali’nin, daha önce seçilmesine itiraz ettiği Hz.Ebübekir’in, Hz.Ömer’i tavsiye etmesine niçin itiraz etmediğinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Her şeyden önce, ilk halifenin seçiminde olduğu gibi kendisine danışılma konusunda, ihmal edilmemiştir.
2. Başta seçkin sahabeler olmak üzere, müslümanlarla istişâre yapılmıştır.
3. Hz.Ömer, şahsi sertliği hariç, müslümanlar arasında kabul görmüş bir kişiydi.

Hz.Ebübekir’in, Hz.Ömer’i tayin sürecinde dikkatimizi çeken çok önemli bir hususta suydu; Hz.Ali ve Haşimoğullarının toplum içerisindeki saygınlıklarını bildiği ve kendisi halife seçilirken Haşimoğulları’nın da bu işte hakları olduğunu söylemesine rağmen¹⁷⁴ nasıl olmuştu da onlara değil de, kendi kabilesi gibi çok fazla ağırlığı olmayan Adiy b. Ka'b b. Lüveyoğullarının bir üyesini halife seçmişti?¹⁷⁵ Böyle bir soru karşısında evvela daha önce aktardığımız Hz.Ebübekir’in, Yezib b. Ebû Süfyân’ı Şam'a göndermeden önce ona ordu içerisinde kabilecilik yapmaması gerektiğini ifade eden tavsiyesini¹⁷⁶ hatırlamamız gerekecek. İşte Hz.Ebübekir’in bu konudaki hassasiyeti ömrü boyunca devam etmekle kalmamış, aynı zamanda ölüm döşeğinde bile toplum huzurunu ne kadar düşündüğünü şu şekilde ortaya koymuştu. Hz.Ebübekir, hilafetle ilgili vasiyetini Hz.Osman'a yazdırdıktan sonra, ne yazdığını kendisine tekrar etmesini istemiş, vasiyet kendisine okunduktan sonra tekbir getirdi ve vasiyeti halka tebliğ ettirmişti. Ardından da yanında bulunanlara şöyle seslenmişti: “*Size bir kişiyi halife olarak teklif ediyorum ki, o benim akrabam değildir. Ömer b. Hatab'ı halife kabul ediyormusunuz? Bence hilafete en yakın olan odur*” hep birden “*Kabul ediyoruz*” cevabını vermişlerdi.¹⁷⁷ Bu rivâyetle birlikte Hz.Ebübekir'in niçin özellikle Hz.Ömer’i hilafete seçtiğini çok daha iyi anlıyoruz. Zira o dönemin sosyal yapısını çok iyi bilen bir insan olarak, etrafındaki insanlar seçkin şahsiyetler olmasına rağmen, Hz.Ömer’in akrabası olmadığını hassasiyetle vurgulamıştı. Hz.Ebübekir’in vefat anında bile göstermiş olduğu bu hassasiyete

¹⁷² Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, 71; A.Cevdet Paşa, *Kısâsı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefa*, 270.

¹⁷³ Sahabelerden bazılarının, mesela Ebu Musa el-Eş'ari'nin kendisine yazdığı mektupta ve Adi b. Hatim et-Tâ-i, Muğire b. Şube, Amr b. As ve diğer bazı sahabelerin Hz. Ömer'e şifâhen “Emir’ül-müminîn” diye hitap etmeleri üzerine bu ifade sahabelerce güzel ve doğru bulundu. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 34; el-Kettânî, Muhammed Abdülhay, Hz. Peygamber’in Yönetimi, çev: Ahmet Özel, İstanbul, 1990, I, 85.

¹⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

¹⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 220; Suyûtî, *Tarîhu'l-Hulefâ*, 93; Muhammed Rıza, *el-Fâruk Umar el-Hattâb*, Beyrut, Thz., 145-146.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 370-371.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 390; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 64;

binaen müslümanlarda buna mukabil hiçbir itirazda bulunmayarak gereken olumlu tavrı sergilemiştir. Ayrıca ilk halifenin seçimi sırasında kendileriyle istişâre edilmediği için halifeye olan biatlerini bir müddet geciktiren başta Hz.Ali olmak üzere Haşimoğullarıyla, özellikle Hz.Ali'yi halifelğe teşvik eden ve önemli bir muhalif olabilecek olan Ümmeyyeoğulları da en ufak bir itirazda bulunmamışlardı. Hatta herkesten önce Hz.Ömer'e biat eden Haşimoğullarının en kuvvetli adayı olan Hz.Ali idi. Hz.Ebûbekir'in katipliğini yapan Ümmeyyeoğullarının en güçlü adayı olan Hz.Osman halifenin baygınlığından istifade edip kendi ismini müslümanların genelinin kabul edebileceği bir aday olmasına rağmen yazmamıştı. Aksine müslümanların ihtilafa düşmelerinden endişe ettiği için bir acil durum içtihadında bulunmuş ve boş bırakma yerine akrabası olmayan Hz.Ömer'in ismini yazmıştı. Buradan anlaşılan sonuçları sıralayacak olursak;

1. Başta nüfuz sahibi kabileler onların seçkin sahabeleri olmak üzere tüm Müslümanlar, toplum huzurunu bozacak bir ihtilaf yaşamak istememişlerdi.
2. Hz.Ömer, ilk başta karakterindeki sertlikten dolayı endişeye neden olsa bile, tüm müslümanlarca kabul görmüş bir halife olarak atanmıştı.
3. Hz.Ömer'in seçiminde her ne kadar başlangıç itibarıyla bir veliahtlık görüntüsü olsa da, özde sadece sabık halifenin bir aday önerisiydi. Çünkü Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer'in tek aday olduğunu değil de, hilafete en yakın aday olduğunu belirterek onu teklif etmişti. Sonuç itibarıyla istişâreyle belirlenmiş bir halifeydi.
4. O sıralarda fetihler büyük bir hızla ilerliyor ve müslümanların yeni bir ihtilafı kaybedecek vakitleri yoktu. Nitekim Hz.Ebûbekir, vefatına yakın Hz.Ömer'i çağırarak: *“Ben umarım ki, bugün öleceğim. Sen, hemen halkı Müsennâ ile beraber gitmek üzere din uğrunda savaşa çağır. Din işlerinden sizi hiçbir felaket alıkoymasın. Resûlullah'ın ölümünde benim ne yaptığımı gördün. Halbuki halkın başına onun gibi bir felâket gelmemiştir. Bir de ulu Allah, Şam askerine yardım edince Hâlid b. Velid ile Şam'a gitmiş olan Irak askerini Irak'a geri gönder. Onlar, oranın halkındandırlar”* diye vasiyet etmişti.¹⁷⁸
5. O dönemin iki süper gücü olan Bizans ve İran'a karşı fetihler başlamıştı. Hatta Hz.Ebûbekir vefat ettiği sırada Yermük Savaşı devam etmekteydi. Bu yüzden düşmanlara Müslümanların liderlerinin ölümünden dolayı direnç kaybettiği hissettirilmeden fetihlere devam edilmeliydi. Nitekim Hz.Ömer, Hz.Ebûbekir vefat ettikten hemen sonra adet gereği hutbe vermiş ve ordu komutanlarına sabık halifenin

¹⁷⁸ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa, I, 270.*

vefatıyla birlikte yeni halifenin talimatlarını bildirmişti.¹⁷⁹

2- Fetih Hareketlerinde Hz.Ali

Hız.Ebûbekir, ashab arasında meydana gelen ihtilafları ve ridde olaylarından doğan kargaşayı gidermişti. Böylece müslümanları bir çatı altında toplama imkanını bulabilmişti. Hire eyaletini İran Devleti'nin elinden çekip aldıktan sonra Şam şehrinin fetih sebeplerini hazırlamıştı.¹⁸⁰ Hz.Ömer'de emanet aldığı bu güzide toplum ve devleti çok sistemli bir şekilde idare etmesini bilmiş ve nice kıymetli fetihlerle sınırlarını genişletmişti.

Hız.Ömer halife olur olmaz, Hız.Ebûbekir'in vefat etmeden önce kendi ölümünden teessüre kapılmadan fütuhata devam edilmesi tavsiyesine uymuştu.¹⁸¹ ilk olarak da Şam ordusunun başkomutanlığından Halid b. Velid'i azledip Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ı yerine atayarak,¹⁸² fetihlere hız vermeyi hedeflemişti. Aynı şekilde, Irak bölgesinde cihat etmeleri için müslümanlara çağrıda bulunmuştu. Toplanan kuvvetlerin başına da Ebû Ubeyde b. Mes'ûd'u komutan yapmıştı. Hız.Ömer, birbirinden değerli komutanları büyük bir titizlikle, hiçbir ayırım gözetmeksizin seçip, onları İslam ordularının başına atıyordu. Komutanlarda onu yanılmayarak halifeye fetih müjdelerini veriyorlardı. Bir taraftan Ebû Ubeyde b. el-Cerrah komutasında, Yezid b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs, Şurahbil b. Hasene, ve Ebû Derdâ gibi sahabelerin kahramanlıklarıyla Şam'da büyük fetihler kazanılırken, diğer taraftan Haşim b. Utbe, Cerir b. Abdullah el-Beceli, Müsenna b. Harise ve Sa'd b. Ebû Vakkas gibi kahraman sahabelerle Irak taraflarında ard arda fetihler kazanılmıştı. Bu dönemde Yermük, Ecnadeyn ve Kadisiye gibi önemli savaşlar kazanıldı. Irak, İran, Şam ve Mısır gibi çok önemli yerler fethedildi. Başarılı fetihlerle, bu kadar geniş alana yayılmış olan İslâm ordusunun seçkin komutanları arasında Hız.Ali gibi bir kahraman, Hız.Ebûbekir döneminde olduğu gibi, Hız.Ömer döneminde de savaş meydanlarında görünmüyordu. Peki, Hız.Ali'yi savaş meydanlarına çıkarmayan neden kendisinden mi, yoksa halifeden mi kaynaklanıyordu? Doğrusu Hız.Ömer'de daha önceki halifenin izinden giderek, cahilliye taassubunu uyandıracak en ufak bir yanlış adım atmamaya özen göstermişti. Bununla birlikte, komutan atamalarını yaparken, atadığı komutanın kabilesine, soyuna yada kim olduğuna değil, aksine liyakat ve samimiyet gibi özelliklerini göz önünde bulundurmuyordu. Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakafi'yi ataması, bunun için bir örnek olarak gösterilebilir. Hız.Ömer bir taraftan halkın biatini alırken bir taraftan da,

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 391; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 34.

¹⁸⁰ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 272.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 381; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 33.

¹⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 391; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 34.

H.z.Ebûbekir'in ölürken Irak cephesiyle ilgili vasiyetini yerinde getirerek cihada davet etmişti. Ancak üç gün boyunca Iraklılarla savaşmak üzere harekete geçmedi. Dördüncü gün olunca ilk cevap veren Ebû Ubeyd b. Mes'ûd es-Sakafi'ydi. H.z.Ömer'de ilk cevap veren o olunca, onu Medinelilerden toplanan askerlerin başına komutan yapmıştı. Ancak Ebû Ubeyd b. Mes'ûd sahabe olmadığından insanlar: *“Toplanan askerlerin başına sahabelerden birini komutan yapsaydın daha iyi olmaz mıydı?”* şeklinde atamaya itiraz etmişlerdi. Buna karşılık H.z.Ömer şöyle cevap vermiştir: *“Ben, bu çağrıya icabet eden kimseyi komutan yaparım. Siz bu dine yardım hususunda insanlardan önce davrandınız. Ama bu adam da Iraklılarla yapılacak olan savaş çağrısına sizden önce icabet etti”* demişti.¹⁸³ el-Bidâye'de *“İlk Muhacirler ve Ensâr”* ilavesi¹⁸⁴ bulunmakta ve sahabe tabirini biraz daha netleştirmektedir. Acaba Irak savaşına ağır davranan Ensâr ve Muhacir arasında H.z.Ali var mıydı? Bunu bilemiyoruz. Orada bulunup, bulunmadığına dair bir bilgi elde edemedik. Ancak H.z.Ömer'in cihada olan çağrısından bir ayırım yapmadığını görüyoruz. Hatta daha önce niçin H.z.Ebûbekir döneminde görev almadıklarına değindiğimiz Haşimoğullarının önde gelen isimlerinden olan Abbâs'ın bile, H.z.Ömer tarafından Kudüs'e öncü kuvvetlerin başında komutan olarak gönderildiği rivâyet edilmiştir.¹⁸⁵ Dolayısıyla Abbâs'ın bu dönemde görev aldığını göz önünde bulundurursak, H.z.Ömer'in Haşimoğullarıyla bir sıkıntısı yoktu diyebiliriz. Hatta savaş için çağrıda bulunduğu müslümanlar arasında H.z.Ali ve diğer Haşimoğulları da büyük bir ihtimalle vardı ve eğer onlardan biri Ebû Ubeyde b. Mes'ûd'dan önce davransaydı müslümanların başına komutan atanırdı diye düşünüyoruz. Ayrıca H.z.Ömer'in bu konuda daha büyük bir adım attığı şöyle nakledilmiştir: H.14. senenin Muharrem ayının başında H.z.Ömer, Medine'de bir ordu teşkil etti. Orduyu harekete geçirdi. Yola çıkan ordu, Sırar suyu yakınında konakladı. Ordugah kuruldu. H.z.Ömer de bizzat Iraklılarla savaşmak için bu ordunun başında gidiyordu. Medine'de yerine naib olarak H.z.Ali'yi bıraktı. H.z.Osman ile sahabelerin seçkin şahsiyetlerini de yanına aldı. Sonra bu kararı hususunda sahabelerin görüşlerini almak için bir toplantı düzenledi. Toplantı için duyuru yaptığında, H.z.Ali'ye de haber gönderdi. Oda Medine'den geldi. Bu toplantıya katıldı. Toplantıda H.z.Ömer sahabelerin görüşlerini sordu. Tamamı Irak'a gitmek hususunda onunla hem fikir olduklarını beyan ettiler. Yalnız Abdurrahman b.Avî şöyle demişti: *“Ey Ömer! Korkarım ki sen yenilgiye uğrar ve gücünü kaybedersen, diğer beldelerdeki müslümanlar da zaafa uğrarlar. Görüşüme göre sen Medine'ye dönmelisin. Irak'a kendi yerine başka birini göndermelisin.”*

¹⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII,46.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 396.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII,96.

Abdurrahman b.Avf'ın bu görüşünü, Hz.Ömer ve diğer istişâre üyeleri uygun gördüler. Bunun üzerine Hz.Ömer, Abdurrahman b.Avf'a şöyle bir soru sordu: “*Irak'a kimi göndermemi istersin? dedi. Oda: “Sen o adamı bulmuşsun.” Hz.Ömer: “Kimdir o adam?” “Aslan pençeli Sa'd b. Mâlik ez-Zühri'dir.” Hz.Ömer, Abdurrahman b.Avf'ın bu sözünü güzel buldu. Sa'd'a haber gönderdi. Onu Irak ordularının başına komutan yaptı.*”¹⁸⁶ Ayrıca yukarıdaki rivâyette şöyle bir ziyadenin olduğu da aktarılmıştır. Ordu komutanlığının önce Hz.Ali'ye teklif edildiği ve onun bu teklifi reddettiği daha sonra Sa'd b. Ebû Vakkas'ın teklif edildiği nakledilmiştir.¹⁸⁷ Hz.Ali'nin, Medine'de halifenin vekili olarak görevde bulunması, Hz.Ömer'in ona bir görev verirken, bu konuda herhangi bir endişe taşımadığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Doğrusu Hz.Ali cephede ön saflarda bulunmaktan ziyade arkada, üstelik halifenin isteğiyle, orduyu yönlendiren beyin tabakasında bulunmayı tercih etmiştir. Bununda en güzel ispatı savaş alanında kendisiyle yapılan strateji istişârelerdir.

Ebû Cafer b. Cerir'in anlattığına göre hicretin 15. senesinde Ebû Ubeyde, Dimaşk'ın fethini tamamladıktan sonra, Kudüslüler'e bir mektup göndererek, onları Allah'a imana ve İslam'a girmeye davet etmişti. Aksi takdirde cizye vermeleri gerektiğini, cizye vermemeleri durumunda kendilerine karşı savaş ilan edileceğini bildirmişti. Kudüslüler, Ebû Ubeyde'nin bu çağrısına icabet etmemişlerdi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Şam'da Said b. Zeyd'i halef bırakıp, Ordusuyla birlikte Kudüs'e doğru yola çıkmıştı. Kudüs'ü kuşatma altına alarak şehir halkına baskı yapmıştı. Nihayet onlar, Hz.Ömer'i kendilerine gelmesi şartıyla barış yapmaya razı olacaklarını bildirmişlerdi. Ebû Ubeyde, durumu bir mektupla Hz.Ömer'e bildirmiş ve bu hususta onun fikrini sormuştu. Hz.Osman da Kudüslüler'in hakarete uğramaları, zelil olmaları ve burunlarının yere sürülmesi için Hz.Ömer'in Kudüs'e gitmemesi tavsiyesinde bulunmuştu. Hz.Ali ise, aralarındaki kuşatma sebebiyle müslümanlar üzerine çöken yükün hafiflemesi için Hz.Ömer'in Kudüs'e gitmesi gerektiğini ifade etmişti. Hz.Ömer, Hz.Ali'nin görüşünü uygun görüp, ordusuyla birlikte Kudüs'e doğru yola çıkmıştı. Medine'de vekil olarak Hz.Ali'y'i bırakmıştı.¹⁸⁸

Hz.Ömer'e, Nihâvent savaşı öncesi şöyle bir mektup gelmişti. Mektupta Farslıların toplandıklarını, müslümanlara ve İslâm'a saldırmak üzere olduklarını ve bu hususta birbirlerini savaşa teşvik ettiklerini, bir an önce Farslılara saldırmanın faydalı olacağını, İslam ülkesine karşı harekete geçilmesine engel olunmasını ifade edilmişti. Hz.Ömer, bunun üzerine insanların mescitte toplanmalarını ilan etmiş, insanlar da gelip mescitte toplanmışlardı.

¹⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII,61.

¹⁸⁷ Belâzürî, *Fütühü'l-Büldân*, 255; Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, II, 263.

¹⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 96.

Mescide ilk gelen kişi, Sa'd b. Ebû Vakkas olunca, Hz.Ömer bunu da hayra yormuştu. Sonra minbere çıkıp cemaate hitaben şöyle demişti: *“İçinde bulunduğumuz bugün, sonrası devam edecek olan gündür. Ben benimle birlikte ve bana katılacak olanlarla oraya doğru gitmeyi arzuluyorum. Bu iki şehir arasında orta bir yerde konaklayıp -Allah, onlara fethi nasip edinceye kadar ve arzu ettiğim noktaya gelinceye kadar- onlara destek olmayı diliyorum.”* Bunun üzerine Hz.Osman, Hz.Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b.Avfv ve görüş sahibi bazı adamlar kalkıp, her biri güzel ve faydalı konuşmalar yapmış ve neticede Hz.Ömer'in Medine'den çıkmaması, bazı müfrezeler göndermesi, onlara sadece talimat verip onlar için dua etmesi gerektiği üzerinde görüş birliğine varmışlardı.

Hz.Ömer, yapılan konuşmalardan özellikle Hz.Ali'nin görüşlerini beğenmiş ve takdirle karşılamıştı.¹⁸⁹ Hatta bu beğenisini şu şekilde ifade etmişti: *“İşte görüş dediğin budur! Benim de uymak istediğim fikir buydu”*¹⁹⁰ Hz.Ali'nin fetihlerdeki duruşunu ifade eden bir başka hadise de Cezire'nin fethinde şöyle cereyan etmişti: Seyf b.Ömer, bir rivâyetinde şöyle demişti: *“Cezire halkı Araplarından olan Nusaybin Hıristiyan reisleri müslümanlarla barış yapmayı kabul edince Hz.Ömer'e gittiler. Yanına vardıklarında Hz.Ömer, onlara: “Cizye ödeyin” dedi. Onlar da şu karşılığı verdiler: “Bizi güven duyacağımız yerimize ulaştır. Allah'a yemin ederiz ki, eğer üzerimize cizye belirleyecek olursan biz Bizans topraklarına gireriz. Vallahi eğer bizden cizye alacak olursan, Araplar arasında bizi rezil rüsva edersin.”* Hz.Ömer'de şöyle karşılık verdi: *“Siz kendi kendinizi rezil rüsva ettiniz! Ümmetinize muhalefet ettiniz. Allah'a yemin ederim ki, küçülmüş ve alçalmış olarak cizye ödeyeceksiniz. Eğer Bizans topraklarına kaçarsanız, sizin hakkınızda bir yazı yazar, sonra da sizi esir alırım.”* Onlarda buna karşılık: *“Bizden bir şeyler al ama adını cizye koyma.”* Oda: *“Biz alacağımız şeye cizye deriz. Ama siz ona ne ad verirsiniz verin.”* Bu konuşmalara şahid olan H.Ali sadakanın kat kat alınmasını tavsiye etmişti. Hz.Ömer de: *“Olur”* diyerek, Hz.Ali'nin bu tavsiyesini memnuniyetle kabul etmişti.¹⁹¹

Bütün bu aktarmış olduğumuz rivâyetler muvacehesinde diyebiliriz ki; Hz.Ali, Hz.Ömer döneminde fetih hareketlerinden geri durmamıştı. Aksine savaşta çok önemli olan ordunun yol haritasını çizen tabiri caiz ise yapılandırma mühendisleri arasında bulunmuştu. Üstelik Halifenin isteğiyle, planları en çok kayda değer kişi olarak fetihlere fikri olarak katkıda bulunmuştu. Ayrıca, Halifenin de seçkin sahabelerin fiili olarak fetihlere katılmaları konusunda ısrarının olmadığını görüyoruz.

¹⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 178-179.

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 14.

¹⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 97.

Hız.Ömer'in bu meseledeki gerekçesini araştıracak olursak, onun sahabeleri veya en azından büyük sahabeleri Medine'de alıkoymasına ve onlara cihat için izin vermemesine sebep olan politikasını idrak edebiliriz. Onun bu konudaki açık delili, bu sahabelerin Rasûlullah ile beraber yeteri kadar cihad etmiş olmaları idi. Ancak buradaki gerçek sebep şuydu; Devlet işlerinin idaresinde onlarla yardımlaşmak suretiyle idareyi tanzim etme arzusuna dayanıyordu. Ayrıca halife onların muhtelif ülkelere dağılarak bölünmelerine engel olmak istiyordu.¹⁹²

Nitekim aktarmış olduğumuz komutanların isimlerini hatırlayacak olursak yukarıdaki ifadelerimizi doğrulamış oluruz. Bununla birlikte seçkin sahabelerin özellikle danışman konumunda olduğu da rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Bu konuda son olarak şunları söyleyebiliriz; Hız.Ali, Hız.Ömer dönemindeki fetihlerde daha önce Hız.Ebübekir döneminde olduğu gibi pekte pasif durmamıştı. Aksine yeri geldikçe ve Halife'nin isteğiyle son sözü söyleyecek kadar fikride olsa fetihlerde bulunmuştur. Bunun yanında kısmen kendi arzusu olmakla beraber özellikle Hız.Ömer'in, yanında bulunmasını istemesinden dolayı fiili olarak fetihlere katılmadığı neticesine varıyoruz.

3- İdari ve Sosyal Alanlarda

Toplumun huzur ve sükunetini sağlamak, devletin idari mekanizmasının ana çatısı şüphesiz ilahi İradenin yönlendirmesiyle, Hız.Peygamber tarafından atılmıştır. Bunun yanında fertlerin; dini, ailevi, şahsi ve eğitim gibi her türlü yaşamlarını sergiledikleri sosyal yapının da temel gereksinimleri yine Hız.Peygamber zamanında belirlenmişti.

Hız.Ebübekir, Hız.Peygamber döneminde şekillendirilmiş İdari ve sosyal yapıya pek karışma ihtiyacı duymamıştır. Üsame ordusunu gönderirken geçerli neden olarak Hız.Peygamber'e olan bağlılığını çok açık olarak ortaya koymuştu. Ayrıca Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi konusundaki Hız.Ebübekir'in tereddüdü, yine onun Hız.Peygamber'in dönemindeki en ufak bir şeyin değiştirilmemesi gerektiğine olan inanç ve bağlılığını göstermişti. Öte taraftan bu teklifi yapan Hız.Ömer'in gerektiği zaman -İslâm'ın ruhuna aykırı olmamak kaydıyla- bazı değişikliklerin yapılması Hız.Peygamber'e olan bağlılığı sarsmayacağına, aksine bu tür gelişmelerin İslam'a bağlılıktan olduğu inancının hakim olduğu görülmüştür. Bu başlık altında, kısaca değindiğimiz sosyal ve idari yapı içerisinde Hız.Ömer döneminde gerçekleşen olayları; özellikle bu olayların çözümünde ve işleyişinde Hız.Ali'nin tutum ve tavırlarını ele almaya çalışacağız.

¹⁹² et-Temmâvî, Süleyman Muhammed, *Hız. Ömer ve Modern Sistemler*, çev: Muhammed Vesim Taylan, İstanbul, 1993, 172.

a) İdari Alanda

Hz.Ömer, müslümanların umumi kabulüyle geldiği halifelik makamını, adaletiyle, ciddiyetiyle, mütevazı yaşantısı ve kararlılığıyla doldurmuştu. Hiçbir Muhalefete karşılaşmadan yönetime gelmesi, bunun yanında, İslâm toplumunda idari hakimiyeti tehdit edecek yalancı peygamber tehlikesi ya da insanların huzurunu kaçırarak ridde olayları gibi problemlerle uğraşarak zaman kaybetmemesi onu, hızlı bir şekilde atılımlara yönlendirmişti. Hz.Ömer yaptığı atılımların hemen hemen tamamında başarı sağlamıştı. Şüphesiz bu başarılarının alt yapısını selefi Hz.Ebûbekir döneminde olduğu gibi, İslâm'ın en önemli sosyo-politik ilkelerinden biri olan şurâ sistemi oluşturmaktaydı.¹⁹³ “İstişâre etmeden uygulamaya konulan konular, başarısızlığa mahkumdur”¹⁹⁴ düşüncesine sahip olduğundan ashabın ileri gelenlerini etrafına toplamıştı. Bunların içinde de Hz.Ali'nin yeri farklıydı.¹⁹⁵ Hatta Hz.Ömer Hz.Ali'ye olan yakınlığını, “*Ali olmasaydı Ömer helâk olurdu*” şeklinde ifade etmişti. Çünkü ileride göreceğimiz gibi Hz.Ömer bir kısım konularla ilgili karar verirken, son olarak Hz.Ali'ye danışmış ve onun görüşüyle hareket etmişti. Hz.Ömer, Hz.Ali ve Haşimoğullarıyla olan ilişkileri daha önceki döneme göre çok daha ileri götürmüştü. Daha önce değindiğimiz gibi Hz.Ebûbekir her ne kadar bir kısım konularda Hz.Ali'ye danışmışsa da ona kamu idaresinde herhangi bir vazife vermemişti. Fakat Hz.Ömer dönemi için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bu dönemde Hz.Ali'ye hem halife vekaleti hem de kamu idaresinde baş kadılık görevi emanet edilmişti.¹⁹⁶ Hz.Ali'nin halifenin vekili olarak kaldığını kaynaklar şu şekilde aktarmıştır: “*H.14. senesinin muharrem ayı başında Hz.Ömer, Medine'de bir orduyu harekete geçirdi, Yola çıkan ordu, Sırar suyu yakınında konakladı. Ordugah kuruldu. Hz.Ömer de bizzat Iraklılarla savaşmak için bu ordunun başında gidiyordu. Medine'de yerine naib(vekil) olarak Hz.Ali'yi bıraktı. Hz.Osman ile sahabelerin önde gelenlereini de yanına aldı. Sonra bu kararı hususunda Sahabelerin görüşlerini almak için bir toplantı yaptı. Duyuru yaptırdı. Hz.Ali'ye de haber gönderdi. O da Medine'den geldi. Bu toplantıya katıldı. Toplantıda Hz.Ömer, Sahabelerin görüşlerini sordu. Tamamı Irak'a gitmek hususunda onunla, hem fikir olduklarını beyan ettiler. Yalnız Abdurranman b. Avf şöyle dedi: “Ey Ömer, korkarım ki sen yenilgiye uğrar ve gücünü kaybedersen, diğer beldelerdeki müslümanlar da zaafa uğrarlar. Görüşüme göre sen Medine'ye dönmelisin. Irak'a kendi yerine başka birini göndermelisin.”*¹⁹⁷ Dedğinde Hz.Ömer bu görüşü kabul etmiş ve yerine Sâd b. Ebû Vakası yollamıştı. Her ne kadar

¹⁹³ Mustafa, Aydın, İslam'ın Tarih Sosyolojisi, İstanbul, 2001, 145.

¹⁹⁴ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 185.

¹⁹⁵ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, II, 185.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 61.

¹⁹⁷ Muhammed Rıza, *el-İmam Ali b. Ebû Tâlib*, 29.

H.z.Ali'nin vekaleti, H.z.Ömer'in dönmesiyle uzun sürmemişse de neticede bir müddet başkent olan Medine'nin yönetimi ona bırakılmıştı.

Yine H.z.Ömer'in. H.z.Ali'yi Kudüs seferine çıkarken de vekil olarak bırakmıştı. Ebû Ubeyde, Kudüs'le ilgili durumu bir mektupla H.z.Ömer'e bildirmişti. Bu hususta H.z.Ali'nin fikrini sormuştu. Ayrıca H.z.Ali'de bu durumla ilgili fikrini beyan ederek, aralarındaki kuşatma sebebiyle müslümanlar üzerine çöken yükün hafiflemesi için H.z.Ömer'in Kudüs'e gitmesi gerektiğini ifade etmişti. H.z.Ömer, H.z.Ali'nin görüşünü uygun görmüş, ordusuyla birlikte Kudüs'e doğru yola çıkmıştı. Medine'de vekil olarak H.z.Ali'yi bırakmıştı.¹⁹⁸ Görüldüğü gibi halife hem son kanaat olarak H.z.Ali'nin görüşünü benimsemiş hem bu güvenini teyit edercesine onu Medine'ye vekil olarak bırakmıştı. Aynı şekilde H.z.Ömer, Şam seferine çıkarken de H.z.Ali'nin seferle ilgili görüşünü almış ve yerine onu vekil tayin etmişti.¹⁹⁹

H.z.Ömer hilafet makamından ayrılmadığı zamanlarda H.z.Ali'yi yanında bulundurarak, isabetli fikirlerinden istifade etmekle birlikte, H. 13. senede H.z.Ömer halife olduğunda yaptığı ilk icraatlar şöyle sıralamıştı: *“Hattab oğlu Ömer Cemaziyelahir ayının bitimine sekiz gün kala Çarşamba günü halifelik makamına geçti. Medine kadılığını H.z.Ali'ye verdi. Şam komutanlığına Ebû Ubeyde Amir b. Cerrah el-Fihri'yi atadı. Oradaki komutanlık görevinden Halid b. Velid el-Mahzumî'yi azletti. Yalnız, Halid'i savaş şurası meclisindeki görevinde bıraktı. Bu senede Basra şehri barış yoluyla fethedildi ki bu, Şam'a bağlı fethedilen ilk şehirdir.”*²⁰⁰

H.z.Ali'nin, H.z.Ömer'le halifelik seçiminde çatışmaması ve H.z.Ömer'in barışçıl politikası, H.z.Ali'nin daha ilk günlerden kadılığa getirilmesi yeni dönemde ne kadar önemli bir rolü üstleneceğinin işareti olduğunu göstermişti. H.z.Ali'yi kendi yerine tereddütsüz vekil bırakan ve onu Medine kadısı olarak tayin eden H.z.Ömer nasıl olmuştu da İslam sınırlarının genişlemesi ve bunun yanında değerli idarecilere ihtiyacı olduğu halde başka şehirlere onu atamamıştı. Konuyla ilgili şöyle bir rivâyet bulunmaktadır. H.z.Ömer, H.z.Ali, H.z.Osman, Talha, Abdurrahman b. Avf büyük sahabeleri vali olarak görevlendirmeyi reddetti. Kendisine bunun sebebi sorulduğu zaman şunları söylemişti: *“Onları kendilerine verdiğim görevle kirletmekten korkarım.”*²⁰¹

M.Temmâvî bu rivâyeti aktardıktan sonra H.z.Ömer'in konuyla ilgili gerekçelerini şöyle sıralıyor:

¹⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 96.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 512.

²⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 411; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 54.

²⁰¹ Temmâvî, S. Muhammed, *H.z.Ömer ve Modern Sistemler*, 252.

1. İctihad işlerinde kendisine yardımcı olmaları. Çünkü onlar içtihat konusunda en yetkili kimselerdi. Devletin sağlam içtihat sahiplerine ihtiyacı vardı.
2. Dünya arzularından ve isteklerinden, lüks hayattan uzak olmaları ve akidelerinin sadakati sebebiyle kamu işlerinde kendisine nasihat etmeleri ve yardımcı olmaları.
3. İslam'da ilk cihad edenlerden olmaları ve Raûlullah'a olan yakınlıkları sebebiyle devletin diğer bölgelerine dağılıp fitne sebebi olmalarını önlemek.
4. Onun arzuladığı cezanın uygulanmasında hataya düşmeleri ve Hz.Ömer'in kendilerini bundan dolayı hesaba çekmeme korkusu. Hz.Ömer valilerini en şiddetli şekilde cezalandırıyordu. İşte bu sebeplerden dolayı Hz.Ömer, Rasûlullah'ın yakınlarından birini görevlendirmeyi reddetti.²⁰²

b) Sosyal Alanda

Genel olarak, Hz.Ömer dönemine bakıldığı zaman, o dönemin, İslâm toplumunun bir atılım ve müesseseseleşme dönemi olduğu görülür.²⁰³ Hz.Ömer'in katılımcılığa açık, hatta taraftar olması, idari yapıda olduğu gibi sosyal olaylarda da halkla içli dışlı olma neticesini doğurmuştur. Toplum idaresini şura sisteminin üzerine kurması, karşılaştığı hadiselerde özellikle seçkin sahabelerle istişâre etmesini gerekli kılmıştır. Yaptığı istişârelerin büyük bir ekserinde Hz.Ali'nin, ya tavsiyesinin yahut fetvasının etkisi görülmüştür.

Bir adamın bir başkasına yazdığı ve vadesi şaban ayı olan bir borç senedi, Hz.Ömer'in eline geçti. Senede bakınca vadenin şaban ayı olduğunu gördü ve şöyle sordu: "*Hangi şaban ayı? Bu senenin mi, geçen senenin mi yoksa gelecek senenin mi şaban ayı?*" Bundan sonra halkı topladı ve şöyle dedi: "*İnsanlara öyle bir tarih belirleyin ki, böylece borçlarının vadesini bilsinler.*" Anlatıldığına göre bazıları, Farşlıların hükümdarlarının tahta geçiş ve tahtan ayrılışları göz önüne alınarak yaptıkları gibi bir tarih yapılmasını teklif ettiler. Buna göre bir hükümdar vefat edince ondan sonra gelecek olan hükümdarın doğum tarihi nazarı itibara alınacaktı. Bunu uygun görmediler. Bazıları da, "*İskender zamanından başlayan Rum tarihini kabul edelim.*" dediler. Bunu da uygun görmediler. Bazıları Rasûlullah'ın doğumunu, bazılarıysa bisetini nazarı itibara alarak tarih konulmasını teklif ettiler. Hz.Ali ile başkaları, Rasûlullah'ın Mekke'den Medine'ye hicretinin esas alınmasını, bunun Rasûlullah'ın doğumuna ve bisetine göre daha açık ve net olacağını söylediler. Hz.Ömer ile sahabeler, bunu uygun gördüler. Hz.Ömer, Rasûlullah'ın hicretinden itibaren başlayan bir tarih sistemi kurulmasını

²⁰² Temmâvî, S. Muhammed, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, 252.

²⁰³ M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, 75.

emretti ve yılbaşı olarak da muharrem ayını belirledi.²⁰⁴ Müslümanların çağlar boyunca kullanacakları zaman birimi olan Hicri Takvim, böylece Hz.Ali'nin isabetli görüşüyle şekillenmiş oluyordu. Günümüzde de çeşitli tarihlerden bahsederken geçmiş hadiselerin ne zaman meydana geldiğini bilmemiz olayların seyrini daha iyi kavramamızı sağlamaktadır. Ayrıca takvim bilindiği gibi sosyal hayatın programlanmasında en önemli zaman birimidir.

İbn Kesîr'den aktaracağımız şu rivâyette, Hz.Ali'nin yeri geldiğinde, Halifeye dünyaya meyletmemesini hatırlattığını ve bu tür durumlarda şüpheye düşmemesi konusunda uyardığını görüyoruz. İran'ın fethinden sonra Medine'ye getirilen ganimetler arasında Kisra'nın halısı vardı. Ömer bu halıyı ne yapacağı konusunda tereddüde düştü. Halkı toplayarak istişâre yaptı. Onlardan kimi halıyı kendine ayırmasını, kimi de halifeye yetki verilmesini önerdiler. Ali b. Ebî Tâlib ayağa kalkarak şöyle dedi: *"İlminde bilmemezlik, kanaatinde şüphe kılma. Sana dünyadan kalacak olan başkalarına verip gittiğin, giyip eskittiğin veya yiyip yok ettiklerindir."* Hz.Ömer *"doğru söyledi"* diyerek halıyı parçaladı ve halkın arasında taksim etti. Hz.Ali'ye de halının bir parçası düşmüştü. O da bunu yirmi dinara satmıştı.²⁰⁵ Bu örnekte de toplumsal yaşantının olmazsa olmazlarından olan maddi bir durum hakkındaki bir danışma olayına şahit olmaktadır.

Hz.Ali'nin, Hz.Ömer'i düştüğü kararsızlıktan kurtarıp, doğruyu yaptığı konusunda kendisine güven verdiği bir rivâyette şöyledir: Hz.Ömer bir gün Haremdeki havuzun etrafında karışık olarak abdest alan kadın ve erkekleri dövdü ve geri çekildiği esnada Hz.Ali'ye rastladı, kendisine dedi ki: *"Helak olmaktan korkuyorum!"* Hz.Ali sordu: *"Seni helaka götüren nedir?"* Hz.Ömer şöyle cevap verdi: *"Allah'ın Haremünde kadınları ve erkekleri dövdüm."* Hz.Ali dedi ki: *"Ey mü'minlerin emiri! Sen idare edenlerden birisin. Senin iyilikle terbiye etme hakkın vardır."*²⁰⁶

Hz.Ali'nin fetvaları bazen Hz.Ömer'in bizzat şahsının ve aile fertlerinin aleyhine dahi olsa Hz.Ali'ye olan itimadı kararı uygulama konusunda kendisinde en ufak bir şüphe oluşturmuyordu. Şimdi aktaracağımız rivâyet böyle bir duruma örnek teşkil etmektedir: Hz.Ömer maaşları gereği gibi düzenledikten sonra seçkin ashaba, *"Ben bir tacir kişiydim. Ticaretle çoluk çocuğumu geçindiriyordum. Siz, beni bu işle meşgul ettiniz. Ne dersiniz? Bu maldan harcamak bana helâl olur mu?"* diye sorunca, her biri birer söz söylediler. Hz.Ali

²⁰⁴ Ya'kübî, II, 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 122-123.

²⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 113-114.

²⁰⁶ Temmâvî, S. Muhammed, *Hz. Ömer ve Modern Sistemler*, 126.

susuyordu. Hz.Ömer, “*Sen ne dersin ey Ali?*” diye sordu. Hz.Ali de “*Sana ve çoluk çocuğuna yetecek kadardan fazlası helâl olmaz*” dedi, öbürleri de onu tasdik etti.²⁰⁷

Hz.Ömer, günlük geçimini Beytü'l-Mal'den alırdı. Kendisine ayrılan miktarı da pek dar tuttuğundan, geçim konusunda ailesi sıkıntı çekiyordu. Halbuki, bütün ashap derecelerine göre maaşlarını alıp refah içerisinde geçindikleri halde, halifenin sıkıntı çekmesi uygun görülmediğinden Hz.Osman, Hz.Ali, Talha, Zübeyr ve öbür bazı seçkin ashab toplanarak, Hz.Ömer'in nafakasını arttırmayı görüşüp bir karara vardılar. Bu kararı kendisine bildirmek üzere kızı mü'minlerin annesi Hz.Hafsa'nın yanına gittiler. Kendilerinin adlarını açıklamadan babasına bu kararlarını duyurmasını rica ettiler.²⁰⁸

Halifenin kararsız kaldığı bir meselede Hz.Ali'ye çözüm için başvurduğunu gösteren bir rivâyette şöylece nakledilmiştir: Hz.Ömer Kâbe'de bulunan değerli taş konusunda Hz.Ali'nin görüşüne başvurmuş, O'da şu bilgiyi vermiştir. “*Kur'ân Hz.Peygamber'e indiği zaman dört çeşit mal mevcuttu; Müslümanlara ait mallar; bunu vereselere dağıttı. Fey; bunu hak edenlere taksim etti. Beşte bir hisse; Bunun nasıl kullanılacağını Allah belirledi. Zekatlar; bunu da Allah istediği gibi belirtti. Kâbe'nin mücevherleri, o zaman orada bulunuyordu. Allah, onları olduğu gibi bıraktı. Bunu unuttuğundan dolayı bırakmadı ve yeri O'na gizli değildi, onu Allah ve Elçisi'nin bıraktığı gibi yerinde bırak! Bu sözü dinlemekte olan Hz.Ömer “Sen olmasaydın kötülüklerimiz görünecekti”* diyerek²⁰⁹ mezkur mücevherleri aynı yerde bıraktı. Bu olayda Hz.Ali'nin fihhi bilgisinin ve muhakeme melekесinin ne kadar çok kuvvetli olduğu gözden kaçmamaktadır.

Halife toplumu idare eden ve onlara örnek olmak zorunda olan bir insan olmasından dolayı olsa gerek ki kendi şahsi yaşantısı hakkında bile istişâre etmiştir. Hz.Ali'nin olayın seyrini değiştirdiği bir başka hadise de şöyle nakledilir: Bir gün Halife'ye zinada bulunan ve bunu itiraf eden bir kadın getirdiler. Halife recm edilmek suretiyle cezalandırılması için emir verdi. Ali b. Ebû Tâlib dedi ki: “*Belki bir özrü vardır?*” Kadına sordu: “*Seni bu suça iten nedir?*” Kadın şöyle cevap verdi: “*Benim bir ortağım vardı. Onun develerinde su ve süt vardı. Benimkilerde ise yoktu. Susadım ve kendisinden su istedim. Ancak o kendimi ona verirsem su vereceğini söyledi. Onun bu isteğini üç defa reddettimse de susuzluktan öleceğimi anlayınca onun isteğini karşıladım. O da bana su verdi.*” Ali b. Ebû Tâlib bu sözden sonra şu ayet-i kerimeyi okudu: “*Allah size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni*

²⁰⁷ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi*, Hulefa, I, 299.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 463; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 132.

²⁰⁹ eş-Şerîf er-Râdî, *Nehci'l-Belağâ*, Beyrut, 2004, 468.

haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²¹⁰ Bunun üzerine Halife kadını serbest bıraktı.²¹¹ Bu hadisede görüldüğü gibi Hz.Ali yeri geldiğinde halifeyi kararından caydırmakla kalmamış, böyle hassas konularda hissi davranmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca telafisi zor bir karar vermeden önce olayın iyice tetkik edilmesini vurgulamış. Neticede Hz.Ali'nin o an halifenin yanında bulunması ve olaya vakıf olması bir canın kurtulmasına vesile olmuştur.

Yine Hz.Ali'nin, Hz.Ömer'i vermiş olduğu karardan vazgeçirip, belki de müslüman olmayan bir toplumu İslam'a ısındıracak istişâri bir beyanatı da şöyle nakledilir: Ebû Ubeyd'in kaydetmiş olduğu bir rivâyete istinaden şöyle denilmektedir. Hz.Ömer, Irak topraklarını Müslümanlar arasında taksim etmek ister. Bunun için bir sayım yapılmasını ister. Neticede her kişiye üç çiftlik düştüğünü anlar ve bu konuda ashab ile istişâre yapar. Hz.Ali, O'na bu toprakları taksim etmemesini ve oradakilere bırakılmasını tavsiye eder. O'da Hz.Ali'nin dediğini uygular ve toprakları sahiplerine bırakır.²¹²

Peki Hz.Ömer, Hz.Ali'nin her yaptığı öneriyi kabul etmiş miydi? Hiç mi reddetmemişti? Elbetteki bir istişârede olması gerektiği gibi nadirde olsa, kaynaklarımızda Halifenin, Hz.Ali'nin görüşünü kabul etmediğine dair bilgilerde bulunmaktadır, şöyle ki; Hz.Ömer halife olunca, ölen şehitlerin ailelerine tahsis edilen paya el koyarak, verese olarak başkalarının almasını da önledi. Burada Zeyd b. Harise ile Cafer b. Ebî Tâlib'inde payına el koydu. Hz.Ali payları almak için Hz.Ömer'le konuştuysa da, o bu teklifi kabul etmedi.²¹³

Bütün bu rivâyetlerin yanında Hz.Ali'nin tavsiyede bulunmadığı yada fetva vermediği durumlarda vardı. Hz.Ali yeri geldiğinde Hz.Ömer'i yaptığı atılımdan dolayı takdir ediyordu. Konuyla ilgili şöyle bir nakil yapılmıştır. Bişr b. el Hasasiye, fey'in beşte biriyle Medine'ye gidip Hz.Ömer'e teslim edince, Hz.Ömer, bu eşyaların çokluğundan, pahalı değerlerinden ve müslümanların tamamen ve eksiksiz bir şekilde getirmelerinden dolayı dehşete düşmüş, etrafındakileri gözden geçirerek şöyle demişti: “Bunlar ne kadar dürüst insanlardır! Ali b. Ebû Tâlib şöyle söylemişti: “*Sen dürüst idin. Dolayısıyla raiyyen de dürüst oldu. Eğer lüks içinde yaşasaydın, raiyen de lüks ve israf içinde yaşayacaktı*” diyerek²¹⁴ Hz.Ömer'in dürüstlüğüne işaret etmişti.

²¹⁰ Bakara 2:173

²¹¹ Temmâvî, S. Muhammed, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, 184.

²¹² Ya'kübî, II, 129.

²¹³ el-Vakidî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (V.201/822), *Kitabu'l-Mağâzi*, Beyrut, 1966, II, 697-698.

²¹⁴ Temmâvî, S. Muhammed, *Hiz. Ömer ve Modern Sistemler*, 85.

Hasılı Hz.Ali, Râşîd Halifelerin ikincisi olan Hz.Ömer'e itirazsız ve gönüllü bir şekilde biat etmekle kalmamış aynı zamanda onun döneminde idari ve sosyal olaylarda aktif rol almıştır. Yeri geldiğinde ona uymuş ve itaat etmiş gerektiğinde de ona nasihatlerde bulunmuştur.²¹⁵

C- Hz.Osman Döneminde Hz.Ali

1- Halife Seçiminde

İslâm tarihinde, Râşîd Halifeler döneminin, baş aktörlerinin bir kısmı değişmiş olsa dahi sancılı geçen ikinci lider seçimi şüphesiz üçüncü halife dönemidir. Muhalefet tarafında yine Hz.Ali olmakla birlikte, bu sefer karşıda kendisi gibi Hz.Peygamber'in damadı olan Hz.Osman vardı. Biz şimdi daha önceki hilafet seçimlerinde olduğu gibi üçüncü halifenin belirlenmesinde Hz.Ali'nin ne tür tavır ve tutum sergilediğine bu konuyla ilgili serdedilen rivâyetler muvacehesinde ortaya koymaya çalışacağız.

a) Şûra Olayı

Hz.Ömer H. 23. senesinde, Muğire b. Şu'be'nin kölesi olan Ebû Lü'lüe tarafından hançerlenmişti.²¹⁶ Suikast neticesinde yaralanan halifenin yarasının ağır olduğu anlaşılınca, kendisini ziyaret eden Sahabe, Halife'nin ölümü halinde idari boşluğun ortaya çıkmasından endişe ettikleri için²¹⁷ Hz.Ömer'den şöyle bir istekte bulundular: *"Ey mü'minlerin emiri! Kendi yerine birini veliaht tayin et"* dediklerinde O şöyle cevap vermişti: *"Sizin bu işinizi ne yaşarken ne de ölürlen taşımak istemem. Eğer benden sonra bir halife tayin edecek olsam, benden daha hayırlı olan (Ebûbekir) bunu yapmıştır. Yok eğer herhangi bir kimseyi tayin etmeyecek olsam bunu da yine benden daha hayırlı olan yapmıştır. Bunda bir beiste yoktur"* dedi.²¹⁸

Hz.Ömer'e halife ataması konusu da etrafındaki sahabelerin yanı sıra Hz.Âişe'nin de bu yönde şöyle bir isteğinin olduğu rivâyet edilmektedir: *"Ey oğlum! Ömer'e selamımı ilet ve ona de ki: Ümmeti Muhammedi çobansız bırakmamasını ve başlarına bir halife tayin etmesini istediği söyle. Çünkü kendisinden sonra insanlar arasında bir fitne çıkmasından korkuyorum"* demiştir. Abdullah'ta bu isteğini Hz.Ömer'e iletmişti. Hz.Ömer de buna karşılık endişeyle

²¹⁵ İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 127.

²¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 50; *el-İmâme*, I, 23.

²¹⁷ M.Ali Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Beyat ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998, 51.

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 65; *el-İmâme*, I, 25.

şöyle söylenmişti: “*Benden kimi halife yapmamı istiyor!?*”²¹⁹ Başta Hz.Âişe olmak üzere, sahabelerle daha önceki iki seçimde olduğu gibi yine idari makamda çıkacak bir fitnenin endişesi göze çarpmaktadır. Hem de öyle bir endişe ki, halifelerin öleceklerini anladıkları an, son nefeslerini yaşayan halifelerin hüznüne galebe çalan, toplum huzurunu koruma telaşı içerisine düşüyorlardı.

Aslında Hz.Ömer de kendisinden sonra birini atama fikrine sıcak bakıyordu. Çünkü kendisi de Benû Sâide toplantısında olduğu gibi bu tür endişeleri bizzat yaşamıştı. Fakat tercih ettiği adaylar artık hayatta yoktu. Bu düşüncesini etrafındakilere şöyle ifade etmiştir: “*Eğer Ebû Ubeyde b. el-Cerrah hayatta olsaydı, onu halife adayı gösterirdim. Şayet Rabbim “Bunu neden böyle yaptın?” diye soracak olursa: “Ey Rabbim, senin peygamberinin: “Ebû Ubeyde bu ümmetin emindir” dediğini işittim, derdim. Ve eğer Ebû Huzeyfe’nin kölesi Salim hayatta olsaydı aynı şekilde onu da halife adayı gösterirdim. Rabbim bana bunu da sorsa: “Ey Rabbim’ Senin peygamberinin: “Salim Allahu Teala’ya şiddetle muhabbet besleyen bir kişidir” dediğini işittim” derim. El-İmâme’de şöyle bir ziyade bulunmaktadır: “Muaz b. Cebel hayatta olsa idi onu tayin ederdim. Rasûlüllah Rabbim bana sorduğunda ona derdim ki; Rasûlü’nün şöyle dediğini duyardım derdim: “Kıyamet günü alimlerin elleri arasında gelecek” şeklinde cevap vermiştir.*”²²⁰

Sahabeler Hz.Ömer’in düşündüğü adayların hayatta olmayan şahıslar olduğunu öğrenince oğlu Abdullah’ı aday olarak teklif ettiler.²²¹ Hilafeti sırasında hiçbir akrabasını yüksek memuriyetlere tayin etmemiş ve yakın akrabaların devlet memuriyetlerine tayin etmenin devlet yararına bir şey olmadığına inanan ²²² Hz.Ömer doğal olarak bu teklifi de kabul etmemiştir. Bütün Hilafeti boyunca yerine geçecek kişinin tahlilini yapan ikinci halife,²²³ istediği adaylar hayatta olmadığından, yapılan tüm tekliflere karşılık altı kişilik şûrâ çözümü sunmuştur.

Hz.Ömer, kendisinden sonra halifeliğin altı kişi arasında şura ile bir şahsa verilmesini vasiyet etti ki, bu altı şahıs da şunlardı: Osman b Affan, Ali b. Ebû Tâlib, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam. Sa'd b. Ebû Vakkas ve Abdurrahman b. Avf. İdi. Bu sahabeler Rasûlüllah’ın cennetle müjdelediği şahsiyetlerdi.²²⁴ Hz.Ömer, halifeliği bu altı şahıstan birine

²¹⁹ *el-İmâme*, I, 25.

²²⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 65; *el-İmâme*, I, 25.

²²¹ Taberî, *Târîh*, IV, 228; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 65.

²²² M. Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 126.

²²³ M. Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 125.

²²⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 61; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 66; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğabe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 1285, III, 381; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 144.

direkt olarak devretmeyi sakıncalı buldu. Bunun için şöyle dedi: “*Ben, Müslümanların yönetim işini hayatta iken de ölü iken de sorumluluk altına girerek belirlemem. Eğer Allah, sizin için hayır murad etmişse sizleri bu altı kişinin vereceği hayırlı karar üzerinde ittifak ettirir. Nitekim sizleri Peygamberinizden sonra en hayırlı şahsiyetinizin halifeliği hususunda ittifak ettirmiştir.*”²²⁵

Halife'nin bu sahabelere olan güveni ne onlarla akraba olması ne de zenginlikleri idi. Onlara olan güveni sadece Hz.Rasûlullah'ın övgüsüne layık davranışlar sergileyerek Hz.Peygamber'in ve halkın sevgisini kazanmış karizmatik şahsiyetlerdi. Bu samimi düşüncesini de cennetle müjdelenen on kişiden biri olduğu halde Saîd b. Zeyd'i şûra heyetine katmamakla²²⁶ net bir şekilde ortaya koymuştur. Hz.Ömer kabile taassubu konusundaki hassasiyetini aslen bir köle olan Salim'i aday göstermekle tam olarak ispatlamıştır. Bu noktada şunu diyebiliriz ki; Hz.Ömer hayatta kalan sahabenin en yaşlı ve en ileri gelen kimselerinden müteşekkil ve Şûra denen, bu heyetin ana hukuki yapısı göstermektedir ki, eski Arabistan'da yer alan ve seçim esasına dayalı kabile şefi, mefhum ve anlayışı, verasete dayanan hükümdarlık tatbikatına üstün gelmiştir.²²⁷

Hz.Ömer'in yaralı olarak geçirdiği günlerden birinde yanına Abdullah b. Abbas gelerek adaylardan en kuvvetli olan Hz.Ali ve Osman hakkında ne düşündüğünü Hz.Ömer'e şu şekilde sorar: “*Bu iş için Ali'yi düşündün mü?*” Buna karşılık Hz.Ömer şu cevabı vermişti: “*Gerçekten Ali bu işin ehlidir. Fakat fitratında biraz mizaha meyil vardır. Şayet benden sonra o halife olursa şüphesiz sizi bildiğiniz doğru yolda götürecektir*” dedi. Hz.Osman'la ilgili görüşü ise şöyle idi: “*Onu aday göstersem Ebû Muaytoğullarını²²⁸ ve Ümeyyeoğullarını halkın başına bela eder. Araplar da ona değer vermez olur. Sonunda kendisinin boynu vurulur. Vallahi ben, onu aday göstersem öyle yapar, Araplarda böyle yapar.*”²²⁹

Doğrusu bu rivâyete ilk bakıldığında A.Cevdet'in dediği gibi Hz.Ömer'in kerameti²³⁰ ve aynı zamanda üstün basireti olarak düşünülebilir. Fakat kanaatimizce Şîî mantığının, Hz.Ali'yi halifeliğe yakın göstermekle birlikte, işin daha başında Hz.Osman'ın hilafet vazifesini hakkıyla yerine getiremeyeceğini ispatlama konusunda kurgulanmış bir rivâyet görüntüsü bulunmaktadır. Ayrıca Şîîler, Hz.Ali dışında bütün Râşîd Halîfelere cephe

²²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 144, 145.

²²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

²²⁷ Hitti, Philip K., *İslam Tarihi*, çev:Salih Tuğ, İstanbul,1995, I, 274-275.

²²⁸ Hz.Osman'ın ana bir kardeşi olan Velid b. Ubade'dir. A.Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 333.

²²⁹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 121; Ya'kûbî, II, 136-137.

²³⁰ A.Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 333.

almışken, bu rivâyette Hz.Ömer'e keramet sahibi bir veli görüntüsü verilmiş olması da enteresandır. Hz.Ömer'in, Hz.Ali'nin mizahı hakkındaki bu endişesi, kendisinin halifelğe seçildiği günde, Hz.Ali'nin onun sertliğiyle ilgili ifade etmiş olduğu endişeleri akla getiriyor. Bu da gösteriyor ki; idare makamından dolayı ortaya çıkacak fitne korkusu sürekli olarak tetikte tutulan bir oto kontrol mekanizması olmuştur.

H.z.Ömer'in, Hz.Ali'nin adaylığına meylettiğini gösteren bir başka rivâyette şöyledir: Sahabeler ölüm döşeğindeki halifeye şu şekilde ısrarda bulundular: *“Ey müminlerin emiri! Hiç olmazsa bir vasiyet bıraksan”* Bunun üzerine Hz.Ömer dedi ki: *“Size demin söylediklerimi şöyle bir düşündüm, sonra da işlerinizi yüklenip sizi hakka iletcek en layık ve en uygun olanınızı seçmek istedim.”* (Bu sözleriyle Hz.Ali'yi kastetmişti.)²³¹ Ayrıca İbn Kesîr'de Hz.Ömer'in istişârenin sonucuyla ilgili şöyle isabetli bir tahminde bulunduğu nakledilmektedir. *“İnsanların Osman ve Ali'yi bırakıp da başka birini seçeceklerini sanmıyorum. Çünkü bunlar, Rasûlüllah'ın yanında durup Cebrail'in getirdiği vahiy yazıp vahiy katipliği yapıyorlardı.”*²³² Vefat etmek üzere olan Hz.Ömer belirlemiş olduğu halife adaylarını Talha b. Ubeydullah hariç yanına çağırır ve onlara fitnenin önünü alacak bir kısım tavsiyelerde bulundu.

H.z.Ömer böyle bütün şûra ehliyle genel görüşükten sonra bu görüşme ve tavsiye halinin biraz daha özel dairede Hz.Ali ve Hz.Osman üzerinde hatta özellikle Hz.Ali üzerinde yoğunlaştığını bir kısım haberlerden anlamaktayız. Halife, Hz.Osman'a *“şayet halife olursan Ümeyyeoğullarını insanların başına musallat etme”* derken Hz.Ali'ye de şu nasihatte bulunmuştu: *“Bu kavim senin hakkını, Allah Elçisi'ne olan yakınlığını ve Allah'ın sana vermiş olduğu ilmini, fikhını, dindarlığını elbetteki bilmekte ve seni seçebilirler; eğer halife olursan, Ey Ali! Allah'tan sakın ve Beni Hâşim'e mensup hiçbir kişiyi insanların üzerine musallat etme.”*²³³

Daha sonra Hz.Ömer Ebû Talha el-Ensâri'ye şöyle dedi: *“Ey Ebû Talha! Cenâb-ı Hakk sizinle sürekli olarak İslâm'ı aziz kılmıştır. Sen de ensârdan elli kişilik bir asker seç ve aralarından birisini seçip halife tayin edinceye kadar bu şûra heyetinin kapısında bekle.”* Mikdâd b. Esved'e dedi: *“Beni, kabrime koyduktan sonra bu şûra heyetini bir araya getir, onları bir eve koy ve kendi aralarında birini seçsinler.”* Süheyb'e de şöyle dedi: *“Sen de müslümanlara üç gün namaz kıldır. Heyeti bir eve sokunuz ve onların yanı başında durunuz.*

²³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 66.

²³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 66; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

²³³ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 120; Taberî, *Târih*, III, 264; *el-İmâme*, I, 26.

Eğer onlardan beş kişi bir görüşte birleşip de birisi muhalefet ederse, onun başını kılıçla uçur. Eğer dört kişi bir arada görüş beyan eder de iki kişi ters düşerse onların da başlarını uçuruver. Eğer onların üçü bir arada bir görüşe sahip olur, diğer bir üçü de başka bir görüş ileri sürerse Abdullah b. Ömer'i hakem tayin ediniz. Ve eğer Abdullah'ın hakemliğini kabul etmezlerse Abdurrahmân b. Avf'ın içinde bulunduğu üç kişiye uyunuz ve ümmetin içtima ettiği görüşe muhalefet ederlerse diğer üç kişiyi de öldürünüz” demiştir.²³⁴ Hz.Ömer'in defin işi tamamlanınca Mikdad b. Esved, şûra meclisi üyelerini Misver b. Mahreme'nin evinde topladı. Bazıları şûrâ meclisinin Hz.Âişe'nin odasında toplandığını söylerken, diğer bazıları Beytü'l-Mal'da toplandıklarını söylemişlerdir.²³⁵

Bu arada meclis toplanırken Hz.Ali'nin meclise gelirken isteksiz olduğuna dair ve bunu gören Ebû Talha'nın da *“Ey Ebû'l-Hasan! Çekinecek bir şey yok”* dediği rivâyet edilir.²³⁶ Oradan (Hz.Ömer'in yanından) çıkıp gittiklerinde Hz.Ali, yanında bulunan Haşimoğullarından bir guruba şöyle demişti: *“Eğer kavminize sizinle ilgili konuda itaat edecek olursanız, biliniz ki siz artık ebediyen emirliğe getirilmezsiniz.”* Yolda giderlerken karşılaştığı amcası Abbâs Hz.Ali'ye şöyle demişti: *“Sen sizden(Ehli Beyt) yan çizdin!”* Hz.Ali ise ona cevaben: *“Peki nereden bildin?”* diye sorar. Abbâs'da: *“Bu iş artık Osman'ın oğullarına geçti demektir.”* diye cevap verir. Hz.Ali ise şöyle der: *“Siz çoğunlukla birlikte olunuz. Eğer bu şura ehlinde iki kişi birini seçecek olursa siz Abdurrahman b. Avf'ın içinde bulunduğu tarafa meylediniz. Sa'd b. Ebû Vakkas amcasının oğluna muhalefet etmez. Abdurrahman da Osman'ın yakın akrabasıdır. O da onlarla ihtilafa düşmez. Birisi diğerine bu işi mutlaka tevdi edecektir. Eğer diğerleri benimle birlikte olurlarsa bana pek faydaları olmaz.”* Abbâs şöyle der: *“Sana herhangi bir konuda bir teklif ile geldiğim zaman mutlaka sevmediğim ve arzu etmediğim bir şekilde geri dönmüşümdür. Rasûlüllah vefat etmeden önce sana bu işi kimin yükleneceği konusunda ona soru sormanı istedim, fakat sen bu işten (hilafetten) yan çizdin, vefatından sonra bu işte acele etmeni istedim, yine aynı şekilde vazgeçtin. Ömer seni şuraya dahil ettiği zaman: “Onlardan uzak dur, aralarına girme.” dedim, yine kabul etmedin. Bunun için bu konuda benden şunu dinle: “Şûra ehli sana neyi teklif ederlerse bu iş sana kesinlikle tevdi edilinceye kadar, bu şûra ehlinin bizden başkasını seçmelerine hiçbir zaman müsaade etme ki bizden başkasına kayıp gitmesin. Vallahi bu işi Osman yüklenecek olursa mutlaka onu bir kötülükle yüklenecek ki onunla birlikte olacak hayır da fayda etmez.”* Buna karşılık Hz.Ali: *“Eğer Osman yüklenecek olursa onun*

²³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 61; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 122-123.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

²³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 68.

ölümünden sonra bunu nasıl kendi aralarında pay edeceklerini mutlaka ona hatırlatacağım. Eğer onlar böyle davranacak olurlarsa mutlaka beni hoşlanmayacakları bir tavırda bulacaklardır."²³⁷

Oysa ki, Hz.Ömer onu şûra meclisine üye olarak belirlerken ve daha sonrasında onun bir itirazının olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Hz.Ali'nin üyelerin belirlenmesi bittikten sonra yolda gelirken amcası Abbâs'a rastlayıp aralarında geçen uzun konuşmadan dolayı canı sıkılmış olabilir. Tabi bu arada aktaracağımız rivâyette özellikle Hz.Ali'nin hilafet konusundaki aşırı hırs gösterdiğini içeren ifadelerine ve Hz.Osman'la ilgili ağır ithamları söz konusu eden cümlelere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatini taşıyoruz. Çünkü bizce Şî motifleri ağır bir şekilde hakimdir. Acaba gerçekten Hz.Ali en güçlü rakibi olan ve kendisi gibi Hz.Peygamber'in damadı olan hem de yumuşak huylu olan Hz.Osman'a karşı, kesinlikle yenilmesi gereken siyâsî bir rakip olarak mı görüyordu? Doğrusu böyle bir fikri yapısının hakim olduğunu düşünmüyoruz. Bu rivâyetle ilgili son olarak şu belirtmek istiyoruz. Hz.Ali, Râşid Halifeler döneminde her halife seçiminde, ya itirazlarıyla (Hz.Ebübekir dönemi) ya endişeleriyle (Hz.Ömer dönemi) ya da bizzat adaylığıyla (Hz.Osman dönemi) damgasını vurmuştur. Bunun yanında amcası Abbâs'ta -Hz.Ali'nin hilafeti hariç-²³⁸ her seçimde yeğenini hilafete şiddetli teşvikleriyle varlık gösteren bir şahsiyet olmuştur.

Meclis üyeleri konuyu müzakere etmek için gelipte tartışma sesleri yükseldiğinde onları korumayla görevli Ebû Talha'nın araya girmesinden sonra üç şura meclis üyesi haklarını diğer üç kişiye devrettiler. Zübeyr, emirlik hakkını Hz.Ali'ye, Sa'd, emirlik hakkını Abdurrahman b. Avf'a, Talha emirlik hakkını Hz.Osman'a devretti.²³⁹ İbnü'l-Esîr buna benzer rivâyeti aktarırken Abdurrahman b. Avf'ın adaylıktan çekildiğini söyleyip Hz.Osman ve diğerleri razı olduklarını söyledikten sonra Hz.Ali'nin ise, ilk etapta evet dememesinin nedenini şöyle haber veriyor: Abdurrahman b Avf da: *"Sizden hanginiz bu işten feragat edip de kendisinden daha faziletli olan kimseye bu işi terk ediverecek?"* diye sormuş. Fakat kimse ona cevap vermemişti. Bunun üzerine kendisi: *"Ben kendimi bu işten uzak tutuyorum,"* der. Hz.Osman: *"Evet senin bu dediğine razı oldum,"* der, diğerleri de: *"Biz de senin dediğine razı olduk,"* derler. Fakat Hz.Ali sesini çıkarmaz. Abdurrahman şöyle der: *"Sen ne dersin ey Ebû'l-Hasan? Hz.Ali: "Bana hakkı gizlemeyeceğine, hevâna tabi olmayacağına ve akrabaları gözetmeyip de ümmete lâıyk olanı seçeceğine güven verirsen "Evet" derim," diye karşılık*

²³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 124; Taberî, *Târih*, III, 294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 67-68.

²³⁸ Hz.Osman döneminde hicretin on ikinci senesinde vefat ettiği için Hz.Ali dönemine damga vurmadığını düşünmüyoruz. Ayrıca sürekli istediği şey artık gerçekleşmiştir.(Yani Hz. Ali'nin hilafeti) İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 266.

²³⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 381; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

verir. Bundan sonra Abdurrahman: “Benim göstereceğim, sizin işlerinizi yürütecek ve kendisinden razı olacağınız kimseye itaat edip de seçeceğinize dair söz veriniz. Allah’a söz veriyorum ki akrabayı surf akraba olduğundan dolayı gözetmeyeceğim ve Müslümanlara da bu konuda zarar vermeyeceğim,” der ve onlardan söz alıp aynı sözü o da onlara verir.²⁴⁰ Hz.Ali’nin tabiri caizse Abdurrahman b. Avf’la sözlü akit yapması bizce de çok makuldür. Çünkü ortada iki aday kalmıştı ve hakemde adaylardan biri olan Hz.Osman’ın akrabasıydı. İşin diğer dikkat çeken bir boyutu da siyasi-politik mesele olduğunda herkes –sahabe dahi- çeşitli endişelere düşmüştür.

Neticede iki aday ve hakem belirlenince, Abdurrahman b. Avf belki seçim netleştikten sonra biati daha kolay sağlamak için olsa gerek, adayların birbirleri hakkındaki müsbet fikirlerini öğrenmek için ikili görüşmeler yapmıştır. Hatta, daha seçim yapılmadan birbirlerini kabullenmelerini sağlamaya çalışmışta olabilir. “Sen, Hz.Peygamber’e ve İslâm’a olan yakınlığından ve dindeki hassasiyetinden ve dine olan bağlılığından dolayı bu işe en ehil ve hak sahibi kimse olduğunu söylüyorsun. Peki, şayet bu iş senden başka birisine havale edilecekse bu şûra ehli içinde senden sonra kimi lâıyk görürsün?” diye sorar. Hz.Ali’de Osman’ın lâıyk olduğunu söyler. Bunun üzerine Abdurrahmnn b. Avf Hz.Osman’la birlikte bir araya gelir ona: “Ben Abdi Menâf’ın ileri gelenlerindenim, Rasûlüllah’ın yakın akrabasıyım ve amcasının oğluyum ve benim de İslâm’da sebketim ve faziletim vardır. Bu işin bana havale edilmesi gerekir” diyorsun. Fakat bu iş sana değil de, bir başkasına havale edilseydi, sen kimi lâıyk görürdün?” diye sorar. Hz.Osman: “Ali’yi uygun görürdüm,” diye cevap verir.²⁴¹

Abdurrahman b. Avf ikili görüşmeleri yaptıktan sonra kalkıp halkla istişâre yaptı. Önde gelen şahsiyetlerle, topluluklarla, fertlerle, ikili, üçlü kimselerle gizli, açık her yerde istişâre yaptı. Hatta perdelerinin gerisinde kalan peçeli kadınlara bile uğradı. Çocuklara, dışarıdan Medine’ye gelen kervanlara, göçebelere üç gün müddetle geceli gündüzlü uğrayıp fikir sordu.²⁴² Abdurrahman b. Avf halkın her kesimiyle yaptığı istişârede, Hz.Osman’ın baskın geldiğini, yani tercih edenlerin daha fazla olduğunu gördü. Sadece Mikdad b. el-Esved ve Ammar b. Ebû Serh’in Hz.Ali’yi halifelğe tavsiye ettiği rivâyet edilir.²⁴³ Ammar b. Ebû Serh’in Ehli Beyt ifadesini telaffuz ederek Hz.Ali’nin adaylığını desteklediği ifadesi şöyle nakledilir: “Ey insanlar Allah peygamber göndererek bize büyük bir ikramda bulunmuş ve

²⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 68-69.

²⁴¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 69; *Üsdü’l-Ğabe*, III, 382.

²⁴² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

²⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146.

diniyle bizi şeref sahibi yapmıştır. Bu işi (halifeliği), Rasûlullah'ın Ehli Beyti'ne veririz" demiştir.²⁴⁴

Dördüncü günün sabahına yani karar gününe gelindiğinde Abdurrahman b. Avf Misver b. Mahrem'i uykudan kaldırarak Hz.Ali ve Hz.Osman'ı çağırmasını söyler. O da gidip ikisini çağırdı.²⁴⁵ Abdurrahman b. Avf yanına gelen adayları sırasıyla önce Hz.Ali'yi ardından da Hz.Osman'ı karşısına alır ve onlarla uzun görüşmeler yapar. Ayrıca el-Bidâye'de ikisini karşısına alıp onlara şu şekilde hitap edip, onlardan söz aldığı nakledilir: "*İnsanlara sizi sordum. Hiçbirinin sizden başkasını tavsiye ettiğini görmedim.*" Böyle dedikten sonra her ikisinden de söz aldı. Hangisini halife tayin ederse onun adaletli olacağına dair teminat aldı. Diğerinden de, halife seçilmediği takdirde halifeye itaat edip emrini dinleyeceğine dair teminat aldı. Sonra ikisini alıp mescide götürdü.²⁴⁶ Ayrıca bu görüşmelerden sonra Hz.Ali'nin bu işin (halifeliğin) kendisine kesin olarak verileceğinden emin bir şekilde Abdurrahman b. Avf'ın yanından ayrıldığı da rivâyetler arasında nakledilmektedir.²⁴⁷

Sabah namazından sonra bu şûra heyeti bir araya gelmiş, arkasından muhacirlerden ve İslâm'ın ileri gelenlerinden, ensârın faziletli şahsiyetlerinden ve bölge valilerinden bir sürü kimseler çağırıldı. Hepsi mescidde toplandılar. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Avf şöyle bir hutbe okudu: "Ey insanlar! İnsanlar burada toplanmış bulunmaktalar. Şu bölge yöneticilerinin şehirlerine bir an evvel gitmesi gerekir. Onun için bana nasihat ediniz de bu işi bitirelim."²⁴⁸

Abdurrahman b. Avf'ın hutbesinden sonra aktaracağımız gibi Sakîfe toplantısındaki tartışmalara benzer karşılıklı atışmalar şeklinde sert tartışmalar yaşandı ve taraflar düşüncelerini şöyle ifade etti. Ammâr b. Yâsir: "*Müslümanların ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Hz.Ali'ye biat et.*" Arkasından Mikdâd b. el-Esved kalkıp: "*Ammâr doğru söyledi, eğer Ali'ye biat edecek olursan biz de işittik ve itaat ettik,*" demiş. Sonra İbn Ebû Serh kalkıp şöyle demiş: "*Eğer Kureyş'in ihtilâfa düşmesini istemiyorsan Osman'a biat et.*" Abdullah b. Ebû Rabâa şöyle demiş: "*Evet, doğru söyledin; eğer Osman'a biat edecek olursan biz de işittik ve itaat ettik.*" Bu sözleri duyan Ammâr, Abdullah b. Ebû Serh'e küfreder ve ona: "*Sen ne zaman müslümanlara nasihat etmeye başladın?*" der. Arkasından Hâşimoğulları ile Ümeyyeoğulları karşılıklı sözler söylemeye başlarlar. Nihayet Ammâr: "*Ey insanlar! Cenâb-ı Allah sizi peygamberiyle, aziz kıldı, diniyle yüceltti, bu görevi nasıl olur da*

²⁴⁴ Taberî, *Târih*, III, 233.

²⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 70; *Üsdü'l-Ğabe*, III, 382; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146.

²⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 70; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali b. Ebû Tâlib*, 32.

²⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146.

peygamberimizin *Ehli Beyt'inden uzak tutarsınız?*” Bu sözden sonra Mahzûmoğullarından birisi: *“Ey Sümeyye'nin oğlu! Sen haddi aştin, sen kim oluyorsun da Kureyş'in seçeceği emiri tayin etmeye kalkışıyorsun?”* diye Ammâr'a bağırır. Sa'd b. Ebû Vakkâs Abdurrahmân b. Avfa, hitaben şöyle der: *“Ey Abdurrahmân! İnsanlar arasında fitne zuhur etmeden ve aramızda fitne yayılmadan bu işi bitir artık”* dedi.²⁴⁹

Görüldüğü gibi, maalesef taassup hastalığı, ortamını bulduğu an tekrar etrafı kaplıyor. O dönem toplumunun damarlarına o kadar yerleşmişti ki, en kritik süreçlerde soğukkanlılığın hakim olması gerekirken, insanlar hislerine yeniliyorlardı. Birbirlerini incitecek kadar aşırıya gidiyorlardı. Abdurrahman b. Avf son bir defa yaptığı müşâvernin sağlamasını yapmak istemişti, ama insanların sonuçsuz tartışmalara girdiklerini görünce ilk önce Hz.Ali'yi yanına çağırdı ve ona şöyle dedi: *“Ey Ali! Sen bu işi yükledikten sonra Allah'ın kitabı, Peygamber'inin sünneti ve ondan sonraki halifelerin yolunu izleyeceğine söz verir misin?”* Hz.Ali de: *“İlmim ve gücüm oranında bu yolu izleyeceğimi umarım inşallah,”* diye karşılık verdi. Daha sonra Hz.Osman'ı çağırarak ona da aynı şeyleri söyledi ve aynı soruyu ona da sordu. Osman da: *“Evet, bu yolu izleyeceğim,”* deyince Abdurrahmân b. Avf, başını mescidin tavanına doğru kaldırıp Hz.Osman'ın elini tutup eliyle havaya doğru kaldırarak: *“Allah'ım şahit ol! Allah'ım şahit ol! Ben benim boynumda ve üzerimde olan emaneti Osman'ın boynuna bu şekilde yüklemiş oldum,”* diyerek ona halife biatiyle biat etmişti.²⁵⁰ Abdurrahman b. Avf, Hz.Ali ve Hz.Osman ile görüşmeleri esnasında onlara takip edecekleri yol olarak; *“Allah'ın Kitabı, Rasûlüllah'ın Sünneti ve ilk iki Halife'nin yolundan gitmeleri”* esasını getirmiştir. Böyle bir yol, gerçekten şüphe ve ihtilaf götürmeyen ve müslümanların işini üzerine alan kişinin takip etmesi gereken yol olmalıdır.²⁵¹

Bu rivâyete bakarak insan şunu düşünüyor, acaba Hz.Ali sadece kendisine sorulan soruya Hz.Osman gibi doğrudan evet demeyip, hata payını katarak cevap verdiği için dolayı mı halife seçilmemiştir. Doğrusu, şûra hadisesi bir bütün olarak ele alındığında, Hz.Ali'nin verdiği cevap tek neden değil, hatta asıl neden olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü kendisine herkesin huzurunda sorulan bu sorunun asıl nedeni halkın her kesimiyle yapılan istişârenin bir yoklaması mahiyetinde olmuştur. Bu da yaşı kemale ermiş ve Hz.Ömer'in fikirlerini benimsediği özel kişilerden olan Abdurrahman b. Avf'ın bir basiretidir diye düşünüyoruz. Ayrıca insanın aklına şöyle bir soru geliyor. Acaba adayların ikisi de aynı cevabı vermiş olsalardı sonuç değişir miydi? Bu konuda kesin bir şey söylemek çok zor. Ancak ortada

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,71.

²⁵⁰ Ya'kûbî, II, 139; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III,71; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 146;.

²⁵¹ M.Ali, Kapar, *İslam'ın İlk Döneminde Beyat ve Seçim Sistemi*, 54-55.

kamuoyu yoklamasından büyük bir farkla galip gelen bir aday vardı. Müslüman halkın Hz.Osman'a olan bu yoğun teveccühünü o, iktidara geldiğinde, bu zafer onun şahsına ait bir zafer değil, onu öne çıkaran kanadın zaferiydi. Çünkü "*Osman, Ömer'in belirlediği altı kişilik gurubun en zayıf ve en yetersiz ferdiydi*" şeklinde Şîî düşünce çerçevesinde yorumlayanlarda olmuştur.²⁵² Dolayısıyla şunu demekle yetinebiliriz. Halkla yapılan istişâre sonucu yüksek ihtimalle Hz.Osman lehinde etki yapardı. Çünkü halkın görüşüne, adayı daha rahat seçmek amacıyla başvurulmuştu.

b) Hz.Ali'nin Biati

Yapılan şûra neticesinde H. 23senesinin muharrem ayında Hz.Osman halife seçilmiş ve yine aynı gün ona biat edilmiştir.²⁵³ Biate Talha b. Ubeydullah hariç diğer Ensâr ve Muhacir katılmıştır. Hz.Ali'de aynı gün biatten sonra gelip, herkesin biat ettiğini öğrenince gidip Hz.Osman'a biat etmiştir.²⁵⁴ Peki, Hz.Ali'nin biati hiçbir şey yaşanmamış gibi diğer müslümanların biati gibi rahat bir şekilde mi olmuştur? Yoksa ilk halife Hz. Ebûbekir'in hilafet seçiminde olduğu gibi sancılı mı olmuştur? Şimdi bu sorular müvacehesinde Hz.Ali'nin biatiyle ilgili rivâyetleri incelemeye çalışacağız.

İbnü'l-Esîr, Hz.Osman'a Abdurrahman b. Avf'ın biat etmesinden sonra Hz.Ali'nin buna karşılık şöyle bir tavır takındığını nakleder: Bu durum karşısında Hz.Ali: "*Bize karşı bir araya gelip dayanışmanız sadece bu güne mahsus değildir. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'tır.*"²⁵⁵ Ardından Abdurrahman b. Avf'ı kasd ederek: "*Vallahi kendisinden sonra seni halife tayin etmesi için Osman'ı bu işe tayin etmiş bulunuyorsun. Sübhanallah O (Allah), her gün bir emir (iş) içindedir!*" Hz.Ali'nin bu sözlerine karşılık Abdurrahman şöyle cevap verdi: "*Ey Ali, bu söylediklerinle kendi aleyhinde dedikodulara yol açıyorsun.*" Hz.Ali giderken "*İş, zaten oluruna varacak*" diye söylenip ayrılmıştı.²⁵⁶ Doğrusu burada, çok enteresan bir Hz.Ali portresi görmekteyiz. Sanki defalarca bu konuda hakkı yenmiş çok öfkeli ve öfkesini artık tutamayıp haykıran bir mazlum görüntüsü göze çarpıyor. Ayrıca şûranın başında ahitleştiği Abdurrahman b. Avf'ı taassubçuluk yapması ve makam düşkünlüğü ile suçlaması da enteresandır. Bunun yanında, İslâm yönetiminin adaletten sonraki ikinci temel direği olan

²⁵² el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev: Ali İhsan Pala-Mehmet Şirin Çıkar, Ankara, 2001, 82.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 71; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 147; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 129; Suyûtî, *Tarîhu'l Hulefâ*, 129.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 72.

²⁵⁵ Yusuf 12:18.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 71.

şûra²⁵⁷ kararına da -hem de başta kendisinde kabul etmiştir- karşı çıkan bir Hz.Ali görüntüsünün olması da zihinlerde soru işareti bırakan bir başka ayrıntıdır. Rivâyetin devamında bütün olaylardan sonra baştan beri Hz.Ali'yi destekleyenlerden olan Mikdad b. Esvab Abdurrahman b. Avf'a hitaben şöyle der: “*Ey Abdurrahman! Vallahi adaletle ve hak ile hüküm vereceklerden ve insanları yöneteceklerden birisini terk etmiş bulunuyorsun*”. Abdurrahmân “*Ey Mikdâd! Vallahi ben müslümanlar adına daha hayır olur diye böyle içtihadı buldum*” diye cevap verir. Mikdâd: “*Eğer sen bu içtihadınla Allah'ın rızasını gözetmiş isen mutlaka Allah sana sevabını verecektir*” der ve devamlı: “*Peygamberlerinden sonra bu Ehli Beytin başına gelenlerin hiç kimsenin başına geldiğini görmedim ben. Şu Kureyş'e hayret ediyorum ki, gerçekten adaletle hükmedecek, aralarında adaleti en mükemmel bir şekilde uygulayacak bir adamı terk etmiş bulunuyor. Eğer bana yardım edecek kimse bulursam...*” deyince Abdurrahmân b. Avf ona: “*Ey Mikdâd! Allah'tan kork. Ben senin fitnenin ilk çekicisi ve başı olmandan korkuyorum,*” diye karşılık verdi. Bunun üzerine orada hazır bulunanlardan birisi Mikdad'a: “*Ey Mikdâd! Allah sana merhamet etsin. Bu Ehli Beyt dediğin kimseler kimlerdir? Ve bu bahsettiğin adam da kimdir?*” diye sorunca, Mikdâd: “*Bu Ehli Beyt'ten kasıt, Abdülmutâliboğullarıdır ve söz konusu ettiğim kişi de Ali b. Ebû Tâlib'dir*” diye cevap verdi.²⁵⁸

Mikdad'ın Ehli Beyt tanımlaması dikkat çekici bir noktadır. Çünkü özellikle şûranın tanımlamasından çok daha geniş kitleyi kapsıyor. Yani sadece Hz.Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz.Hüseyin'den ibaret olmadığı anlamı çıkıyor gibi. Bu arada hala orada bulunan Hz.Ali şöyle dedi: “*İnsanlar Kureyş'e bakar. Kureyş de kendi arasında olayı tartışır ve şöyle der: “Eğer sizin başınıza Haşimoğulları getirilecekse bu iş aralarında sürer gider, fakat onların dışında bir kimseye verilecek olursa siz bunu sırayla kendi aranızda halleder gidersiniz...*”²⁵⁹ Hz.Ali'nin Kureyş'in “*eğer Haşimoğullarına geçerse verasete dönüşür*”²⁶⁰ endişesini kendi ağızıyla doğruladığını düşünüyoruz.

Abdurrahman b. Avf, Hz.Osman'a biat edince arkasından diğer şura üyeleri de biat etti. Yalnız Hz.Ali ayakta iken bir tarafa çekilip oturdu. Hz.Osman'a biat etmedi. Abdurrahman onun bu durumunu görünce Ona: “*Biat et yoksa boynunu vururum.*” dedi.²⁶¹ Belâzürî hemen bu rivâyetin arkasından şu bilgiyi nakleder: “*Hz.Ali öfkeli bir şekilde biat*

²⁵⁷ Ziyâuddin Rayyis, İslamda Siyasi Düşünce Tarihi, 300.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 71.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 71.

²⁶⁰ Taberî, *Târih*, III, 233.

²⁶¹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 128.

etmeden ayrılmış, ancak şura üyeleri ona yetişerek” O’na: “biat et yoksa sana karşı cihad ederiz” dediler. O’da onlarla Hz.Osman’a biat etmek üzere geri döndü.²⁶² Bu rivâyetlerdeki ister Abdurrahman b. Avf’ın ister diğer şura üyelerinin tehditlerinin altında, fitnenin çıkmasını engellemek ve toplum huzurunu korumadaki hassasiyeti yatmaktaydı. Kaynaklarımızda, Hz.Ali’nin en son biat ettiğine²⁶³ dair rivâyetler olmakla birlikte, ilk biat edenin olduğunu ifade eden rivâyetlerde bulunmaktadır.²⁶⁴ Ama kaynaklarda en çok kabul gören görüş Hz.Ali’nin, Abdurrahman b. Avf’tan sonra ilk biat edenin o olduğu yönündedir.²⁶⁵

Bu rivâyetlere göre, Hz.Ali ilk biat edenler arasındaydı. Nakillerden anladığımız kadarıyla kesin bir halifelik beklentisini yansıtan bir psikoloji ve güven içindeydi. Sonuç bu beklentisinin tam aksı olunca, hayal kırıklığının verdiği bir şok etkisinden dolayı, o an biat için biraz ağır davranmış olabilir. Bu da insan psikolojisi göz önünde bulundurulduğunda gayet makuldür. Bununla beraber Hz.Ali olay çıkarmadan gönül rızasıyla biat etmiştir. Fakat yaşadığı hayal kırıklığının etkisiyle biraz duraksamış ve bu esnada da diğer Müslümanlarda heyecanlı biati beklediklerinden ondan önce biat edenlerin olduğunu düşünüyoruz.

2- Fetih Hareketlerinde

Halifelik seçimini yok denecek kadar az bir sıkıntı fakat yoğun bir stresle atlatan Hz.Osman, kendisine biat edildikten sonra irad ettiği hutbesinde işlerin ciddiyetle ele alınmasına vurgu yapmıştı.²⁶⁶ Hutbede söylediklerine ilk kendisi tabi oldu ve önceki iki halifenin yolunu özenle takip etti. Ancak seleflerinin yolundaki istikrarlı gidişatı altı yıl devam ettirebilmiştir. İçte çıkan bazı sıkıntılar nedeniyle son altı yılı şehadetiyle noktalanacak huzur ve sükunun bozulduğu yıllar olarak tarihe geçmiştir. Yaşanan bu süreçler itibarıyla Hz.Osman dönemi ikiye ayrılmış; ilk altı yıllık dönem istikrar ve huzurun devam ettiği, ikinci altı yıllık dönem ise ihtilaf ve münakaşanın çıktığı dönem olarak yorumlanmıştır.²⁶⁷

Hz.Osman döneminin ilk altı yılında İslam toprakları Hz.Ömer döneminde devraldığı hızla genişledi. Hz.Osman döneminde bir taraftan, Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh komutasında Afrika fetihleri yapılırken,²⁶⁸ diğer taraftan ilk defa o dönemde kurulmuş olan donanma ile Muâviye komutasında Ebû Zer el-Ğıfârî ve Ebû Derdâ gibi seçkin sahabelerle Kıbrıs fetihleri

²⁶² Belâzürî, *Ensâb*, VI, 128.

²⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 147.

²⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 147

²⁶⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 62; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 128-129; *el-İmâme*, I, 28.

²⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 147.

²⁶⁷ M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, 82.

²⁶⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 94-95.

kazanılmıştır.²⁶⁹ Öte taraftan Abdullah b. Amr komutasında Horasan ve onun görevlendirdiği er-Rabi' b. Ziya el-Harisi önderliğinde Sicistan ve Kabil fetihleriyle²⁷⁰ İslâm'ın yayılmasına devam edilmiştir.

İlerde kısmen değineceğimiz gibi Hz.Osman'ın son altı yılındaki kargaşanın en önemli nedenlerinden biri olarak akrabalarına karşı gösterdiği yakınlık olduğu vurgulanmıştır.²⁷¹ Hz.Osman'ın akrabalarıyla olan bu yakın ilişkisi yukarıda verdiğimiz isimlere bakıldığı zaman, kendisini ordu komutanı atamalarında da hissettirmiştir. Ancak bu görevlendirmeler elimizdeki verilere göre Hz.Ali veya her hangi bir Haşimi üyesinin bir komutanlık isteyip de onun bu isteği reddedilme şekilde olmamıştır. Vakıa sadece Hz.Ali'nin daha önceki iki halifede olduğu gibi hiçbir komutanlık vazifesini talep etmeyip Medine'de kalmayı tercih etmesinden ibarettir. Hatırlanırsa, Hz.Ali halifelik seçimi dahil hiçbir dönemde sıkıntı yaşamadığı Hz.Ömer döneminde, kendisine teklif edilen Irak ordusunun komutanlığını reddetmişti.²⁷² Kaynaklarda Hz.Osman dönemi içerisinde Hz.Ali'nin böyle bir isteği olmamakla birlikte, kendisine böyle bir teklif sunulduğuna dair bir bilgiye de ulaşamadık. O askeri faaliyetlere katılmaktan ziyade, bu dönem içerisinde toplumda yapılan haksızlık ve zulmün ortadan kaldırılması; insanların birliğinin sağlanması hususlarında aktif rol almayı tercih etmiştir.²⁷³

Öte yandan Haşimiler'in diğer üyelerinin bu dönemde askeri faaliyetlerde yer aldıklarına dair şöyle bir rivâyet bulunmaktadır: Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Mısır valisi olduktan H. 26 yılından itibaren Afrika üzerine gaza yapmak için Halife'den izin istedi. Peşinden yardım talep etti. Halife, ashabın ileri gelenleriyle istişâre ettikten sonra Afrika üzerine sefer tertibine karar verdi. Bunun üzerine Hz.Osman Medine'den içinde ashabın ileri gelenlerinde bulunduğu bir askeri birliği teçhiz ederek, aralarında Abdullah b. Abbâs ve başkalarının da bulunması şartıyla onları Afrika fethi için Abdullah b. Ebû Serh'in emrine vermiş ve Abdullah'ta bunları alarak, Afrika'nın içlerine doğru ilerlemiştir.²⁷⁴ İbn Kesîr'de geçen bir başka rivâyete göre de Saîd b. Âs, aralarında Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin ile dört Abdullah, Huzeyfe b. Yemen ve çok sayıda sahabenin bulunduğu bir ordu ile Taberistan

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 101-104.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 129-134.

²⁷¹ Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, V, 22.

²⁷² Belâzürî, *Fütühü'l-Büldân*, 255.

²⁷³ M.Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, 82.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 95; İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 151.

üzerine gitmiş, bir çok beldelere uğrayarak bol miktarda mal karşılığında o beldelerle antlaşma yaptığı nakledilmiştir.²⁷⁵

Bütün bunlardan anlaşılın şu ki; Hz.Ali üçüncü halife döneminde de askeri alanda en ufak bir vazife almamıştır. İbnü'l-Esîr'den aktarmış olduğumuz rivâyetle Hz.Osman Afrika seferi için Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'e cevap vermeden önce istişâre yaptığı sahabenin ileri gelenleri arasında Hz.Ali'nin de bulunduğunu düşünüyoruz.

3- İdari ve Sosyal Alanlarda

İslâm devletinin, toplumsal ve siyasal yapısıyla ilgili meseleler Kur'ân-ı Kerim'de mutlak bırakılmıştır. Bu meselelerdeki mutlaklık zaman ve zemine uygun olarak yöneticinin ve ehil olan kişilerin karşılıklı mutabakatının sağlandığı şûra esasıyla şekillenmiştir. Hz.Ömer bu esası sağlamlaştırdı ve onu tekemmül ettirdi.²⁷⁶ Hz.Osman'da her ne kadar katılımcılık ve müesseseseleşmede selefinin hızına yetişemese bile devraldığı istikrarı ilk altı yılında çok güzel muhafaza etmişti. Fakat daha sonra kendisini aşan iç karışıklıklarla uğraşmaktan ilerlemeye dair büyük atılımlarda bulunamamıştır. Fetihlerdeki başarısıyla ise selefi olan Hz.Ömer'e tam bir halef olmuştur.

a) İdari Alanda

Hız.Osman halifelîğe seçilirken Hz.Peygamber ve iki selefine uymak üzere verdiği sözünü yerine getirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. İdari yapılanma ve var olan esasları muhafaza için, bütün mühim meseleleri meşveretle hallederdi. Ancak onun döneminde meşveret meclisi daha önceki halifelere nispeten işlevselliği azalmıştır. Hz.Osman buna rağmen halkın bütün itiraz ve şikayetlerini dinlemeye devam etmişti.²⁷⁷

Hız.Osman'ın tayin politikası ne Hz.Peygamber'in ne de ondan sonraki iki halifenin icraatına uyuyordu. Hz.Peygamber Hz.Ali hariç hiçbir Haşimi'yi önemli görevlere getirmemiştir. Hz.Ebûbekir ile Hz.Ömer ise özellikle akrabalarını devlet idaresinden uzak tutmuşlardır.²⁷⁸ Bunu yapmaktaki gayeleri toplumu tefrikadan uzak tutup bir bütün olarak kalmalarını sağlamaktır. Oysa Hz.Osman dönemindeki idarecilerin nerdeyse tamamı ve memurlar arasında oldukça fazla Ümeyyeoğulları üyesinin olduğu görülür. Tabii ki bu durum sadece Hz.Osman'ın akrabalarına olan düşkünlüğünden değildir.²⁷⁹ Bu neticenin de en önemli

²⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 255; İhsan Zahîr, *eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, 152.

²⁷⁶ Şiblî, *Mevlânâ, Asr-ı Saadet*, V, 44.

²⁷⁷ Şiblî, *Mevlânâ, Asr-ı Saadet*, V, 44.

²⁷⁸ Adem Apak, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihi Etkileri*, İstanbul, 2004, 143.

²⁷⁹ İhsan Süreyya Sırma, *Örnek Halifeler Dönemi*, İst., 1990, 16.

etkenlerinden bir tanesi de Ümeyyeoğullarının Hz.Osman üzerinde psikolojik baskı uygulayarak makam elde etmek için gösterdikleri gayret şeklinde de ifade edilmiştir. Nitekim Ebû Süfyân'la ilgili aktarılan şu rivâyette bahsettiğimiz duruma açıklık getirmektedir: “*Ey Ümeyyeoğulları, Hilafeti çabuk elde edin. Allah'a yemin olsun ki, onun, sizin olmasını arzu ediyordum. Hilafet artık sizin çocuklarınıza miras kalacaktır*” demiştir.²⁸⁰

Bütün bu sıkıntılarla birlikte Hz.Osman, Hz.Ali'ye kadılık dışında bir idari bir vazife vermese dahi bir çok konuda ona danışmış ve fikrini sormuştur.²⁸¹ Hatta kendisine vermediği idarecilik makamındaki idarecilerle ilgili eleştiri ve tavsiyelerini de aldığı şöyle nakledilmiştir: “*Dediğiniz doğrudur. Fakat Ömer, memurlarını seçip tayin ettikten sonra onların durumlarını murakabe eder, onları teftişe tâbi tutar, onları hiçbir vakit başı boş bırakmazdı. Ömer, suiistimalde bulunan bir memuru eline geçirdiği zaman onu şiddetle tedip eder bunun bir neticesi olarak en sert ve en inatçı adamlar onun şiddetinden titrerlerdi. Halbuki sizin memurlarınız sizin şefkat ve rikkatinizden istifade ederek halka her haksızlığa reva görüyor, halk bu haksızlıktan feryat ettiği halde size bir şeyden haber verilmiyor, siz halkın şikayetini dinlemediğinizden herkes bütün kötülüğe sizin sebebiyet verdiğinizi zannediyor.*”²⁸²

Yine Hz.Ali'nin bu dönem de idarecilik diyebileceğimiz Hz.Osman muhasara altındayken onun yerine –ki bu halifenin görevidir- namaz vakitlerinde müslümanlara imamlık yapmıştır.²⁸³ Ayrıca bu dönemde sadece Hz.Ali değil Haşimioğullarının diğer bir üyesi olan Abdullah b. Abbâs'ta görev almıştır. Hz.Osman'ın son senesinde Müslümanlara hac ettirmek üzere Abdullah b. Abbas görevlendirilmiştir.²⁸⁴

b) Sosyal Alanda

Hz.Ali'nin üç halife dönemindeki hayatı incelendiğinde; sosyal olaylarda baş danışman ya da baş müdahil olarak Hz.Osman döneminde daha etkili olduğunu görülecektir. Tabii ki Hz.Osman döneminin daha önceki dönemlere göre daha hareketli ve karışık olmasının bunda büyük rolü vardır. Bunun yanında Hz.Ali'nin yapılan yanlışlıklara karşı sessiz duramaması ifade edilebileceği gibi onun dışındaki, Aşere-i Mübeşşere'den olan seçkin insanların azalması da neden olarak sayılabilir.

²⁸⁰ el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (v.346/957), *Murücu'z-Zeheb*, Thk: Muhammed Abdülhamid, Beyrut, 1987, II, 352.

²⁸¹ Ya'kûbî, II, 153.

²⁸² Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, V, 73.

²⁸³ el-İmâme, I, 134.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 64; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 130; Ya'kûbî, II, 153.

Hz.Osman döneminde Hz.Ali'nin aktif olarak müdahale ettiği olay, Ubeydullah b. Ömer meselesiydi. Ubeydullah, babasının katili Ebû Lü'lüe'nin oğluna saldırmış ve onu öldürmüştü. Ayrıca Cüfeyne adlı bir Hristiyan ile Hürmüzan'ı vurup öldürmüştü; Hz.Ömer, kendisinden sonraki halifenin hakkında hüküm vermesi için Ebû Lü'lüe'nin hapse atılmasını emretmişti. Hz.Osman, halifeliğe geçtikten sonra ilk olarak Ubeydullah'ın meselesini karara bağlaması gerekiyordu. Hz.Ali, Ubeydullah'ın da öldürülmesini talep etti. Muhacirlerden biri: *“Dün babası öldürülsün, bugün de Ubeydullah öldürülsün, öyle mi?”* deyince Amr b. Âs da şöyle dedi: *“Ey mü'minlerin emiri! Allah seni bu işin sorumluluğundan kurtarmıştır. Bu iş, senin halifeliğin zamanında cereyan eden bir iş değildir. Ubeydullah'a karışma.”* Bunun üzerine Hz.Osman, Cüfeyne, Hürmüzan ve Ebû Lü'lüe'nin diyetini Beytü'l-Mal'dan ödedi. Çünkü bunların sorumluluğu ona aitti. Bunların Beytü'l-Mal'dan başka mirasçıları yoktu. Devlet başkanı da bu hususta en uygun olanı yapma yetkisine sahipti.²⁸⁵ Hz.Ali burada mazlum bir canın öldürülmesine itiraz etmiş ve mazlumun hakkını savunmak amacıyla kısas uygulanmasını talep etmiştir.

Hz.Ali, yaratılış olarak bir yanlış gördüğünde o yanlış düzeltme ihtiyacı duyan bir insandı. Bu yanlış yapan halifede olsa uyarmaktan çekinmezdi. H. 29 senesinde Hz.Osman insanlara hac ettirmek üzere Mina'da bir çadır kurdurmuştu. Ancak Hz.Osman Mina'da ve Arafat'ta namazı dörder rekat olarak kılmış ve müslümanların onun aleyhinde ilk defa konuştukları konu bu olmuştur. Sahabelerden bazı kimseler bu konuda Hz.Osman'ı kınamışlardı. Bunun üzerine Hz.Ali: *“Herhangi bir durum meydana gelmiş ve zamanda değişmiş değildir. Sen Rasûlüllah zamanında bulundun. Ebûbekir ve Ömer zamanında onları bu namazı iki rekat olarak kılarken gördün. Sen de halifeliğinin ilk yıllarında öyle kıldırdın. Peki şu anda ne oluyor da bu şekilde davranıyorsun?”* diye sormuştu. Hz.Osman bu soruya *“Bu benim görüşümdür”* diye karşılık vermişti.²⁸⁶ Ayrıca bu habere başka sahabelerde itiraz etmişlerdir. Rivâyette dikkat çeken noktalardan bir tanesi de ilk iki halifeye uyması gereken Hz.Osman'ın içtihatla onlara muhalefet ederken hilafet seçiminde *“gücüm yettiği nispetti”* diyen Hz.Ali'nin iki halifenin dönemini savunmuş olmasıdır.

Toplumu ilgilendiren bir başka olayda Hz.Ali'nin Hz.Osman'ın mühim meselelerde sürekli yanında olduğunu ve ona olan güvenini gösteren aynı zamanda toplumu ilgilendiren bir başka rivâyette şu şekilde aktarılır: *“Kûfe Valisi Velid b. Ukbe'nin içki içtiği haberi Hz.Osman'a geldiğinde Ona had vurulmasını emretmişti. Velid getirildiğinde üstündeki*

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80-81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 244.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 108-109; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 252.

elbiseyi Hz.Ali çıkarmıştı. Abdullah b. Cafer b. Ebû Tâlib'in Velid'e had uyguladığı kaydedilir. Buna göre Hz.Ali oğlu Hasan'a bu haddi uygulamasını söylemiş, o da: “Bunu, bu işin içinde olanlardan birine havale et,” demişti. Bunun üzerine Hz.Ali Abdullah b. Cafer'e Velid'e had uygulamasını emretmiş ve ona: “Al kırbacı. Rasûlüllah ve Ebû Bekir, kırk sopa uygulamışlar, Osman ise seksen sopa vurdurmuştu. Sevimli olan sünnet de budur,” demişti.²⁸⁷

Bir rivâyete göre Velid bir gün içki içip Kûfe halkına sabah namazını dört rekat olarak kıldırılmış, sonra cemaate geri dönüp: “Daha da artırayım mı?” diye sormuştu. Bunun üzerine Abdullah b. Mes'ûd. Velid'e: “Biz bu gündən itibaren seninle herhangi bir hususta artırmada bulunmayacağız.” demiş ve Hz.Osman'ın huzurunda onun yaptıklarını anlatmıştı. Bundan dolayı da Hz.Osman Hz.Ali'ye had uygulaması için emir vermiş, Hz.Ali'de Abdullah b. Cafer'e bu görevi havale etmişti.²⁸⁸ Hz.Ali ve Hz.Osman arasında karşılıklı bir güvenin bir örneği sergilenmiştir. Hz.Osman had uygulama yetkisini Hz.Ali'ye bırakırken, Hz.Ali'de Hz.Osman'ın hadde yaptığı içtihat uygulamasını takdir etmektedir. Doğal olarak iki seçkin sahabe arasındaki bu sıcak ilişkinin bazen tansiyonu artmıştır. Kaynaklarda kimi zaman Hz.Osman ile Hz.Ali arasının bir kısım sosyal hadiselerden gerildiği şu şekilde aktarılmıştır: “Hz.Osman Beytü'l-Mal'de bulunan bazı ziynet eşyalarını yakın akrabalarına dağıtması üzerine insanların kırıcı sözlerine maruz kalmış ve bu olayla ilgili bir hutbe okumaya mecbur edilmişti. Onun “Bazılarının darılmasına yol açsa bile, biz bu feyden ihtiyaçlarımızı karşılayacağız”²⁸⁹ demesi üzerine Hz.Ali'de ona şu cümleyi söylemişti: “O zaman bundan menedileceksin...”²⁹⁰

Hz.Ali'nin haksızlığın önünü almak için Halife'ye bir konuyu iyi araştırması konusunda yaptığı itirazı ifade eden bir başka rivâyette şöyledir. İbn Mesû'd'un Hz.Osman'ın kölesi tarafından dövülmesine öfkelenen Hz.Ali halifeye şöyle der: “Ey Osman! Allah Elçisi'nin arkadaşına, el-Velid b. Ukbe'nin kastine göre mi bunu yaptırdın?” O'da: “Bunu el-Velid'in sözüne göre yapmadım, fakat Zübeyd b. es-Salt el-Kindi'yi Kûfe'ye gönderdim.” İbn Mes'ûd'un ona “Osman'ın kanı helaldir” diye bir söz söylediğini duydum diye cevap verince, Hz.Ali şöyle der: “Gerçeği öğrenmeden Zübeyd'in sözü ile mi onu cezalandırdın?” Daha sonra, İbn Mesû'd'un isteği üzerine, Hz.Ali onu evine kadar götürdü. Bu olaydan sonra İbn Mes'ûd evinde ikamete mecbur edilir.²⁹¹ Hz.Ali bu dönemde sosyal hayatta üstlenilecek en

²⁸⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 112; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 256.

²⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 112.

²⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 64; Belâzuri, *Ensâb*, VI, 130; Ya'kûbî, II, 153.

²⁹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 130.

²⁹¹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 130.

önemli rolü üstlenmişti. Yeri geldiğinde karar makamı yeri geldiğinde de had uygulayıcısı olmuştur. Kimi zamanda haksızlıklara uğrayanların hakkını arayan avukat olmuştur.

3- Fitne Hareketleri Karşısında

İslâm toplumu Hz.Peygamber'in vefatıyla birlikte olası bir fitne ortamına sürüklenmiş ancak, başta Hz.Ebûbekir ve Hz.Ömer gibi basiretli sahabelerin müdahaleleriyle o fitnenin önü alınmıştır. Hz.Ebûbekir'in de sağduyu ve olgun tavırlarıyla kısa zamanda yeniden toplumun birliği ve huzuru sağlanmıştır. Hz.Osman dönemine gelindiğinde ise ilk altı yıllık huzurun ardından ikinci altı yıllık döneme girildiğinde maalesef istikrar korunamamış ve Medine'de başlayan huzursuzluk, halifenin şehadetiyle bitecek fitnelere ön ayak olmuştur.

Medine'deki hadiselere birde vilayetlerdeki şikayetler eklenince, muhacirler toplanıp Hz.Ali'ye başvurup, halifeye nasihat etmesini talep ederler. O'da kalkıp durumu arz etmek için Halife'ye gider. Hz.Ali O'na şöyle dedi: *“ İnsanlar dışarıdadır, senin ve benim hakkımda konuşular.Vallahi ne söyleyeceğimi bilemiyorum, habersiz olduğun bir şeyi sana tanıtmıyorum, bilmediğin bir meseleyi sana göstermiyorum. Sen bildiğimizi bilirsin, senden önce bir şeye vakıf değiliz ki, sana ondan haber verelim. Allah Elçisi ile arkadaşlık yaptın, bizim duyduğumuz ve gördüğümüzü sende duyduğun ve gördün. Ebû Kuhâfe ve İbnul-Hattâb hak yönünden senden daha öncü değillerdi. Sen şefkat bakımından Allah Elçisine daha yakınsın. Peygambere akrabalık yönünden senin elde ettiğini, onlar elde edemediler. Sen amcanın gözünü açamazsın, cahil olanı bilgili yapamazsın.”* Hz.Osman ise şu cevabı verdi: *“Vallahi yerimde olsaydın ve akrabalık gözetseydin, kaybolmuşu misafir etseydin ve Ömer'in tayin ettiğini sende tayin etseydin, sana hiç zorluk çıkarmaz ve kızmazdım. Allah için söyle, Ömer, Muğire b. Şu'be'yi vali tayin etmedi mi?”* Hz.Ali *“Evet”* dedi. Hz.Osman'da: *“Muâviye'yi o tayin etmedi mi?”* diye sorunca Hz.Ali *“Evet”* diyerek konuşmasına şöyle devam etti: *“Muâviye'nin Ömer'den korkusu ve ona itaati çok büyüktü. Şimdi o, işleri zorla, sana haber vermeden yapıyor ve arkasında bunu “Osman emretti” diyor. Yaptıklarını sen de duyunca sen değiştirmiyorsun.”* Bu konuşmadan sonra Hz.Ali Halifenin yanından ayrılır.²⁹²

H.35 yılında halifeye başkaldırmış olan isyancı gruplar üç ayrı bölük halinde Mısır, Basra ve Kûfe'den hareket ederek Medine'nin Zühuşub denilen bir mevkiine toplanır.²⁹³ Bu esnada Hz.Osman Hz.Ali'nin evine gelerek, ondan Mısırlıların ikna edip, geri dönmelerini sağlamasını talep eder. Böylece o, Muhacir ve Ensârdan oluşan bir grupla isyancıların

²⁹² Taberî, *Târih*, III, 376; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 75-76; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 284.

²⁹³ Taberî, *Târih*, III, 386.

bulunduğu yere giderek onları geri dönmeye ikna eder.²⁹⁴ Hz.Ali asileri memleketlerine dönme konusunda ikna ettikten sonra Hz.Osman'ın yanına gelerek ona şöyle der: “*İnsanların senden duyacağı ve sana karşı şahit olacakları, ayrıca kalbindeki yanlış düşünceleri çıkarıp atacağına ve tevbe edeceğine Allah'ın şahit olacağı bir konuşma yap. Çünkü şehirlerde sana karşı komplolar hazırlanıyor. Yarın Kûfe'den başka bir grubun gelmeyeceğinden emin değilim. Geldiklerinde sen yine: “Ey Ali, git de şunları ikna et” diyeceksin. Öbür gün Basra'dan bir grup gelecek, sen yine “Ey Ali git de şunları ikna et” diyeceksin. Eğer senin dediğini yapmazsam o zaman seninle olan dostluk bağlarını koparmış ve hakkını hafife almış olurum.*” Hz.Osman'da müslümanların karşısına çıkarak onlara bir hutbe okudu. Yaptıklarından dolayı da tevbe etmiş olduğunu bildirdi.²⁹⁵

Görüldüğü üzere başta Hz.Osman ve diğer sahabeler ve hatta isyancı zümreler dahi çözüm için Hz.Ali'ye başvuruyorlardı. Hz.Ali artık her kesimin nezdinde çözüm noktası olarak görünüyordu. Olaylar o kadar hızlı gelişmişti ki Hz.Ali beklemediği bir anda kendisini olayların tampon bölgesinde bulmuştu. Hz.Osman Hz.Ali'nin talimatı üzere hutbesini okuyup eve dönerken, akrabası olan Mervân b. Hakem yanına gelir. Taassup dolu ve insanları öfkeliendiren bir konuşma yapar. İnsanlar da bu durumu Hz.Ali'ye iletirler.²⁹⁶ Hz.Ali'de kızgın bir şekilde Hz.Osman'ın yanına gelerek O'na şöyle der: “*Mervân'nın yaptıklarından razı olan sen değil misin? Seni dinden saptırıncaya kadar senden razı olan o değil mi? O seni dininden ve aklından saptırmak istiyor. Aynen sahibinin çekip götürdüğü yere yönelen deve gibi onun eline mi kaldın? Vallahi Mervân, ne din konusunda ne de kendi nefsiyle ilgili olarak hiçbir görüş beyan edecek adam değildir. Vallahi ben, Mervân'ın seni bir bu tarafa, bir o tarafa yöneltilip durduğunu görüyorum. Bu sözlerimden sonra bir daha sana gelip kınama ve serzenişte bulunmayacağım. İtibarını yitirdin, yönetimi elinden çıkardın. Kendi görüşüne sahip çıkamadın, mağlup oldun*” dedi²⁹⁷ ve oradan ayrıldı. Hz.Osman, gönlünü almak için çağırılmışsa da Hz.Ali bu çağrıya cevap vermemiştir.

Medine dışındaki diğer şehirlerden halkına Mervân'ın durumu ve Hz.Ali'nin bu yüzden Hz.Osman'a kızdığı haberi ulaşınca onlar eski vaziyetin değişmediğini anladılar.²⁹⁸ Hatta bunun üzerine Mısır, Kûfe ve Basralıların kendi aralarında yazışıp, Medine'deki Hz.Ali, Talha ve Zübeyr'in ağzından çıkmış gibi uydurma mektuplar yazmış oldukları

²⁹⁴ Taberî, *Târih*, III, 393,394; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 282.

²⁹⁵ Taberî, *Târih*, III, 295-296; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 284.

²⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 285.

²⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 286.

²⁹⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 286.

nakledilmektedir.²⁹⁹ İbn Kuteybe'ye nispet edilen el-İmâme adlı eserde, uydurma mektuplarla ilgili rivâyeti destekleyen şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Mısırlılar kendileri hakkında Mısır valisine emir verildiğini öğrenince tekrar Medine'ye dönerek, Hz.Ali ile görüşür ve kendileri hakkında yazılmış olan mektubu kendisine göstererek, Hz.Osman'ın evine kendileriyle birlikte gelmesini talep ederler. Fakat Hz.Ali yemin ederek kendileri ile gelmeyeceğini ifade eder. İsyancılar: “O zaman Mısır'dan buraya gelmemiz için niçin mektup yazdın?” diye sorunca Hz.Ali onlara şöyle cevap verdi: “Vallahi ben size mektup yazmadım.” Bu sözü duyan Mısırlılar birbirlerine şaşkın şaşkın baktılar.³⁰⁰

Halifenin çağrısı üzerine gelen Hz.Ali ne karşılığında isyancıları göndereceğini sorduğunda Hz.Osman her türlü yetkiyi kendisine verdiğini söyledi. Bunun üzerine Hz.Ali “Ben sana defalarca gelip, birçok şeyler söyledim, sana tavsiyede bulundum, fakat ben gittikten sonra sen yine bildiğini okudun.Bugün meydana gelen olaylar İbn Amir'in, Muâviye'nin, Abdullah b. Sa'dın yaptıklarının meyvesidir. Sen bu adamlara uydun da bana uymadın.” Siteminde bulununca halife bu defa kendisinin kararına uyacağını vaat etti.³⁰¹ Hz.Ali halifeden aldığı bu yetki üzerine isyancıların yanına gider. Onlara niçin geri döndüklerini sorar. Onlar da daha önce aktardığımız gibi onların katlini emreden halifenin mührüyle mühürlenmiş bir mektubu ele geçirdiklerinden geri döndüklerini söylediklerinde Hz.Ali onlara: “Ey Kûfe'liler ve Basra'lular! Siz günlerce yol aldıktan sonra Mısırlıların başına ne geldiğini nasıl haber aldınız da bu kadar uzak bir yoldan geri geldiniz? Vallahi bu son derece iyi tezgahlanmış bir tuzak gibidir.” Hz.Ali'nin bu sözleri üzerine onlar: “Bunu istediğiniz gibi yorumlayınız, ancak bizim tek söylediğimiz bir şey vardır, o da bu adamı istemediğimizdir. Artık onun azledilmesi gerekir.” dediler.³⁰² Hz.Ali basireti ve toplumu iyi tanıma özelliği ile isyancıların kurgulamış oldukları sinsî planlarını olayların akış seyrinden iyi okumuş ve onlara durumun farkında olduğunu ifade etmişti.

İsyancılar Hz.Ali'yi alıp da sorunu çözmek için Hz.Osman'ın yanına gittiklerinde³⁰³ uzun süren tartışmalardan bir netice çıkmaz ve Hz.Ali' de evine çekilimişti.³⁰⁴ Bu arada asilerde Halifeyi muhasara altına almışlardı.³⁰⁵ Kuşatmanın on sekizinci günü isyancılar halifenin suyunu kestiler.³⁰⁶ Bunun üzerine Hz.Osman, Hz.Ali, Talha, Zübeyr ve Hz.Peygamber'in eşlerinde yardım istemişti. Hz.Peygamber'in hanımı ve Ebû Süfyân'nın kızı

²⁹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 286.

³⁰⁰ *el-İmâme*, I, 63.

³⁰¹ Taberî, *Târîh*, IV, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 82-83.

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 166.

³⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 175.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 177.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 179.

³⁰⁶ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 125.

olan Ümmü Habibe erzak yüklü bir katırı halifenin evine götürmeye teşebbüs ettiğinde asiler buna izin vermedikleri gibi, onu hırpalamışlar ve evine götürüp kapatmışlardı.³⁰⁷ Bu esnada Hz.Osman'ın su sıkıntısı çektiğini haber alan Hz.Ali'nin şu şekilde kendine bir söz verdiği nakledilir. “*Zuhuşub günü bana, itaat etmezse bir daha kimseyi çevirmeyeceğim diye kendime söz vermeseydim ona su gönderecektim.*” demiş.³⁰⁸ Ancak Hz.Ali bu sözüne rağmen durumun vahametine binaen Talha'nın onu engellemesin aldırmandan üç testi dolusu su gönderdiği rivayet edilmişti.³⁰⁹ İbnü'l-Esir'de geçen bir başka rivayette ise Hz.Osman'a su götüreceği zaman isyankarların onu engellediği, Hz.Ali'nin de bunun üzerine öfkeyle sarığını yere çaldığı nakledilmiştir.³¹⁰ Hatta Halife'ye ulaşamayan Hz.Ali'nin halifeyi korumak maksadıyla oğullarından Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'i göndermişti.³¹¹ Belâzürî'nin aktardığı bir rivayete göre Hz.Ali'nin oğullarını göndermeden önce şahsen halifeyi korumak için gitme hazırlığı yaptığı ancak oğlu İbnu-l Hanefiyye tarafından engellendiği kaydedilmiştir.³¹² İbnul-Hanefiyye'nin babasını engellemekteki niyetinin fitnenin daha fazla büyümesini engelleyerek, önu alınmaz bir hale gelmesini önlemek olduğunu düşünüyoruz. Çünkü eğer isyancıların bir kısmının desteklediği bir Haşimi üyesi olan Hz.Ali'de fitnenin içerisine girseydi, belki de bugün tarih kitapları çok daha kanlı olayları kaydetmiş olacaktı. Ayrıca Hz.Ali arabulucu değil de taraflardan birinin yanında yer alsaydı saflar çok daha keskin olacaktı. Dolayısıyla barış unsuru olan etkin bir şahıs bu sefer fitneyi çok daha vahim neticelere götürebilirdi.

Hz.Osman H.35 yılında şehit edilmişti.³¹³ Nakledildiğine göre bir çok sahabeyle birlikte Hz.Ali'nin de bulunduğu cenaze namazından sonra Baki mezarlığına defnedilmişti. Kısa bir süre sonra da Hz.Ali'ye biat edilmişti.³¹⁴ Böylece birinci halifeden itibaren Sünnilerle Şîa'lar arasındaki temel ayrım ve tartışma konusu olan hilafet makamına Hz.Ali geçmişti.³¹⁵ Bu şekilde Râşîd Halifler döneminin en tartışmalı dönemine girilmiş oluyordu.

³⁰⁷ Taberî, *Târih*, IV, 386; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 180.

³⁰⁸ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 125.

³⁰⁹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 126; *el-İmâme*, I, 64-65.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 180.

³¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 127; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*,

³¹² Belâzürî, *Ensâb*, VI, 127.

³¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 187.

³¹⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, 16.

³¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 195-196.

II . BÖLÜM

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ.ALİ'NİN İSLÂM TOPLUMUNDAKİ YERİ

Araştırmamızın bu bölümünde I.Bölümünde vermiş olduğumuz rivâyetler muvacehesinde, Hz.Ali'nin ilk üç halife dönemindeki siyasî, sosyal ve dinî hadiselerde takındığı tutum ve tavırları hakkında nedenlerini sorgulayarak genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Sergilemiş olduğu davranışların İslâm toplumu üzerindeki etkileri nasıldı? Olaylar karşısındaki itirazlarının altında yatan temel nedenler nelerdi? İdari manada neden herhangi görev istememişti? Ehli Beytin bir üyesi olma ünvanını suiistimal edecek bir davranışta bulunmuş muydu? Gibi bir çok sorunun cevabını bu başlık altında aramaya çalışacağız.

A- Siyasî Alanlarda Hz.Ali

1- Halife Seçimlerindeki Tutum ve Tavrı

İslâm toplumu, Hz.Peygamber'in yirmi üç senelik risâlet eğitimi sonucunda gerekli olan bütün temel esasları alarak, medeni bir toplum görüntüsüne kavuşmuştu. Tebliğ sürecinin tamamlanmasıyla birlikte Hz.Peygamber, bu alemden göçmüştür. Müslümanlar, Hz.Peygamber'in vefatıyla beraber başsız kalmanın telaşıyla, “*kim yönetici olacak?*” endişesine düşmüştü. Şüphesiz onlarda biliyorlardı ki, onun yerini kimse dolduramazdı. Bizzat Hz.Peygamber, kendisinden sonra peygamberliğin olmayacağını söylemiştir.³¹⁶ Bir an bile başsız kalmak istemeyen sahabe, Hz.Peygamber'in yerine halife seçmeye karar vermiştir. Elbette ki, bu halife bir peygamber olamayacak; fakat Hz.Peygamber'in toplumsal ve idari işlerini yürüten birisi olacaktır.

İslâm'daki Hilafet kurumunun oluşumu, Benû Sâide Sakîfesi'indeki toplantıyla gerçekleşmişti. Çoğunluk Ensâr'dan müteşekkil olan toplantıya, haberin duyulmasıyla birlikte

³¹⁶ M.Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 89.

başta Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer ve bir kısım Muhacirlerin katılımıyla toplantı farklı bir boyut kazanmıştı. Hilafetin ensârın hakkı olduğu, ya da ortak olarak paylaşılması gibi bir kısım teklifler sunulmuştu. Sunulan bütün tekliflerin üzerinde yapılan tartışmaların neticesinde Hz.Ebûbekir halife olarak seçilmişti. Yapılan seçimde bir halifenin seçilmiş olması, evvela Hz.Ömer'in müdahalesiyle bir acil durum çözümü olarak göze çarpmıştı. Ancak özellikle Hz.Ebûbekir'in seçilmesinde dîni bakımdan edinmiş bulunduğu yüce yer ve kişiliği etkili olduğu³¹⁷ gibi “*İmamlar Kureyş'tendir*” hadisi en etkili argüman olarak Sakîfe toplantısında kendini göstermiştir. Bu hadisin daha sonraki hilafet seçimlerinde, halife adayının adaylığını kuvvetlendirici bir delil olarak kullanıldığına dair bir bilgi bulamadık. Daha sonraki halifelerin Kureyş'ten olması bu hadisin kullanılmasını gerekli kılmadığı görüşündeyiz. Benû Sâide gölgeğinde ensârı ikna ve çıkacak muhtemel fitnenin önünü kapamaya çalışan Hz.Ebûbekir, sürekli sakin bir edayla konuşmalar yapmıştı. Bu konuşmalarının bir kısmında halifelik muhacirlerin hakkı olduğunu anlatırken, sık sık öne sürdüğü argümanların başında “*Kureyş'in bu iş için en layık olduğu*” vurgusunu yapmıştı. Hatta Rasûlullah'ın “*İmamlar Kureyş'tendir*”³¹⁸ buyruğunu aktarması ile birçok pürüz halledilmişti. Fakat bu arada Hz.Ebûbekir bu nebevi buyruğu aktarırken Kureyşli her ferde bir pay biçmişti. Hz.Ali'de Kureyş'in Hâşimoğulları kolunun bir ferdiydi. Üstelik halifelik potansiyeli olan bir sahabeydi.³¹⁹

Halifelik için aday isimleri telaffuz edilirken, Hz.Ali'nin liyakati bir kısım ensâr tarafından hatırlatılıp “*Biz Ali'den başkasına biat etmeyiz*” diyerek³²⁰ aday olarak teklif edilmişse de Hz.Ali orada olmadığından bu teklif cıvz kalmıştı. Mevcut problemi bir an önce çözmek niyetiyle karşılıklı müzakereler neticesinde seçim ile halifelik problemi halledilmişse de temelde bir acil durum statüsü yatmaktaydı.³²¹ Halbuki, Hz.Ebûbekir başta Hz.Ali olmak üzere Hâşimoğullarının bu işte (halifelik) hakları olduğunu düşünmüştü. Hz.Ali'nin ona biati esnasında aralarında geçen şu konuşma Hz.Ebûbekir'in iyi niyetine açıklık getirmişti. Hz.Ali evden çıkarak Hz.Ebûbekir'in yanına gelmiş ve: “*Ey Ebûbekir! Bizimde bu işte bir hakkımız olduğunu düşünmedin mi?*” diye sitem etti. Bunun üzerine Hz.Ebûbekir: “*Bilakis düşündüm fakat fitne çıkmasından korktum. Meğer büyük bir iş yüklenmişim*” şeklinde karşılık vermişti.³²² Görüldüğü gibi Hz.Ali hatırlanmıştır. Fakat kendisine haber verip, gelmesini bekleyecek kadar zaman olmadığından Hz.Ebûbekir bir çaresizliğin yükünü sırtlanmak zorunda kalmıştı.

³¹⁷ Ziyâuddin Rayyıs, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, 41.

³¹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, II, 262,263; Taberî, *Târîh*, III, 205-206.

³¹⁹ Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 132.

³²⁰ Taberî, *Târîh*, III, 202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 189.

³²¹ M.G.S., Hodson, *İslam'ın Serüveni*, çev: Metin Karabaşoğlu, 1993, 149.

³²² Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

Hız.Ebûbekir'in hilafet seçiminde, Benû Sâid Sakîfesi'nden sonra takıldığı ikinci önemli engel, Hız.Ali'nin öncülüğüyle Haşimoğulları engeliydi. Hız.Ali ve Haşimoğullarının diğer fertleri Hız.Ebûbekir'e olan biati diğer müslümanlara nazaran biraz kırgın olmuştu. Hız.Ali, Hız.Peygamber'e olan yakınlığından dolayı toplum nazarındaki kıymetini ve bunun neticesi olarak sahip olduğu nüfuzun farkına varmıştı. Bu yüzden Hız.Peygamber'in yerine yönetici olarak seçilecek şahıs hakkında onun görüşünün alınmaması onda, Hız.Ebûbekir'e karşı bir kırgınlık meydana getirmişti. Hız.Ali'nin ilk halifenin seçiminde ortaya koymuş olduğu tavırdan dolayı, bu seçim ayrı bir önem kazanmıştı. Özellikle bu süreçte Hız.Ali niçin seçime itiraz etmişti? Ne zaman biat etmişti? Ne şekilde biat etmişti? gibi soruların cevapları, asırlardır Sünni ve Şîî tarihçileri arasında tartışıla gelmiştir.

Hız.Ali, seçime karşı itirazında tek başına değildi. Hız.Osman'ın ve Abdurrahman b. Avf önderliğindeki müslümanlar da olup bitenleri anlayıncaya kadar kalkıp biat etmemişlerdir. Burada Hız.Ali ve Hâşimoğullarının diğer gruplarla ortak olmayan tavırları, onlar biat etmeden kalkıp gitmişlerdir. Büyük ihtimalle mesciddeki bu birliktelik, Hız.Peygamber'in defninden hemen sonra olmuştu. Bu sonuca Hız.Ali ve Hâşimoğullarının gelip durumu gözlemleyip biat etmeden geri dönmelerinden ve mescide gelecek kadar rahatlamış olan psikolojik hallerinden çıkarıyoruz.

Hız.Ali'nin, Hız.Ebûbekir'in halife seçiminde itirazına işaret eden şu rivâyette dikkat çekicidir. Hız.Ebûbekir'in halife seçilmesine itiraz eden Hız.Ali'ye Ebû Ubeyde şöyle demişti: *“Ey amca oğlu! Sen daha gençsin, onlar kavminin ihtiyarlarıdır, sen onlar kadar tecrübeli değilsin. Ebûbekir'i halifelik için senden daha kuvvetli, dayamlı ve bilgili görüyorum. Sen bunu (hilafeti) Ebûbekir'e teslim et. Eğer yaşarsan, dinin, ilmin, idrakin, mazin, nesebin ve Hız.Peygamber'in damadı olmandan dolayı bu iş için yaratılmışsın ve bu senin hakkındır.”* Bu esnada Hız.Ali: *“Allah Allah Ey muhacirler! Rasûlüllah'ın Araplar üzerindeki otoritesini evinin içinden evlerinize çıkarmayın ve Ehli'ni insanlar arasındaki makamından uzaklaştırmayın. Ey Muhacirler! bu iş için biz sizden daha uygunuz; çünkü bizde Allah'ın kitabını okuyan, Allah'ın dininde fâkih olan, Allah'ın Elçisi'nin sünnetini çok iyi bilen, halkın idaresine vakıf olan ve kötü durumlarda onları müdafaa eden insanlar vardır. Kötü hevese kapılmayın, Allah'ın yolundan saparsınız ve haktan daha uzaklaşırsınız.”* şeklinde bir konuşma yapmıştır. Onu dinlemekte olan Beşir b. Sa'del Ensâri: *“Ey Ali! Ensâr Ebûbekir'e biat etmeden önce bu sözü dinlemiş olsalardı sana biat ederlerdi”* demiştir. Hız.Ali hilafetle ilgili münakaşadan sonra Hız.Fâtuma ile birlikte geceleyin ensârın meclisine giderek onlardan kendisini teyit etmelerini söyledi. Onlarda: *“Ey Allah'ın elçisinin kızı! Bu adama biat edeli bir hayli zaman oldu. Eğer kocan Ebûbekir'den önce gelmiş olsaydı, ondan başkasını seçmezdik.”* diye cevap vermişlerdir. Hız.Ali'de şöyle

demişti: “Allah'ın elçisini defnetmeden evde bırakıp insanların iktidar kavgasına mı katılacaktım?” Hz.Fâtıma: “Ebu'l -Hasan yapılması gereken şeyi yaptı. Allah'ta onları yaptıkları işten dolayı hesaba çeker.” diyerek bu olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirmişti.³²³

Doğrusu aktarmış olduğumuz bu rivâyette Şîi tandaslı bir çok argüman göze çarpmaktadır. Kısaca bunları tahlil edecek olursak şöyle ki:

a) Hz.Ali'nin: “Ey Muhacirler! Rasûlüllah'ın Araçlar üzerindeki otoritesini evinin içinden evlerinize çıkarmayın ve Ehlini insanlar arasındaki makamından uzaklaştırmayın” Hz.Ali bu ifadeleri ile sanki Hz.Peygamber'in sahip olduğu “Risaletin” yöneticilik cihetinin ebediyen ilahi bir emirmiş gibi Hz.Peygamber'in ehlinde kalacağını ima etmişti. Oysa, Hz.Ali'nin rivâyette aktarılan sözleri ne bir ilâhi emre ne de Hz.Peygamber'den sadır olan bir vasiyete dayanmaktaydı. Evet Hz.Peygamber hem Hz.Ali ile ilgili hem de Ehli Beyt'le ilgili övücü ifadelerde bulunmuştu. Fakat Hz.Ali'nin o ifadelerden bu sonucu çıkardığı savunulamaz.

b) “Kötü hevese kapılmayın, Allah'ın yolundan saparsınız ve haktan da uzaklaşırsınız” doğrusu bu ifadelerde de çok dikkat çekici bir üslup kullanılmıştı. Hz.Ali'nin karşısında sıradan insanlar yerine, Hz.Peygamber'in en yakın dostları; Hz.Ebûbekir ve Hz.Ömer gibileri vardı ve onlar büyük bir iştahla girmemişlerdi. Hatta aksine Hz.Ebûbekir halife seçildikten sonra yaptığı ilk konuşmalardan birisinde şunları söylemişti: “Vallahi benim asla hilafet makamında gözüm olmamıştır. Ne gündüz nede gece bunu asla kendim istemedim. Bu işin bana verilmesi için ne kendi içimden ve nede açıktan Allah'a dua etmedim. Ancak, bu görevi kabul etmemem halinde toplumda fitne ve karışıklıkların çıkacağından endişe ettim. Bu vazife üzerimde iken asla rahat ve huzur içinde bulunmayacağım. Allah'ın bana nasip edeceği kuvvet ve imkanlar bir yana, bana verilen bu işi tam olarak yerine getirebilmem için şahsen benim elimde ne bir kuvvet ve ne de bir imkan vardır. Bugün benim yerime benden daha iyi bir başka kimsenin seçilip görevlendirilmesini isterdim.”³²⁴ Bu durumda Hz.Ali'ye nispet edilen öfkeli ifadelerin sebep olduğu bir durumun olmadığını ifade edebiliriz. Üstelik hakkında açık bir nas olmayan -ki Hz.Ali'de delil olabilecek bir nas zikretmemişti- bir konuda, müslümanlar nasıl oluyor da Allah'ın yolundan sapıp, haktan uzaklaşabiliyordu, ihtiyatla yaklaşması gereken ifadelerdir.

c) Hz.Ali'nin hilafetle ilgili münakaşalardan sonra Hz.Fâtıma ile ensârın meclisine gidip kendi halifeliğini teyit ettirmek istemesi de dikkatle üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Evvela tartışma ortamından ayrılmadan hemen önce Hz.Ali'nin ensârın ileri gelenlerinden olup da Benû Sâide gölgeğinde Kureyş'in halifeliğine taraftar olduğunu ima eden

³²³ el-İmâme, I, 15-16.

³²⁴ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 1112.

Beşir b. Sa'd'la³²⁵ görüşmüş ve Hz.Ali'nin halifelik konusunda hak iddia etmesinin ardından ona “*Ey Ali! ensâr Ebûbekir'e biat etmeden önce bu sözleri dinlemiş olsalardı sana biat ederlerdi.*” diyerek³²⁶ bizce olmuş bitmiş bir iş üzerinden hak iddia etmenin yersizliğini ima etmiştir.³²⁷ İşte böyle bir durumda ensârın ileri gelenlerinden birinin görüşünü öğrenip de buna rağmen ensâr meclisine gidilmesi de enteresandır.

d) Son olarak Hz.Ali'yi halifelik konusunda hem hırs bürümüş hem de Hz.Fâtıma'dan yardım isteyecek kadar aciz olduğunu göstermek düşündürücüdür. Ayrıca Hz.Ali'nin müslümanlara, halifeliği vermedikleri taktirde günaha düşeceklerini ifade etmesi gibi Hz.Fâtıma'nın da “*Ebûl-Hasan yapılması gereken şeyi yaptı. Allah'ta yaptıkları işten dolayı onları hesaba çeker.*” gibi benzer ifadeleri kullanması da dikkat çekicidir. Bütün bu rivâyetlerle birlikte acaba Hz.Ali'nin takındığı bu tutum ve tavrın arkasında başka nedenler var mıydı? Bu beyanda Hz.Peygamber'den vasiyet olup olmadığı, Abbâs ve Ebû Süfyân'ın halifelik konusundaki hak ile ilgili söyledikleri Hz.Ali'yi ısrarla Hâşimoğulları adına hak iddia etmesinde etkilenmemiş miydi? Şimdi bu sorularla ilgili rivâyetleri tetkik etmeye çalışacağız. İlk halifeye biat esnasında Ebû Süfyân'ın tavrı gerçekten dikkat çekicidir. O kendi ailesinden bir kişiye değil de, Hâşimoğullarından olan Hz.Ali'ye biat etmek istemiştir.³²⁸ Ebû Süfyân, hükümdarlık ve saltanat gibi halifeliğinde bir sülale içinde sürüp gideceğini sanmıştı. Hz.Ebûbekir de, onu üzerinde iğreti bir elbise gibi bilmiştir. Kendisinden sonra İslâm milletince üstün ve layık bir şahsa devredileceği fikrini benimsemişti. Çünkü asıl olan, cahiliye zamanında alışlagelen ırkçılık yerine İslâm birliğinin yerleşmesiydi.³²⁹

M.Hamidullah'ın Hz.Ali'nin biatiyle alakalı olarak yaptırmış olduğu şu yorum dikkat çekicidir. Hz.Fâtıma, Hz.Peygamber'in mirasını istemeye gidip de Hz.Ebûbekir'den red cevabını alınca Hz.Ali ile birlikte eve döndüğünde “*Hz.Ali, Rasûlüllah'ın kızı olan zevcesi Hz.Fâtıma'ya hürmeten Hz.Ebûbekir'e sadakat yemini yani biat etme işini, İslâm Devletinin karşılaştığı bütün işlerde kendisi ile yakın işbirliğinde bulunmakla birlikte bir müddet için muallakta bıraktı.*”

³²⁵ Beşir b. Sa'd b. Sa'lebe b. Cûlas Ensar'ın Hazreç kolundandır.Hz. Peygamber kaza ümresine giderken onu Medine'ye vekil olarak bırakmıştı.Ensardan Hz.Ebubekir'e ilk biat eden kişidir. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 531.

³²⁶ *el-İmâme*, I, 16.

³²⁷ Benû Sâide meclisinde yapılın biatten sonra mescide gelip orada otururken Abdurrahman b. Avf'ın Hz.Ali ve Hz.Fâtıma'nın bu davranışına benzer bir davranışta bulunmuştu. Ensar'a ne kadar faziletli olsalar aralarında Hz.Ebûbekir, Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah gibi şahıslardan daha faziletli birilerinin olmadığını ve bundan dolayı halifeliğin onların hakkı olduğunu ima eden ifadeler söyledikten sonra Hz. Ebûbekir'in yanına gelip de ona olanları bildirdiğinde Hz.Ebûbekir'den aldığı cevap manidardır : “Bunu yapma malıydın. Biat edip itaat etmiş bir kavmin yanına giderek onlara geçmiş hatırlatman gereksiz.”(İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 12) Hz.Ebûbekir'in en büyük korkusu alevlenmek üzere iken dindirilmiş olan fitnenin yeniden alevlenmesidir.

³²⁸ Adem Apak, *Hz.Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul, 2003, 68.

³²⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, İstanbul, Thz., I, 232.

dedikten sonra şu cümlelerle yorumunu bağlıyor: “*Bu hadiseden birkaç ay geçtikten sonra Hz.Fâtıma'nın son nefesini vermesini müteakip herkesin huzurunda Hz.Ali, Hz.Ebûbekir'e biat etmiştir.*”³³⁰ Hz.Ali nasıl oluyor da, raiyetine girmeyi kabul etmediği bir halifeye devletin bütün işlerinde yakın işbirliğinde bulunabiliyordu. Bu da sürekli beraber olmayı gerektirir düşüncesindeyiz. Diğer taraftan ise Halife Hz.Ebûbekir'de nasıl oluyor da kendisinin daha henüz liderliğini tasdik etmemiş biriyle bu kadar, üstelik sıradan işler değil devlet işlerinde, samimi olabiliyordu. Günümüzde bile birçok menfaatlerin güdüldüğü siyasette devletler kendilerini tanımayan devletlerle hiç diyaloga girmemektedir. Hz.Ali'nin ayrıca Taberî'den aktaracağımız şu rivâyeti tahlil ederek yukarıdaki yorumla birleştirecek olursak Hz.Ali'nin biati değil de, birebir kişisel sıcak ilişkileri askıya almıştır diyebiliriz. “*Halk kesin olarak biat ettikleri halde Ali ile Zübeyr biat etmemişlerdi. Zübeyr kılıcını çekerek, “Ali'ye biat edilmedikçe, kılıcımı kınıma koymayacağım” demişti. Bu olay Hz.Ebûbekir ile Hz.Ömer'e ulaştınca, Hz.Ömer: “Zübeyr'in kılıcını alın ve taşa vurun!” demiş. Daha sonra Hz.Ömer, onların yanına gelerek, Hz.Ali ve Zübeyr'i güç bela getirtmiş ve şöyle demişti: “Ya isteyerek biat edersiniz, yada istemeyerek (biat edeceksiniz)” Bunun üzerine ikisi de biat ettiler.*”³³¹

Hz.Ali'nin biati ikinci güne geciktirmesinin temel neden olarak aktaracağımız, kendisiyle istişâre edilmemesini net olarak ortaya koyan ama daha önce başka yönüyle tahlil edipte tekrarında fayda mülâhaza ettiğimiz rivâyeti aktarmak istiyoruz. Hz.Ali evden çıkarak Hz.Ebûbekir'in yanına geldi ve: “*Ey Ebû Bekir! Bizim de bu iş de bir hakkımız olduğunu düşünmedin mi?*” diye sitem etti. Bunun üzerine Hz.Ebûbekir: “*Bilakis düşündüm; fakat fitne çıkmasından korktum. Meğer büyük bir iş yüklenmişim.*” karşılığım verdi. Hz.Ali: “*Rasûlüllah'ın seni namaz kaldırmakla görevlendirdiğini ve mağarada iken iki kişiden ikincisi olduğunu biliyorum. Ancak bu işte bizim de hakkımız olduğu halde bize danışılmadı. Allah seni başışlasın!*” diyerek Hz.Ebûbekir'e sitemde bulunmuş ve ardından biat etmişti.³³²

Hz.Ali bütün ashabla birlikte gönül rızasıyla Hz.Ebûbekir'in hilafetini kabul etmişti. Yalnız Hz.Peygamber'in yakınları olmalarından dolayı onlarla danışılmadığından Hz.Ali'nin biati biraz buruk olmuştu. Hz.Ali, Hz.Peygamber'in techiz ve defin işleriyle meşgul olduğundan biati, diğer müslümanlardan bir gün sonra yani ikinci gün bizzat kendi isteğiyle gelip yapmıştı. Hz.Ebûbekir'e hilafetini tasdik ettiğini söylerken kendilerine danışılmaması konusundaki ihmali de hatırlatmıştı. Hz.Ali her ne kadar Hz.Fâtıma'nın miras meselesinin

³³⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 1111.

³³¹ et-Taberî, *Târîh*, III, 203.

³³² Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

de araya girmesiyle istenilen sıcak ilişkiyi kuramasa da bütünüyle halifeden uzak durmamıştı. Hz.Ali'nin biati ikinci gün yapmış ve bunu altı ay sonra ilişkileri samimileştirmek için Hz.Fâtıma'nın vefatından sonra yenilemişti. Zira Hz.Ali'nin kişiliğine, imandaki içtenliğine ve İslâm birliğinin korunması doğrultusundaki titizliğine en uygun tutum, Hz.Ebûbekir'e hemen biat etmiş olmasıdır.³³³ Bu yüzden biatten geri kalmadığı ve hemen biat ettiğini ifade eden rivâyetleri tercih etmekteyiz. Tarih kitaplarında Hz.Ali'nin biati geciktirmediğini ve Hz.Ebûbekir ile olan ilişkilerini hepten askıya almadığını bildiren birçok delil bulunmaktadır. Hz.Ebûbekir'in Hz.Ali ile bir çok konuda istişâre etmesi, Ridde Olayları sırasında Medine'ye olası bir saldırı karşısında şehir etrafında oluşturulan koruyucu askerlerin başına tayin edilen komutanlardan biri olarak görev alması en önemli kanıtlardandır.

Hz.Ali'nin kırgınlığı kendisiyle istişâre edilmemesi konusuyla sınırlı kalmıştı. Hiçbir zaman halifeliği ele geçirmek için bir faaliyette bulunmamıştı. İcmâ ile halifeliği onaylanan Hz.Ebûbekir'in karşısına ne Hz.Ali ne de başka bir sahabe, Rasûlüllah'ın bir kişiyi yada akrabalarını kendisinden sonra aday bıraktığına dair bir delil öne sürmemişti. Hz.Peygamber yazılı bir vasiyet bırakmak istemişse de sonradan vazgeçmiş ve bu vasiyeti şifahi yapmıştır. Ancak bu vasiyetin, Şîa'nın iddia ettiğinin aksine Hz.Ali'nin halifeliğiyle en ufak bir ilgisi olmamıştı. Sadece hak yememek, fitneden uzak durulması ve helalle-haram konusunda hassas olunması nasihatinde bulunmuştu. Üstelik Hz.Ali, Cemel günü yaptığı bir konuşmada Hz.Peygamber'in bir vasiyette bulunmadığını bizzat kendisinde teyit etmişti.³³⁴ Bu düşüncenin ortaya atılması, olaydan çok sonra Şîa'nın oluşma süreci içinde Hz.Ali çerçevesinde kimi olayların ortaya atılmasıyla meydana çıkmıştı.³³⁵

Hz.Ebûbekir vefat edeceğini anladığında kendi hilafet seçimindeki karışık duruma düşülmemesi için halife adayını belirleme yoluna gitmişti. Hz.Ömer'in halife seçilmesiyle neticelenen bu metot, şûra ile beraber başlangıç olarak bir aday tavsîye şeklinde olmuştu. Hilafet makamının gerekliliğine inanmış olan müslümanlar gönül rahatlığı ve rızası ile Hz.Ebûbekir'in teklifini kabul etmişti. Bu arada Hz.Ebûbekir Hz.Ömer'i tavsîye etmeden sahabelerin seçkinleriyle istişâre etmişti. Sahabe de bu vasiyete onay vermişti. Bunun yanında Hz.Ömer'in halifeliğe liyakatinde hiçbir şüpheleri olmamakla birlikte, onun bazı şahsi özellikleri hakkında tereddütleri olan bir kısım sahabe de olmuştu. Hz.Ali, Hz.Ömer'in sertliğinin toplumla olan ilişkilerinde sakıncalı olacağına dair görüş beyan edenlerden biriydi. Hz.Ali'nin itirazı Hz.Ömer'in halifeliğe layık olup, olmamasına dair değildi. Sadece toplum

³³³ Ziyâuddin Rayyıs, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, 169.

³³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 220.

³³⁵ Ziyâuddin Rayyıs, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, 167.

huzurunu bozabilecek şahsi bir kısım özellikler konusunda tereddüt ettiği için itirazda bulunmuştu. Bu tereddüdü Hz.Ebûbekir tarafından giderildiğinde ilk biat edenlerden biride o olmuştu.

“*Emir'ül-müminîn*”³³⁶ ünvanıyla müslümanlara halife olan Hz.Ömer ile Hz.Ali arasında halifelik meselesinde en ufak bir anlaşmazlık yaşanmamıştı. Hz.Ali'nin, daha önce seçilmesine itiraz ettiği Hz.Ebûbekir'in, Hz.Ömer'i tavsiye etmesine niçin itiraz etmediğinin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Her şeyden önce, ilk halifenin seçiminde olduğu gibi kendisine danışılma konusunda, ihmal edilmemişti.
2. Başta seçkin sahabeler olmak üzere, müslümanlarla istişâre yapılmıştı.
3. Hz.Ömer, şahsi sertliği hariç, müslümanlar arasında kabul görmüş bir şahsiyetti.

Hz.Ebûbekir'in, Hz.Ömer'i tayin sürecinde dikkatimizi çeken çok önemli bir husus bulunmaktadır. Hz.Ali ve Haşimoğullarının toplum içerisindeki saygınlıklarını bildiği ve kendisi halife seçilirken Haşimoğullarında bu işte hakları olduğunu söylemesine rağmen³³⁷ nasıl olmuştu da onlara değil de, kendi kabilesi gibi çok fazla ağırlığı olmayan Adiy b. Ka'b b. Lüeyoğullarının bir üyesini halife seçmişti.³³⁸ Böyle bir soru karşısında evvela daha önce aktardığımız Hz.Ebûbekir'in, Yezib b. Ebû Süfyân'ı Şam'a göndermeden önce ona ordu içerisinde kabilecilik yapmaması gerektiğini ifade eden tavsiyesini³³⁹ hatırlamamız gerekecektir. Ayrıca ilk halifenin seçimi sırasında kendileriyle istişâre edilmediği için halifeye olan biatlerini bir müddet geciktiren başta Hz.Ali olmak üzere Haşimoğullarıyla, özellikle Hz.Ali'yi halifeliğe teşvik eden ve önemli bir muhalif olabilecek olan Ümmeyyeoğulları da en ufak bir itirazda bulunmamışlardı. Hatta herkesten önce Hz.Ömer'e biat eden Haşimoğullarının en kuvvetli adayı olan Hz.Ali olmuştu.

Hz.Ömer döneminde sahabe siyasî muhalefette bulunmadığı gibi Hz.Ali'de böyle bir davranışa gerek duymamıştır. İkinci halifeye en ufak siyasî bir muhalefet tavrı takınmayan Hz.Ali bu dönemde bizzat halife tarafından baş kadı olarak atanmıştır. Hz.Ömer ölünceye kadar Hz.Ali ile uyum içinde yaşamıştır. Ümmü Gülsüm Hz.Ali'nin ve Hz.Fâtıma'nın kızı olması hasebiyle aynı zamanda Hz.Peygamber'in de torunu oluyordu. Hz.Ömer'de Ehli Beyt'tin bir ferdi olan Ümmü Gülsüm'le Hz.Peygamber'e yakın olmak düşüncesiyle onunla

³³⁶ Sahabelerden bazılarının, mesela Ebu Musa el-Eş'-ari'nin kendisine yazdığı mektupta ve Adi b. Hatim et-Tâi, Muğire b. Şu'be, Amr b. Âs ve diğer bazı sahabelerin Hz.Ömer'e şifâhen “Emir'ül-müminin” diye hitap etmeleri üzerine bu ifade sahabelerce güzel ve doğru bulundu. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 34; el-Kettânî, Muhammed Abdülhay, *Hz. Peygamber'in Yönetimi*, çev: Ahmet Özel, İstanbul, 1990, I, 85.

³³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, II, 263.

³³⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 220; *Suyûtî, Tarihu'l-Hulefâ*, 93.

³³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 370-371; A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, 261.

evlenmişti. Aynı zamanda Hz.Ali'ye de damat olmuştur. Şîa'nın Hz.Ömer hakkında ileri geri konuşması sadece onun döneminde incinmiş gururlarını tamir ve siyasî olan imamet düşüncesini îtikâdî boyuta taşıırken, kendilerine haklılık kazandırmak niyetiyle olduğunu düşünüyoruz.

Bir Mecûsi tarafından yaralanan ve iyileşmeyeceğini anlayan Hz.Ömer kendisinden sonraki halifeyi belirleyecek altı kişilik şûra meclisini oluşturmuştu. Hz.Ömer'in halifeyi seçmek üzere tayin ettiği şûra ve bunun ortaya çıkardığı sonuçlar beklisi de bu dönemin en tartışmalı ve üzerinde en çok durulan bir konusu olmuştu.³⁴⁰ Bu uygulama ne Hz.Peygamber'in ne de Hz.Ebûbekir'in uygulaması gibi değildi. Sanki ikisinin ortası bir uygulamaydı. Herhangi bir isim vermemesiyle Hz.Peygamber'in uygulamasına, bir isim yerine, altı kişiyi şûraya tavsiye etmesi yönüyle de Hz.Ebûbekir'in uygulamasına benzemekteydi.

Hz.Ömer hayatta kalan sahabenin en yaşlı ve en ileri gelen kimselerinden müteşekkil ve Şûra denen bu heyetin ana hukuki yapısı göstermektedir ki, eski Arabistan'da yer alan ve seçim esasına dayalı kabilevi şef mefhum ve anlayışı, verasete dayanan hükümdarlık tatbikatına üstün gelmişti.³⁴¹ Görüldüğü gibi Hz.Ali'nin aslında adaylar arasında en kuvvetli aday olduğu çok bariz bir şekilde halife tarafından ifade edilmiş ve bu güzden ona nasihat konusunda özel ihtimam gösterilmişti. Ayrıca el-İmâme'de ihtiyatla yaklaşılması gereken şöyle bir rivâyet nakledilmiş: *“Hz.Ömer topladığı altı kişilik Şûra heyeti arasında Hz.Ali hakkında şu görüşü açıklar: “Onu çok arzu etmen (hilafeti) seni seçmeme mani olmaktadır. Eğer seçilirsen, hak ve doğruluk açısından kavminin en iyisisin.”*³⁴²

Hz.Ömer, Hz.Ali'nin düşünceğini anlayacak kadar basiretli ve bir o kadar da Hz.Ali'yi yakından tanımıştı. Fakat Hz.Ali, Sakîfe toplantısındaki kendileriyle istişâre yapılmamasını istisna tutacak olursak ne Hz.Ebûbekir ne de onun döneminde bir hilafet talebinde bulunmamıştı. Ayrıca Hz.Ömer'in vefatı anında ne Hz.Ali ne de bir başkası böyle bir talep girişimi sergilememişti. Bu rivâyette dikkatimizi çeken önemli bir hususta şudur; Hz.Ömer bir taraftan Hz.Ali'nin seçilirse hilafet işini hakkıyla yerine getireceğini ifade ederken, diğer taraftan yüzünde halifelğe karşı aşırı bir istek fark ettiğinden ona bu görevi teslim etmediğini söylemişti. Bu durumda akla Hz.Ömer'in böyle bir yükümlülüğün altına girmeyi göze alamadığı gelmektedir. Böylece Hz.Ömer bu seçkin insanları şûra meclisine

³⁴⁰ M.Bahaüddin Varol, *“Hicri I. Asır Ehl-i Beyt İmâjı”*, SÜİFD., Sayı: 16, Konya, 2003, 106.

³⁴¹ Hitti, Philip K., *İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1995, I, 274-275.

³⁴² *el-İmâme*, I, 26.

aday olarak belirlemesi, başta Hz.Ali olmak üzere onlara aktif siyasetin yolunu açmıştı.³⁴³ Nitekim daha sonraki siyasî süreçlerde Hz.Ali halifelik makamında, diğer üyelerin bir kısmı da değişik siyasî dönemeç veya krizlerde aktif olarak bulunmuşlardır.³⁴⁴

Hz.Ali, oluşturulan bu şûra meclisinde altı kişinin içinde bulunmakla aktif olarak siyasete karışmıştır. Bekli de diğer ilk iki halifenin seçiminde böyle bir rekabet ortamına girme fırsatı oluşmadığından/oluşturulmadığından, daha önce siyasî alanda bu denli aktif rol almamıştı/alamamıştı. Hz.Ali adaylar arasında Hz.Osman'la birlikte en kuvvetli iki adaydan biriydi. Öyle ki, Hz.Ebübekir'in hilafete seçilmesi sürecinde Hz.Ali'ye her fırsatta “*Uzat elini sana biat edelim*” diyen amcası Abbâs bu dönemde de şûra heyetine katılmaması konusunda kendisini tembihlediği halde Hz.Ali seçileceğinden çok emin olduğu için amcasını dinlememişti. Hz.Ali ilk defa bu kadar doğrudan şahsı adına hilafeti arzulamıştır. Ne enteresandır ki, adaylığı bu kadar kuvvetli olan Hz.Ali ile o güne kadar hilafet tartışmalarında öne çıkmayan Hz.Osman hakkında, Abdurrahman b. Avf halkın bir çok kesimiyle istişâre yaptığında, küçük bir gurup hariç Müslümanlar çoğu Hz.Osman üzerinde ittifak etmişti. Hz.Ali bu sonuçtan dolayı küçük bir hayal kırıklığı yaşasa da ne bir itirazda ne de bir muhalefette bulunmadan ilk biat edenlerden olmuştur.

Denilmiştir ki: “*Hz.Ömer, vefat edip cenazesi hazırlandığı zaman namazını kaldırmak için Hz.Ali ile Osman öne geçtiler. Abdurrahman b. Avf, onlara şöyle dedi: “Sizin bu işte yetkiniz yok. İşte Süheyb vardır. Hz.Ömer, ona, insanlara namaz kaldırmasını emretmişti”* Bunun üzerine Süheyb, öne geçip cenaze namazını kaldırmıştı. Onu mezarına oğlu Abdullah'la birlikte Talha dışındaki şûra meclisi üyeleri indirmişlerdi.³⁴⁵ Bu rivâyette dikkatimizi çeken birkaç önemli husus bulunmaktadır. Evvela şunu söyleyelim ki; bu rivâyetin ana çatısı, az sonra bahsedeceğimiz şûra meclisinde kimlerin baş aktör olacağı ve üstlenecekleri rollere gayri ihtiyari olarak bir ön hazırlık olmuş gibi bir izlenim vermektedir. Rivâyette en dikkat çekici durum Hz.Ali ve Hz.Osman'ın, halifenin cenaze namazı kıldırma konusundaki birbirleriyle olan yarışlarıdır. Haşimilerin en kuvvetli adayı ile Ümeyye oğullarının tek adayı arasındaki bu imamlık yarışı salt olarak ele alındığında çok şey ifade etmemektedir. Ancak o dönemki toplumun sosyal yapısını düşünerek ele alındığında toplum nezdinde kariyer açısından çok önemli bir mana içeren pozitif bir davranış olduğu anlaşılmaktadır. Hz.Peygamber toplumun cahiliye âdetlerinden, düzeltilmesi gereken temel batıl inanç ve davranışları ya

³⁴³ Adem Apak, “*Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü*”, Marife Dergisi, Yıl: 1, Sayı:5, Konya, 2005.

³⁴⁴ Hz.Ali dönemindeki siyasi durum için bkz. Mustafa Ünal, *Hz.Ali dönemi ve İç Siyaset*, ayrıca şûranın diğer üyeleri için Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l Kübrâ Ali ve Benûhu*, 7 vd.

³⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

yenileri ile düzeltmişti, ya da törpülenecek yanlarını törpülemişti. Fakat insanların bir türlü içlerinden atamadıkları kabilecilik taassubu zemin buldukça canlanmıştı. Özellikle müsait zeminler halifelik seçimlerinde oluşmuştu. Söylediğimiz bu gelenek çerçevesinde Hz.Ali ve Hz.Osman'ın imam olma arzusunu düşündüğümüzde, seçim esnasında onlara bir avantaj sağlayabileceği düşünülebilir. Eğer Hz.Ebûbekir Benû Sâid Sakîfesinde sahabelerin, özellikle de Hz.Ömer'in, Hz.Ebûbekir'in Hz.Peygamber tarafından insanlara namaz kıldırması için imamlığa geçirilmesini seçime etki eden kuvvetli bir neden olarak sunmuşlardı. Orada bulunan müslümanların tamamına yakını bu delille ikna olmasalar da oldukça etkilenmişlerdi. Hatta diyebiliriz ki, Hz.Ebûbekir'in işini büyük oranda kolaylaştırmıştır. Aynı şeyi Hz.Ali veya Hz.Osman cenaze namazını kıldırması olsaydı, beklide delil olarak öne sürülebilirdi. Ama Hz.Ömer bütün tedbirleri almıştır. Aslen rumi olan Süheyb er-Rûmi'yi geçici olarak imam atamıştı. Cenaze namazındaki belirsizlikte ilk hakemlik sinyalleri diyebileceğimiz Abdurrahman b. Avf tarafından Süheyb'i namaz için imamlığa geçirmesiyle halledilmişti.³⁴⁶

Taberî ise, Hz.Ali ve Hz.Osman dışındaki şahısların adaylıktan çekilmeden önce Hz.Ali'nin dikkatle incelenmesi gerektiğine inandığımız şöyle bir bilgi nakleder. *“Ali b. Ebû Tâlib söz alıp şöyle der: “(Hz.)Muhammed'i peygamber olarak seçen ve onu bize Rasûl olarak gönderen Allah'a hamd ederim. Biz peygamberlik görevinin Ehli Beytiyiz. Biz hikmetin ve güzel sözün madeniyiz. Biz yeryüzündeki insanların garantileriyiz. Hakkı isteyenler için de kurtuluş yolunu gösteren kimseleriz. Bize verildiği takdirde onu hakkıyla yerine getirecek bir cevhere sahip bulunuyoruz. Eğer bu işi terk edip de yoldan çıkacak olursak gerçekten başını almış süratle giden bir devenin kulakları arasına oturmuş oluruz. Eğer Rasûlüllah bize bu konuda emir vermiş olsaydı biz onun bu emrini mutlaka yerine getirmiş olurduk. Eğer bize bu konuda bir şey söylemiş olsaydı aynı şekilde ölünceye kadar onu gerçekleştirmek için çarpışırđık. Hak bir davayı ikame etmek ve müslümanlar arasında sıla-i rahmi gerçekleştirmek için benden daha süratli davranacak kimse yoktur. Allah'tan başka hiç bir güç ve kuvvete sahip olan kimse de yoktur. Söyleyeceklerimi dinleyiniz. Olabilir ki şu toplantınızdan sonra toplantınızın sebebi olan bu konuda kılıçlar çekilir ve çarpışmalar olur. Arada ahitler bozulur, böylelikle bu cemaat paramparça olur. Sizler de gruplara ayrılırsınız. Olabilir ki o zaman bir kısmınız dalâlet ehline imamlar ve cehalet fırkasına da önderler olursunuz.”*³⁴⁷

³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 67; *el-İmâme*, I, 26.

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 74.

Burada Hz.Ali'nin kendi adaylığını kuvvetli kılacak bir konuşma yaptığını görüyoruz. Bununla birlikte Şî rivâyetlerinde sık sık karşılaştığımız Ehli Beyt tabirinin sıkça kullanılmış olması, Hz.Ali'nin kendisini vurgulu bir şekilde övmesi ve sanki Hz.Osman'ın son dönemlerindeki karışıklıkları ana hatlarıyla görüyormuş gibi anlatması doğrusu bizi bu rivâyete karşı dikkatli olma düşüncesine sevk etmiştir. Öyleyse başta ifade ettiğimiz bu seçim sadece Hz.Ali ile istişare edilmediğinden ortaya çıkan kırgınlığa bağlı olarak gerçekleşmemişse diğer nedenler nelerdir. Nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. En önemli etken halkla istişare yapılması ve Hz.Osman lehinde genel kanaatin oluşması.
2. Hz.Osman'ın yumuşaklığının yanında ashabın ve müslümanların sertliği dolayısıyla ve özellikle İslâm'ın çıkışı sırasında yapılan savaşlarda bir çok müslümanın müşrik akrabasını öldürmüş olması sebebiyle hala içlerinde yatan intikam ve kin duygusuyla Hz.Ali'ye rağbet etmedikleri ihtimalinden de söz edilebilir.³⁴⁸
3. Hz.Osman'ın yaşının büyük olması Hz.Ali'nin Hz.Osman'a göre çok genç oluşu, Arap siyaset geleneği hatırlanacak olursa, onun lehine bir teveccüh olarak tezahür etmemiş olabilir.³⁴⁹
4. Hz.Osman'ın tereddütsüz “*evet*” demesi
5. Hz.Ali, Hz.Ebûbekir'in hilafet seçiminde toplumu gerecek bir itirazda bulduğundan zihinlerde bir iz bırakmış olabilir.
6. Ve belki de son derece zahit bir hayat süren Hz.Ali'nin toplumu kendi yaşantısına zorlama korkusu olabilir.

Her ne kadar Hz.Ali seçileceğinden emin olsa da ve bunun yanında Hz.Ömer vefat etmeden önce kendisini halife olarak tercih ettiğini söylemiş olsada şûra süreci Hz.Osman'ın halife seçilmesiyle son bulmuştu. Oysa ne ilginçtir ki, seçim süreci boyunca Hz.Ömer'in, Hz.Ali'nin adaylığına olan meyli bir siyasî argüman olarak ön plana çıkarılmamıştı. Bizce seçim çok adil gerçekleşmişti. Seçimlerin korkulu zehiri taassubun en ufak bir etkisi olmamıştı. Hatta ilk iki halifenin şûrasından daha kapsamlı, daha geniş bir kitleye danışılarak yapılmış bir şûraydı. Çünkü sadece orada bulunan değil değişik şehirlerden gelen müslümanlar kadın, çocuk demeden bir çok kişinin görüşü alınmıştı. Böylesine geniş bir

³⁴⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali*, 57.

³⁴⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali*, 57; Hitti, Philip K., *İslam Tarihi*, I, 2274.

zaman sürecinde –ki bu yönüyle de önceki iki halifeden daha geniş bir zamana sahipti-³⁵⁰ yoğun güvenlik altında ve enine boyuna kanunun tüm yönlerini tartışıldığı bir meclisten en makul sonucun çıktığını düşünüyoruz.

Hız.Osman hilafeti boyunca sürekli Hız.Ali'ye danışmış ve onun fikirlerinden istifade etmişti. Özellikle fitne döneminde en çok danıştığı kişi Hız.Ali olmuştu. Bununla kalmamış yine fitne döneminde asilerin iknası konusunda bizzat Hız.Ali'den yardım istemişti. Hız.Ali'de gönül rızasıyla yardım etmişti. Ancak bazen Hız.Osman Ümeyyeoğullarının baskısından dolayı Hız.Ali'nin tavsiyelerini yerine getirememiştir. Hız.Ali seçim gününden sonra ne hilafeti talep etmiş ne Hız.Osman'ı oradan indirmeye dair planlar yapmış ne de ona hilafetten dolayı soğuk bir davranışta bulunmuştu. Yukarıda belirttiğimiz gibi her zaman için Hız.Osman'ın danıştığı kişilerden olmuş ve daima toplum bütünlüğünü ve huzurunu bozacak davranışlardan kaçınmıştı.

İlk üç halifenin idareye geliş şekilleri başlangıç olarak her ne kadar birbirinden farklıysa da üçünde de ortak olan şûra usulü ve müslümanların genelinin kabulüyle olmuştu. Bütün bu seçimi yapanlar Hız.Peygamber'in eğittiği seçkin sahabeleriydi. Hız.Ali cihetinden bu olaya baktığımızda, bir kısım tartışmalar ve hayal kırıklıkları yaşansa da neticede o da genele ve şûra kararına saygı göstererek, sonucu gönüllü kabullenmişti. Hız.Ebûbekir ve Hız.Osman'ın hilafete seçilmesinde her ne kadar Hız.Peygamber'e yakınlığı gündeme gelmiş olsa, hiçbir zaman ne kendisi ne de başka bir sahabe kendisinin Hız.Peygamber'in vasisi olduğunu dile getirmemiştir. Hız.Ali son halifelik seçiminde bizzat aday olmuş ve adil yapılmış bir seçimin neticesi olarak o değil de Hız.Osman seçilmişti. Seçimden sonrada diğer müslümanlar gibi doğru olan konularda halifeye itaat etmişti. Gerektiğinde yine her müslüman gibi dinin ve toplumun bütünlüğünün korunması için itirazda bulunmuştu.

2- İdari Görevlendirmede

İslâm dininin yapısına bakıldığında insanın sadece âhîret hayatını değil, onun âhîret hayatını şekillendiren dünya hayatını da bir düzene sokmuştur. Sosyal bir hareketliliğe sahip dünya hayatının, bir idari mekanizma tarafından sistemleştirilip kurulan bu sistemin takip edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden diğer din kurucularından farklı olarak Hız.Muhammed manevi iktidar gibi maddi iktidarı da elinde bulunduruyordu.³⁵¹ Hız.Peygamber insanların dinini imar ederken dünyasını da imar etmiş ve arkasında toplumu idare edebilecek liderlik

³⁵⁰ Hız.Ebubekir, Hız.Peygamber'in vefat ettiği gün seçilmişti. Aynı şekilde Hız.Ömer'de Hız.Ebubekir'in vefat ettiği gün seçilmiştir.

³⁵¹ M.Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, Editör: Vecdi, Akyüz, İstanbul, 1995, 151.

vasfına sahip seçkin insanlar bırakmıştı. Hz.Peygamber kendi döneminde yetiştirmiş olduğu bu seçkin insanlardan istifade etmişti. Ancak Hz.Peygamber'in idari görevlendirmelerde yakın akrabasını (yani Haşimoğullarını) bulundurmaktan kaçınmıştı. M.Hamidullah'ın bu konuyla ilgili yapmış olduğu araştırmaya baktığımızda; Hz.Peygamber'in hicretin 2. senesinden 10. senesine, yani veda haccına kadar herhangi bir nedenden dolayı çıkmış olduğu yirmi yedi seferde Medine'de yerine naib (vekil vali) olarak bir defa bile yakın akrabasını bırakmamıştı.³⁵² Aksine Kureyş dışında Hazreç, Ğıfâr ve Kelb kabilesinden olan sahabeleri vekil olarak vazifelendirmişti. Hz.Peygamber akrabalarına bu manada sadece Hz.Ali'ye görev vermişti. Ancak bu görevlendirmeleri birçok defa olmakla birlikte ordu komutanlığı şeklinde olmuştu.

Hz.Peygamber'in vefatından sonra Sakîfe Toplantısı neticesinde, ümmetin kabulü ile ilk halife olarak idareye Hz.Ebûbekir geçmişti. Hz.Peygamber'e olan sadakatiyle meşhur Hz.Ebûbekir bu bağlılığını, teslim aldığı idaredeki herhangi bir şeyi değiştirmeyerek devam ettirmişti. Bu konudaki hassasiyetlerini gösteren en önemli uygulamalarından biri de Hz.Peygamber'in atadığı valileri değiştirmemiş olmasıydı. O, duygularına yenilip de yakınlarını idari makamlara getirmemişti. Aksine bu konudaki titizliğinden dolayı yakınları çok sıkıntı çekmişti.³⁵³ Hz.Ebûbekir devletin siyasî otoritesinin sû-i istimal edilerek "*devletin millileştirilmesi*"³⁵⁴ (bir kabileye has kılınması) konusunda ne kendi kabilesine ne de herhangi bir kabileye en ufak bir kapı açmamıştı. Kanaatimizce özellikle bu yüzden Haşimoğulları başta Hz.Ali olmak üzere idari vazifeye getirilmemişti. Gerçi Hz.Ali'nin idari bir makama ısrarla gelmek yahut, geldiğinde bir daha o makamı bırakmamak gibi bir niyeti omamıştı. Ancak o dönemin sosyal yapısını bilen Hz.Ebûbekir biliyordu ki, bu iş ne Hz.Ali ile biter ne de yakınları onu rahat bırakırlardı. Hz.Ebûbekir ona idari makam vermektense bir çok konuda onun fikirlerinden istifade etmeyi daha uygun görmüştü. Hz.Ali'nin bu durumdan şikayet ettiğini gösteren herhangi bir bilgile de karşılaşmadık.

1. Hz.Ebûbekir'in, Hz.Peygamber'in göstermiş olduğu taassup hastalığını yeniden canlandırmama hassasiyetini onunda göstermiş olmasıdır. Nitekim Hz.Peygamber, Hz.Ali dışında hiçbir Haşimi'ye idari vazife vermezken, a'mâ olan İbn Ümmü Mektum'a Medine'de vekil olarak bırakması bunun en güzel göstergelerindendir.

³⁵² M.Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, 182-183.

³⁵³ M.Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*,

³⁵⁴ Muhammed Mescid-i Camî, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev: Mâlik, Eşter, İstanbul, 1995, 152.

2. Halifelik ve miras meselelerinin yol açtığı gergin ilişkiler.
3. Hz.Ebübekir'in valilik gibi yüksek idari makamlarda seçkin sahabeleri yıpratmak istememesi ve ridde olayları gibi toplum huzurunu kaçıran hadiseler esnasında etrafında olmalarını arzu etmiş olabilir.

Gerçi bu son maddeye dair elimizde bir nakil bulunmamakla birlikte, Hz.Ali dışındaki diğer seçkin sahabelere de (Hz.Ömer, Hz.Osman, Abdurrahman b. Avf gibi) idari makamlarda görev verilmemesi bizi bu yönde düşünmeye sevk etmiştir.

İslâm'ın kurumsallaşıp benzersiz ve rakipsiz bir medeniyet olarak hızlı ilerlemesi için kendisini bu uğurda vakfeden Hz.Ömer, Hz.Ebübekir'in vefatıyla yönetimi devralmıştı. Hz.Ebübekir vefat ederken ne akrabalarından ne de Mekke'de nüfuz sahibi kabilenin bir ferdine hilafet makamını bırakmamıştı. Üstelik Hz.Peygamber'e bağlılığından ödün vermeyen Hz.Ebübekir bu sefer sevgili arkadaşının bu konudaki sünnetine uymamış, birini tavsiye etme ihtiyacını hissetmişti. Halifenin tavsiye ettiği Hz.Ömer, ilk halife gibi kabile taassubuna karşı olma konusunda hassastı. Onunda aile fertleri ve yakın akrabaları onun bu titizliğinden dolayı sıkıntı çekmişti. Ancak Hz.Ömer devletin kendisinden önce, idari manada takip ettiği Haşimiler'le olan politikasını değiştirmiştir. Bizim tespit ettiğimiz nedenler şunlardır:

1. İslâm toplumunda artık Hz.Peygamber'in vefat anındaki sahihsizlik endişesi yoktu.
2. Hz. Ebübekir bu dünyadan göçerken bütün müslümanlar tarafından kabul görmüş bir devlet başkanı idi. Bu sıfatıyla akrabalarını topluma sıkıntı yapmayacak halifenin adını vererek zihinleri tek noktada toplamıştı.
3. İkinci halife döneminde sağlam bir kurumsallaşmaya gidilerek oto kontrol mekanizmasının mükemmel işlemedir. Hz.Ömer daha sonra Hz.Osman ve özellikle Hz.Ali döneminde başına buyruk davranışlarıyla büyük sıkıntılara neden olan Muâviye'yi bile kendisi atamış ve çok güzel bir şekilde istihdam etmişti.

Hz.Ömer hilafeti süresince, Hz.Ali ile sıcak ilişkiler içerisinde olmuştu. Halifelige geldikten kısa bir süre sonra Hz.Ali'yi Medine kadılığına getirmişti. Bu dönemde Hz.Ali'ye daha önceki hiçbir dönemde kendisine verilmeyen Medine hilafet vekaleti verilmişti. Hz.Ömer Irak'taki savaşlar sırasında ordunun başında sefere çıktığında, Hz.Ali'yi iki defa Medine'de kendi yerinde vekil olarak bırakmıştı. Ayrıca, Hz.Ali'nin Medine den çağrılacak kadar fikrinin önemli olduğunu da anlıyoruz. Bu rivâyetten de anlaşıldığı gibi Hz.Ömer şehirden çıkmak durumunda kaldığı zaman yerine bırakmak için ilk tercih ettiği kişi Hz.Ali olmuştu. Bu görevlendirmede dikkatimizi çeken bir hususta, birçok konuda hatta kendisinin ordunun başında gidip gitmeme meselesini bile istişâre eden Hz.Ömer, Hz, Ali'nin kendi

yerine vekil bırakılma meselesini kimseyle istişâre etmediğini görüyoruz. Bundan da Hz.Ali'nin halifenin tam güvenini aldığını anlıyoruz. Ancak bütün bunların yanında halife Hz.Ali'ye uzun süreliğine herhangi bir yerin idareciliğini vermemişti. Hz.Ömer'in istişâreye önem veren bir halife olması, onun seçkin sahabeleri Medine dışına göndermeyip yanında danışman olarak bulundurmaya sevk etmişti. Hz.Ali bu dönemde hilafet tartışmalarıyla karşılaşmadığı gibi idari manada da ilk üç halife dönemindeki en parlak dönemi bu dönem olmuştur.

B- Sosyal Alanlarda Hz.Ali

1- Ridde Hareketleri

İslâmiyet, Hz.Peygamber döneminde Arap Yarımadasında geniş bir alana yayılmıştı. Ancak hidayete gelen kitleler arasında daha henüz İslâmiyet'i yeterince anlayamamış zümreler vardı. Bu durum Hz.Ebübekir'in halife olduğu günlerde taşradan gelip merkezi oldukça rahatsız edecek iki hareketin³⁵⁵ oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bunlardan biri irtidat olayları, yani İslâm dinini terk edenler ve peygamberlik iddiasında bulunan yalancılardan peşinden gidenler. Bunlara karşı yapılacak mücadele konusunda müslümanlar arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildi.³⁵⁶ Ancak “*Namaz kılarız, ama zekat vermeyiz*” deyip İslâm'ın farzlarından birini yerine getirmek istemeyenler konusunda ashab arasında ihtilaf çıktı.³⁵⁷ Hz.Ömer gibi sahabeler “*Lâ ilâhe illallâh*” diyen kişilerle savaşmanın doğru olmayacağını ifade eden şahıslar vardı.³⁵⁸ Hz.Ebübekir zekatı, namazdan ayıranların kelimeyi tevhidin hakkını yerine getirmemiş olacaklar için irtidat edenlerden sayılacaklarını açıkladığında şüpheye düşen sahabeleri de ikna etmişti.³⁵⁹ Hz.Ebübekir şuna inanıyordu ki; irtidat hareketleri Mekke içindeki ihtilaflardan çok farklıydı. Yani bu irtidat hareketleri onun hilafete gelişine karşı değil,³⁶⁰ aksine İslâm devletinin merkezine ve ilahi dinin temellerinden birini yıkmaya yöneliktir. Hatta Hz.Ebübekir'in isabetli kararı hakkında eğer o vakit zekatın devletçe toplanmasında gevşeklik gösterilseydi, İslâm hilafeti, istenilen kuvvet ve kudrete erişemezdi,³⁶¹ şeklinde yorumlar yapılmıştı.

Bir taraftan irtidatlar bir taraftan yalancı peygamberler hareketi ortalığı iyice karıştırmıştı. Bu da yetmezmiş gibi bunların Medine'ye hücum etmeye niyetlenmeleri Medine

³⁵⁵ Hüseyin Algül, “*Hz. Ebubekir'in Faaliyetlerine Genel Bir Bakış*”, İstem Dergisi, Yıl:3, Sayı: 6, 2005, 114.

³⁵⁶ Hüseyin Algül, “*Hz. Ebubekir'in Faaliyetlerine Genel Bir Bakış*”, 114; İbrahim, Sarıçam, *Hz.Ebübekir*, 45.

³⁵⁷ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 243.

³⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 443.

³⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 443.

³⁶⁰ M.Mescid-i Camiî, *Ehli Sünnet ve Şia'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, 74.

³⁶¹ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 243.

idaresini iyice endişelendirmişti.³⁶² Çünkü savaşa gönderilmiş Üsame komutasındaki büyük ordu dönmemiş ve Hz.Ebûbekir'in etrafındaki asker sayısı azdı. Bunun üzerine Hz.Ebûbekir acil durum tedbiri olarak, Medine girişlerine bekçiler yerleştirmişti.³⁶³ Bunlar sabaha kadar Medine'yi bekliyorlardı. Bu bekçi komutanlarından bazıları şunlardı: Hz.Ali, Zübeyr b. Avvam, Talha b. Abdullah, Sa'd b. Ebû Vakkas, Abdurahman b. Avf ve Abdullah b. Mes'ûd idi.³⁶⁴

Hz.Ebûbekir, Üsame ordusunu gönderirken az sayıda asker kalmıştı, ama bu arada seçkin sahabeleri yanında tutmayı da ihmal etmemişti. Böylece sahabenin ileri gelenlerinden hem istişâre konularında hem askeri alanda faydalanmış oluyordu. Zekat vermeyi red edipte Medineye saldırı düzenleyen kabileler müslüman komutanlar tarafından geriye püskürtüldü. Bunlar müslümanların zayıf olduğunu sanarak durumunu Zü'l-Kassa'da bulunan düşmanlara haber verdiler.³⁶⁵

Düşmanların ordu hazırladığını haber alan Hz.Ebûbekir Zü'l-Kassa'ya gidip düşmanı dağıttı. Bu sefere çıkmadan önce Medine'ye dönen Üsame ordusunu dinlenmesi için vekil bırakmıştı. Hz.Ebûbekir dağıttığı düşmanı, Zü'l-Kassa'da tam yenilgiye uğratmak için Medine'de dinlenmiş olan Üsame'yi ordusuyla birlikte tekrar savaşa çıkma hazırlığı yapmıştı. Tam o muharebeye çıkacakken hatta devesine binmişken Hz.Ali ile diğer bazı sahabeler, Medine'ye dönmesi ve Bedevilerle savaşmak üzere başka bir komutan göndermesi için Hz.Ebûbekir'e ısrar ettiler.³⁶⁶ Bu olayı daha detaylı olarak İbn Kesîr'de Hz.Âişe'nin naklettiği şöyle bir rivâyet bulunmaktadır: *“Babam bineği üzerine atlayıp kılıcını çekerek Zü'l-Kassa vadisine gitti. Ali b. Ebû Tâlib gelip onun bineğinin yularını tuttu ve şöyle dedi: “Ey Rasûlüllah'ın halifesi, nereye gidiyorsun? Ben sana, Uhud gününde Rasûlüllah'ın söylediği şu sözü söylüyorum: “Kılıcını kınına sok ve kendini feda ederek başımıza musibet getirme. Allah'a yemin ederim ki, eğer seni kaybetme musibetine maruz kalırsak, senden sonra İslâm'ın nizamı kalmaz.” Ali'nin böyle demesi üzerine Ebûbekir, Medine'ye geri döndü ve ordu yoluna devam etti.”*³⁶⁷

A.Cevdet Paşa benzer bir rivâyeti naklettikten sonra bu rivâyet üzerine şöyle bir yorumda bulunur: *“Hilafet çekişmesinden daha yeni kurtulan kişilerin şu hal ve hareketlerine bakınız. Hz.Ali, kimseyi koltuklamaz alicenap bir kimseydi. Hatta danışma işi yoluyla yapılmadı diye Hz.Ebûbekir'e biati geciktirmişti. Bu sefer onun savaşa gitmesini kesin olarak*

³⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 442.

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 316; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 442.

³⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 442.

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 317; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 446.

³⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 448.

³⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 448-49.

engelledi. Eğer kendisinde zerre kadar dünya maksadı olsaydı, varsın halife gitsin de ona bir hal olursa ben yerine geçerim, diye kafasında kurarak hiç olmazsa susardı. Hz.Ebûbekir gibi din uğruna asla canını esirgemeyen bir kişinin de savaş gibi önemli bir işe giriştiği halde, bir kimsenin hatırı için kararından dönmeyeceği açıktı. Niyetinden dönmesi sırf Hz.Ali'nin doğru görüşüne uymaktan ibaret olduğuna şüphe yoktur. Hepsinin zikri ve fikri, hep İslâm dinine en güzel şekilde hizmet etmek gibi halis niyetlerine dayandığı anlaşılır.³⁶⁸

Yaptığımız nakillere bakarak daha önce aktarmış olduğumuz fetih hareketlerindeki durgunluğunun ve pasifliğinin aksine, Ridde hareketlerine karşı koyma konusunda Hz.Ali'nin aktif olduğunu görmekteyiz. Üstelik daha henüz üzerinden kısa bir süre geçmiş olan hilafet tartışmalarının izi tümünden silinmemişken Hz.Ali'nin aktif olarak mücadelelerde bulunması ve halifeye bu denli yakın ilişki içerisinde bulunması özellikle toplumun bütünlüğünün korunması için her türlü olumsuzluğun bir tarafa atılması olarak yorumlanabilir.

2- Fitne Hareketleri Karşısındaki Tutum ve Tavrı

Hz.Ebûbekir'in hilafete seçilmesiyle sonuçlanan ilk ihtilaflarda Hz.Peygamber'in akrabası ve toplumda; ilmiyle, kahramanlığıyla karizmatik bir konuma sahip olan Hz.Ali'nin kendisiyle istişâre yapılmamasından dolayı yaptığı itirazla çok önemli bir rol teşkil etmiştir. İşte tam bu konumda Hz.Ali'yi bir fitne çıkartmaya sebep olabilecek amcası Abbâs'ın ısrarlı yönlendirmeleri göze çarpmaktadır. Fitneye sebep olabilecek başka şahıslarda vardı. Bunların başında Ümeyyeoğullarının iki üyesi olan Ebû Süfyan ve Halid b. Sa'd'dır. Bu iki şahısta Hz.Ebûbekir'in kabilesini tahkir ederek onun halifeliğini reddetmişlerdir. Öte yandan da Hz.Ali'ye toplum bütünlüğünü bozacak hilafet talebinde bulunması için psikolojik baskı yaptıkları kaydedilmiştir.³⁶⁹

Yine Halid b. Sa'd'ın Hz.Ömer döneminde benzer davranışları sergilediği kaynaklarda yer almıştır. Ebû Süfyan'da her ne kadar Hz.Ömer döneminde -tabi ki Hz.Ömer'in akıllı siyaseti sayesinde- iyi ilişkiler kurmuşsa da Hz.Osman'ın hilafete seçilmesinden itibaren yeniden muhalefet sahnesine çıkmıştır.³⁷⁰ Ancak toplum huzurunu hangi durumda olursa olsun ön planda tutan Hz.Ali hiçbir zaman bu tür yanlış yönlendirmelere teveccüh göstermemiştir. Bu ihtilaflar Hz.Ebûbekir ile Hz.Ömer'in döneminde ve Hz.Osman'ın ilk altı yılında tamamen yatışmış vaziyetteydi. Ancak Hz.Osman'ın son altı yılında güçlü ve ürkütücü

³⁶⁸ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 246, 247.

³⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Cem Zorlu, *İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, 174-184.

³⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Adem Apak, *Hz.Osman Dönemi Devlet Siyaseti*,

bir hal almıştır.³⁷¹ Bu fitneler, müslümanlar arasındaki siyasi bölünmemin ilk adımı olmakla birlikte, siyasî mezheplerin oluşmasındaki ilk adım bu fitneler olmuştur.³⁷²

Bütün bu ihtilaflar, Hilafet makamını bu makam da bulunan Hz.Osman'ı ve toplum birliğini yıpratmıştır. Hz.Ali'de ister istemez müslümanlar nezdindeki ağırlığıyla bu fitnelerde arabulucu ve denge unsuru rolüyle yer almak zorunda kalmıştır. Ve kendisine biçilen bu rolü de hakkıyla yerine getirmiştir. Bizde Hz.Osman dönemindeki karışıklıkların ayrıntılarını başka çalışmalara havale edip, Hz.Ali'nin çıkan iç kargaşaların başından, Hz.Osman'ın şehit edilmesini netice veren fitne dönemi sürecinde nasıl bir tutum ve duruş sergilediğini ele almaya çalışacağız.

Hz.Ali'nin nasıl bir karmaşanın içinde toplumun birliği ve sorunlarının çözümü için yoğun bir çaba sergilediğini daha iyi anlamak açısından Hz.Osman'ın hilafetinin son yıllarındaki kargaşanın nedenlerini kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hz.Ömer Ümeyyeoğullarının mensuplarının deneyim ve becerilerinden geniş ölçüde yararlanmıştı.³⁷³ Hz.Osman herkesten fazla kendi akrabasına söz geçireceğini zannederek bunların birçoğunu istihdam etmiş, bunların kabile asabiyetini tahrik ederek işlerini intizama sokacağına kani olmuş, onun bu siyaseti takip etmesi ve en yüksek mevkileri ailesine vermesi herkesi rencide etmiş, kendilerini o makamlara layık görenlerin hepsini memnun olmayanlar zümresine katmıştır.³⁷⁴
2. Hz.Osman'ın yumuşak huylu olması ve Ümeyyeoğullarının onun bu yönünü suistimal ederek halk üzerinde otorite kurup zulüm etmişlerdir.
3. İslâm toplumunda denge unsur olan seçkin sahabilere Hz.Osman'ın diğer şehirlere gitmelerine izin vermesidir. Oysa Hz.Ömer toplumda bir huzursuzluk çıkabilir endişesi ile onlara böyle bir izin vermemiştir.³⁷⁵
4. Aslen bir Yahudi olan Abdullah İbni Sebe'nin Hz.Ali'nin rızası olmadan fitne çıkarmak amacıyla ona biat için insanlara çağrı yapması ve bir kısım insanların bu kışkırtmalara kanmıştır.
5. Sahabelerin önde gelenlerinden Ammar b. Yâsir'in halifenin yanın da Ümeyyeoğulları tarafından dövülmesi. Ebû Zer Ğıfârî'nin Rebeze'ye sürülmesi gibi rencide edici muamelelerin yapılması toplumu itiraza yönlendirmiştir.³⁷⁶

³⁷¹ Ebu Zehrâ, Muhammed (v. 1394/1974), *Mezhepler Tarihi*, çev :Sıbgatullah, Kaya , Thz .Ankara, 34.

³⁷² Ebu Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, 34.

³⁷³ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 367; M.G.S, Hodson, *İslam'ın Serüveni*, çev: Metin, Karabaşoğlu, 1993, I, 155.

³⁷⁴ Şibli, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, V, 22.

³⁷⁵ Ebu Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, 35.

³⁷⁶ A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârihi Hulefa*, I, 368.

6. Henüz İslâmiyet’i tam olarak benimsememiş ve aynı zamanda Hz.Ömer döneminde İslâm idaresine girmekten dolayı gururları rencide edilmiş Irak civarı ve Mısır gibi vilayetler bulunmaktaydı. Bunlar Hz.Osman’ın yumuşaklığını, ilerlemiş olan yaşını³⁷⁷ ve valilerin uygunsuz muamelelerini bahane ederek Halife’den öç alma yoluna başvurmuşlardır.

7. Hz.Osman devrinde umumileşen refah ve servetin bilahare Hz.Osman’ın aleyhine kopan fitne ve fesadın sebeplerinden biri olduğu düşünülebilir. Zira refah ve servetle beraber sefalet ve ahlaki zaaf gelmiştir.

Ne enteresan ki, neredeyse bütün isyan hareketleri fitne komitesinin hazırladığı sahte mektuplarla organize edilmiştir. Bu vilayetler arasındaki haberleşmeler, halifenin ve diğer büyük sahabelerin ağzından yazılan mektupları kapsayan sistemli bir organize şeklinde hazırlanmıştır. İsyancıların ikinci defa Medine’ye gelişlerinde Hz.Osman’ın yine tek alternatif olarak Hz.Ali’ye başvurduğunu görüyoruz. Bu da gösteriyor ki, Hz.Osman’a dargın olan Hz.Ali böyle bir durumda şahsi ilişkilerini bir tarafa bırakıp, halifenin yardımına koşmuştur. Tabi bu arada şimdi aktaracağım rivayette olduğu gibi Hz.Osman’a siteminde ifade etmekten de geri durmamıştır.

Hz.Ali İslâm toplumunun huzurunu kaçırın bu fitne sürecinde, umumun kabulünü gören tam bir denge ve barış unsuru olmayı başarmıştır. Öyle ki, Hz.Osman’ın şahsında hilafet makamına karşı başlatılan fitne hareketlerine en ufak bir destek vermezken, Halifeyi’de zaman zaman çeşitli konularda tenkit etmekten geri durmamıştır.³⁷⁸ Halkın sözcüsü haline gelen Hz.Ali, haksızlıkların giderilmesi için kimi zaman kendisiyle Hz.Osman’ın arası bozulmuştur. Bunun en önemli örneklerinden bir tanesi de Ebû Zerr’in Rebeze’ye sürülmesidir. Bu duruma öfkelenen Hz.Ali Ebû Zerr’e reva görülen bu muameleye karşı tepkisini Ebû Zerr’i oğullarıyla birlikte Medine’den uğurlayarak göstermiştir.³⁷⁹ Halifeye bu kadar öfkeli olan Hz.Ali öte taraftan problemleri çözücü tek adan konumunda rol aldığını görüyoruz. Hz.Osman’ın bu süreçte sürekli ondan fikir alışverişinde bulunduğunu hatta isyancılara istediklerini verecek bir yetkiyle sık sık halifenin sözcülüğünü yaptığı kaydedilmiştir.³⁸⁰ Belâzürî’de ayrıca Hz.Osman’ın şehit edildiğini haber alan Hz.Ali’nin bu acı vakıadan dolayı kendisi hakkında endişeye kapıldığına dair şöyle rivayetler bulunmaktadır: “*Hz.Ali Hz.Osman’ın şehit edilmesinden sonra iki elini yukarıya kaldırarak*

³⁷⁷ Hitti, Philip K., İslam Tarihi, I, 270.

³⁷⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmam Ali*, 58.

³⁷⁹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 120; Ya’kûbî, II, 149.

³⁸⁰ *el-İmâme*, I, 63.

şöyle der: “Allah’ım, Osman’ın kanından suçsuz olduğumu belirtmek isterim.”³⁸¹ Başka bir rivayette şöyle der: “Vallahi onu ne ben öldürdüm ne de öldürülmesi için emir verdim, fakat suçlandım.”³⁸²

Hz.Ali’yi bütün bu savunmalara sevk eden amil neydi? Oysa Hz.Osman şehit edildiği gün, onu bu olaydan dolayı suçlayan hiç kimse olmamıştır.³⁸³ Rivâyetlere baktığımızda Hz.Ali’yi bu savunmaları yapma ihtiyacını hissettiren bir kısım şüphe uyandırıcı durumların kuşatma dönemlerinde cari olduğu görülmektedir. Şöyle ki; Mervân b. Hakem Hz.Osman ile birlikte olduğu bir anda Hz.Hüseyin’e bakmış ve ona şöyle demiş: “Git buradan, baban insanları bize karşı kışkırtıyorken sen bizimle beraber duruyorsun.”³⁸⁴ Konuyla ilgili Muğire b. Şu’be’nin halifenin öldürülmesinden kısa bir süre öncesinde Hz.Ali’nin yanına gelerek ona şöyle dediği nakledilmiştir: “Sen Medine’den çık başka yerlere git. Eğer o (Halife) sen buradayken katledilirse, bunu senden bilecekler.”³⁸⁵ Ayrıca kuşatmanın ilk zamanlarında isyancılar tarafından dövülen halifeye geçmiş olsuna gelen Hz.Ali’ye hitaben, Ümeyyeoğulları hep bir ağızla şöyle demişlerdir: “Bizi helak ettin ve bu tuzakları sen hazırladın. Vallahi ulaşmak istediğin hedefe vardığında bu dünyayı senin başına yıkacağız.” Hz.Ali bu sözlerin üzerine kızgın bir şekilde yanındakilerle birlikte oradan ayrılıp evine kapanmıştır.³⁸⁶

Son rivâyete ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Zira o dönemlerde Hz.Osman’nın sık sık danıştığı ve çözüm üretmesini istediği Hz.Ali’ye karşı aşırı bir Ümeyye düşmanlığı sergilenmiştir. Doğrusu Ümeyyeoğullarının taassubu fitneye sebep olacak kadar ileri gitmiştir. Ancak bu rivayette biraz Şîî düşüncesiyle kurgulanmış Ümeyyeliler var gibi. Zaten rivayetin sonunda Hz.Ali’nin halife makamına geleceğini ve halife olduğunda en büyük sıkıntıyı onların çıkaracağını söyleyip, ilerde olacakları biliyorlarmış gibi cümleler sarf etmeleri iddiamızı kuvvetli kılmaktadır. Bahsetmiş olduğumuz uyarılar ve tehditlere bakıldığında, isyancıların amacını bilen ve Ümeyyeoğullarının karakteristik yapısını iyi tanıyan Hz.Ali’nin her ihtimale karşı daha henüz aleyhinde bir iftira atılmadan kendisini bu cinayetten tebriye etmesi en doğal hakkıdır. Çünkü Hz.Osman’dan sonra geriye halifelik için en güçlü aday o idi. Belki de bunu bildiğinden zihinlere gelebilecek en ufak bir şüpheyi baştan izale yoluna gitmiştir.

³⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 137.

³⁸² Belâzürî, *Ensâb*, VI, 183.

³⁸³ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 187.

³⁸⁴ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 197.

³⁸⁵ İbn A’sem, *el-Fütûh*, I, 421.

³⁸⁶ Taberî, *Târih*, IV, 364-365; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 167.

3- Toplumsal Sorunlar Karşısında

Hız.Peygamber, cahilliye dönemindeki haksızlıkların, adaletsizliklerin ve ayyuka çıkan ayrımcılığın yaşandığı toplumun içerisinde canlı bir şahit olarak bulunmuştu. Her ne kadar batıl inanç ve insanlık dışı geleneklere bulaşmasa da kendi toplumunda yaşanan bu insanlık dramı onun içini kanatıyordu. Risaletinin başından itibaren insanları hakka davet eden Hız.Peygamber, Mekke’de teşekkül ettirmeye başladığı, iki dünyası aydınlanmış toplum piramidini “*Hicret*”le birlikte Medine’ye taşımıştı. Burada, gelen yeni ilahi buyruklarla toplum yapılanmasına devam edilmiştir. Müslümanlar arasındaki dayanışma ve kardeşlik bağı Hız.Peygamber’in Mûhacir ve Ensârı birbiriyle kardeş ilan etmesiyle³⁸⁷ düşmanları hayrette bırakacak kadar perçinlenmiş oluyordu. Hız.Peygamber bir taraftan toplumu kendisi eğitiyor ve denetliyordu. Diğer taraftan yavaş yavaş sınırları genişleyen ve sayıları artan müslümanları kendisiyle birlikte yönlendirecek örnek insanlar belirliyordu. Hız.Ebûbekir ve Hız.Ömer gibi “*vezirlerim*” dediği³⁸⁸ danışmalar edinirken, Hız.Ali gibi Yemen’deki insanların toplumsal yaşamlarına yön veren ve denetleyen kadılar tayin ediyordu.

Hız.Peygamber’in inşa ettiği İslâm toplumu, asr-ı saadeti yaşarken bir gün Hız.Peygamber’in de vefatı edeceğini bir süreliğine unutmuş olmalı ki, vefatı anında büyük bir şok ve şaşkınlık içerisinde düşmüşlerdir. Hız.Ali ilk andan itibaren toplumu gelecek ve huzurunu kaçırarak durumlara karşı dik bir durum sergilemiştir. Hız.Ebûbekir’in hilafete seçilmesinde yeteri kadar istişâre yapılmadığından dolayı Hız.Ebûbekir’e biat ederken bu konudaki sitemini de söylemeden edememiştir. Özellikle Hız.Peygamber’in yakın akrabalarıyla istişâre yapılmadan seçilecek yöneticinin istenen otoriteyi kuramayacağını vurgulamak istemişti. Hız.Ali sürekli olarak İslam toplumunun birlik ve beraberliğini en önde tutmuştu. Ridde savaşların da aktif olarak rol alması da bunun bir göstergesidir.³⁸⁹ Zekat toplum piramidindeki tabaklar arasında dengeyi sağlayan ilahi bir farz olmasının yanında aynı zamanda bütünlüğü sağlayan toplumsal bir bağıdır. Hız.Ali’de bu bağın korunması için mücadele vermişti.

Hız.Ali, Hız.Ömer döneminde ister sosyal ister idari olaylarda Hız.Ebûbekir dönemine oranla çok daha katılımcı ve aktif olduğunu görmekteyiz. Nasıl olmuştu da daha önceki dönemde durgun diyebileceğimiz bir dönem geçiren Hız.Ali ve hatta Haşimoğulları Hız.Ömer döneminde bu kadar aktif hale gelmişlerdi. Öyle ki, Hız.Ömer’in Hız.Ali’ye olan samimi

³⁸⁷ M.Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 181.

³⁸⁸ Tirmizî, *Menâkıb*, 49.

³⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 442.

yakınlığının yanında başka Haşimi üyesi olan Abbâs'la da yakından bir ilişki içerisinde olduğu şöyle rivâyet edilmektedir: “Hz.Ömer, herhangi bir kimse ile istişâre ettiği zaman Abbâs'a danışmadan kesin kararını vermezdi.”³⁹⁰ Bu sıcak ilişkinin nedenleri bizce şunlardır.

1. Bizce en önemli nedeni; Hz.Ömer'in tüm müslümanlarla istişâre edildikten sonra genel kanaatin ittifakıyla halifelğe seçilmiştir.
2. Hz.Ömer'in hilafet konusunda Haşimoğullarıyla itiraz boyutuyla karşı karşıya kalmamıştır.
3. Hz.Ömer'in başkentte mali işler yönetiminin başına bir gayr-i müslimi atayacak kadar ayırım yapmamıştır.³⁹¹
4. Hz.Ali'nin itirazında temel neden teşkil eden istişârenin geciktirilmeden, hatta halife henüz hayattayken yapmıştır.
5. Hz.Ömer'in kendisini içerdeki ilişkilerden alıkoyacak ridde ve yalancı peygamber gibi tehditlerle uğraşmayıp zaman kaybetmemiştir.

Adalet, her toplumda temel direklerdendir. Müslümanlar arasında da Kur'ân âyetleriyle korunan bir ilkeydi. Bu ilkeyi kendi hayatında prensip edinen Hz.Ömer hilafeti boyunca genel olarak müspet hareketinde Hz.Ali'nin desteğini almıştır. Hz.Ömer döneminde adaletin uygulandığı kadılık makamında Hz.Ali bulunmuştur.³⁹² Uygulamalarıyla sadece halkın saadetini gütmüştü. Hz.Ömer'den çekinen insanlar arabulucu olarak Hz.Ali'ye başvurmuşlardır. Sürekli olarak müslüman toplumun ilerlemesini müessesleşme yoluyla sağlayan Hz.Ömer müessesleşme sürecinde de toplum adına Hz.Ali'nin fikrini almıştır.

Toplumun idari mekanizma makamı olan “*dîvânın*” teşekkülünde, insanların geçimlerini sağlayan “*âtanın*” ne şekilde dağıtılacağına dair hep Hz.Ali'ye başvurmuştu.³⁹³ Hz.Ali'de toplum için çözüm olan her faaliyeti bizzat desteklemiştir.

H.z.Osman döneminde toplumu sarsıcı hadiseler esnasında yine insanların kabarmış olan öfkelerini dindirme vazifesini üstlenen Hz.Ali idi. Üçüncü halife zamanında şûra meclisinin fonksiyonunu yitirmesi sebebiyle toplum sorunları istenilen şekilde çözülemiyordu.³⁹⁴ Ümmeyyeoğullarının taassup siyaseti halk-hilafet ilişkisini zayıflatmıştı. Bu yüzden insanlar hilafet makamının uygulamalarından şikayetlenir olmuştu. Bu karışık

³⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 179.

³⁹¹ Belâzürî, *Ensâb*, II, 585, M. Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1995, 174.

³⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 61.

³⁹³ Belazürî, *Fütûhü'l-Büldân*, 630; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, II, 502.

³⁹⁴ Şiblî, Mevlânâ, *Asr-ı Saadet*, V, 44.

durumda oraya giren Hz.Ali meydana gelen siyasi çalkantıları dindirmeye çalışmıştı. Ancak asilerin asıl niyetleri durumu düzeltmek değil de halifenin şehadetiyle sonuçlanacak büyük bir fitne çıkartmaktı. Her ne kadar ilk zamanlar Hz.Ali fitnenin önünü almayı başarmışsa da sonradan olaylar onun kontrolünden çıkmıştır. Bu ileriki zamanlarda bu dönemde çıkan siyâsî çalkantıların uzantıları kendi döneminde de etkisini Siffin, Cemel ve Nehrevan savaşları olarak kendisini gösterecektir.³⁹⁵ Hz.Ali, Hz.Osman'a Ümmeyyeoğullarını dinlemeyip, toplumla yakın ilişki içerisinde olması gerektiği konusunda defaatle uyarılarda bulunmuştur.

Hz.Ali, Hz.Peygamber'in ısrarla üzerine vurgu yaptığı birlik ve beraberliğin³⁹⁶ korunması için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Üç halife döneminde de bir kısım uygulamaları ve davranışları tasvip etmemiştir. Bunların çözümünü istemiştir.Ancak çözüm isterken ne problem çıkarmış ne de problem olmuştur. Gerektiği yerde susmayı, gerektiği yerde sabretmeyi bilmiştir. Her zaman için toplum huzurunu kaçırıcı tutum ve tavırlardan uzak durmuştur. İslam toplumu Hz.Peygamber'in bir emanetiydi. Ne bozulmasına göz yummuş ne de bozulması da rol almayı tercih etmemiştir.

C- Dini Problemlerde ve Çözümlerde Hz.Ali

1- Hz.Ali'nin İlmi Kişiliği

İlk emri “*Oku*”³⁹⁷ olan kutsal bir dinin, yüce Peygamberinin yanında yetişen Hz.Ali ilim konusunda son derece ileri gitmişti. Hz.Peygamber döneminden vefatına kadar ilim alanında bir otorite olmuştur. Hz.Peygamber Hz.Ali'nin bu yönünü şöyle vurgulamıştı: “*Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır.*”³⁹⁸ Abdullah b. Abbâs'ta onun bu konudaki üstünlüğünü şöyle nakleder: “*Vallahi Allah, Ali b. Ebû Tâlibe ilmin on'da dokuzunu verdi. Buna rağmen o size verilen bir'e de ortaktır.*”³⁹⁹ Said b. el-Museyyeb ise Hz.Ali'nin ilminden ne kadar emin olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “*Ali b.Ebû Tâlib dışında hiçbir kimse “bana sorun” demezdi.*”⁴⁰⁰

Bir başka rivâyette ise Hz.Ali ilim erbabının bitmez tükenmez ilim sevgisini şu şekilde ifade eder: “*Şu ikisi hiç doymaz; ilim arayan ve dünya heveslisi.*”⁴⁰¹ Ayrıca ilmin değerini anlamış olan Hz.Ali “*Kişinin değeri yaptığı işin güzelliğiyle biçilir.*” Diyerek ilim talebinde

³⁹⁵ Mustafa Günel, *Hz.Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul, 1998.

³⁹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Salih, Tuğ, İstanbul, 1993, I, 181.

³⁹⁷ Alak 96:1.

³⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 22.

³⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 22.

⁴⁰⁰ İbn İshâk, *Sîretü ibn İshâk*, 185.

⁴⁰¹ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, II, 214.

bulunanlara teşvikte bulunmuştur.⁴⁰² Çünkü yapılan kalitesi ve güzelliği, kabiliyetle birlikte o iş hakkında elde edilen bilgi nispetindedir.

Kur'ân-ı Kerim konusundaki derin bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik eder, âyetlerin nerede ve ne zaman nazil olduğunu çok iyi bildiğini⁴⁰³ şu şekilde ifade ederdi: “*Vallahi Kur'ân'dan inen âyetlerin ne hakkında nazil olduğunu çok iyi bilmekteyim. Şüphesiz Rabbim bana akleden bir kalp ve konuşan sadık bir dil bağışlamıştır.*”⁴⁰⁴ Hz.Peygamber'de Hz.Ali'nin Kur'ânla olan bağıını şu şekilde özetlemiştir: “*Ali Kur'ânla, Kur'ân Ali ile beraberdir. Havuz'a geleceği güne kadar birbirlerinden ayrılmayacaklardır.*”⁴⁰⁵

Hz.Ali ashab-ı kiram arasında Kur'ân, hadis ve özellikle fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir.⁴⁰⁶ Hz.Ali'nin diğer sahabelere nispeten öne çıktığı fıkıh bilgisi hiç şüphesiz Kur'ân ve sünnete dayanıyordu. Bundan dolayıdır ki, hüküm tesis ederken müslümanlar için geçerli ve mümkün olan nesnel bilgi kaynaklarına bağlı olarak hüküm tesis ettiği vurgulanmıştır.⁴⁰⁷ Abdullah b. Mes'ûd Hz.Ali'nin fıkıh alanındaki bilgisinin üstünlüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “*Biz Medine halkından en iyi hüküm verenin Ali b. Ebû Tâlib olduğunu konuşur dururduk.*”⁴⁰⁸

Hz.Ali'de bir manada zirvesinde olduğu fıkıh sahasında bu ilmin taliplilerini yani fıkıh aliminin; “*Size gerçek fâkihin kim olduğunu haber vereyim mi?*” Sorusunun ardından tanımı şu şekilde yapar: “*İnsanları Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe sevk etmeyen, Allah'ın azabından onları emin kılmayan, ilahi yasaklar konusunda onlara ruhsat kapısını açmayan ve Kur'ân'ı bırakıp da başka bir şeye rağbet eden kimsedir. Haberiniz olsun, anlayış ve kavrayışın olmadığı bir ilimde hayır yoktur. Dikkat edin, düşünüp ibret dersi çıkarılmayan bir Kur'ân okuyuşunda hayır yoktur. Yine tefekkürün olmadığı bir kullukta da hayır yoktur.*”⁴⁰⁹

Hz.Ali'yi İslâm hukukunda vazgeçilmezlerden kılan önemli bir unsur da Hz.Peygamberin O'nu Yemen'e gönderirken ona yaptığı duadır: “*Allah'ım dilini sabit kıl, kalbine hidayet bahşet.*” Hz.Ali'de bu duadan sonraki değişim halini şu şekilde ifade etmiştir: “*Taneyi yaratan, taneleri bağışlayan Allah'a yemin ederim ki, o günden sonra artık iki kişinin arasında hükmettiğimde asla şüphe ve tereddüde düşmedim.*”⁴¹⁰ İbn Abbas'ta

⁴⁰² el-Kettânî, *Hz.Peygamber'in Yönetimi*, I, 78.

⁴⁰³ M.Yaşar Kandemir, “*Ali*”, DiA, İstanbul, 1989, II, 375.

⁴⁰⁴ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 210.

⁴⁰⁵ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 162.

⁴⁰⁶ M.Yaşar Kandemir, “*Ali*”, DiA, II, 375.

⁴⁰⁷ Ahmet Yaman, “*Ehl-i Beyt Hukuku*”, Diyanet Dergisi, Sayı:171, İst., 2005, 11.

⁴⁰⁸ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 194.

⁴⁰⁹ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 211.

⁴¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 100; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 4.

Hz.Ali'nin verdiği hükümlere olan güvenini şu bilgiyle teyit eder: “*Hüküm Ali'den gelmişse başkasının bilgisine başvurmazdık.*”⁴¹¹

İlk üç halife döneminde kimi zaman baş fâkih kim zaman da baş fâkihlerle çalışan umumi fâkih Hz.Ali'dir.⁴¹² Gerçektende ilk üç halifenin birçok çetrefil davada Hz.Ali'in fikrine müracaat ederek istişâre etmeleri onun sahip olduğu ilim ve tecrübenin semeresini gösteren pratik örneklerdir.⁴¹³ Fıkıh alanında Hz.Ali'ye en çok başvurulmuş dönem hiç şüphesiz islâmi kalkınmanın en hızlı ve yoğun yaşandığı Hz.Ömer dönemidir. Hz.Ali ikinci halifenin idaresi süresinde İslâm devletinin baş kadılığını yapmıştır.⁴¹⁴ Hz.Ömer'de değişik zaman ve zeminlerde ona olan güvenini şu şekillerde ifade etmiştir: “*Ebû'l-Hasan'nın bulunmadığı müşkül bir meselenin çözümünde Allah'a sığınırım.*”⁴¹⁵ Ve yine: “*Kadılıkta en bilginimiz Ali'dir*” dediği nakledilmiştir.⁴¹⁶ Ayrıca Hz.Ömer fikhî konular dahil bir çok konularda Hz.Ali'nin onun için bir denge unsuru olduğunu açık bir dille şu şekilde ifade edildiği rivayet edilir: “*Ali olmasaydı Ömer helak olurdu.*”⁴¹⁷ Hz.Ali'nin bu dönemde neden baş kadılığa getirildiğini her halde Hz.Ömer'in şu sözü net olarak açıklamaktadır: “*En isabetli hüküm verenimiz Ali'dir.*”⁴¹⁸ Hz.Ömer'in içinden çıkamadığı konuları özellikle Hz.Ali'ye danıştırdı. Kaynaklarda bu durumu açıl原因 şöyle bir bilgi aktarılır: “*Hz.Ömer bir deli kadını recmettirmek istediğinde Hz.Ali buna karşı çıkar ona Hz.Peygamber'in şu hadisini hatırlatır: “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır; Uyanacağı ana kadar uyuyandan, buluş çağına kadar çocuktan ve şifaya kavuşana kadar deliden.”* Böylece Hz.Ömer mezkur kadını recmettirmekten vazgeçer.”⁴¹⁹

Hz.Osman döneminde her ne kadar şura meclisi işlevselliğini kaybetmiş olsa dahi Hz.Osman başta fitne olayları hakkında olmak üzere bir çok konuda Hz.Ali ile istişâre etmiştir. Hz.Ali bu dönem içerisinde haddi bizzat uygulatan bir kadı olduğu gibi⁴²⁰ bazen hakkı arayan bazen de bir yanlış düzelten bir fâkih olmuştur. Hz.Osman'ın mutayla ilgili uygulamasına şu şekilde müdahale ettiği nakledilir. Hz.Osman Muta'yı nehyeder, Hz.Ali ise emrederdi. Bu yüzden Hz.Osman ona “*Sen böylesin*” deyince o da: “*Biliyorsun ki biz*

⁴¹¹ İbn Hacer el-Askalâni, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, II, 509.

⁴¹² Ya'kûbî, *Tarih*, II, 117, 139, 153.

⁴¹³ Zekerîya Güler, “*Ali b. Ebî Tâlib'in Ahlak İlkeleri*”, SÜİFD, Sayı:13, 37.

⁴¹⁴ Ya'kûbî, II, 117, 139.

⁴¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 102; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 4.

⁴¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 102.

⁴¹⁷ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I, 4; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, II, 186.

⁴¹⁸ Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 194.

⁴¹⁹ İbn Hanbel, İmâm Ahmet (v.241/855), *el-Müsned*, Beyrut, Thz., I, 140.

⁴²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 165.

Peygamber zamanında Mut'a yapardık.” diye bilgi vermiş, Hz.Osman da şu cevabı vermişti:
“*Evet ama biz onu korkarak yapardık.*”⁴²¹

Fıkıh, derin bir ilimle birlikte ilahi bir basiret ve temel kaynaklara bağlı olarak çıkarılan hükümlerin arkasında durulabilecek öz güven isteyen bir alandır. Bütün saydığımız özellikleri yukarıda aktarmaya çalıştığımız rivayetler ışığında irdelediğimizde hepsinin Hz.Ali’de mevcut olduğunu görüyoruz. O genç yaşında Hz.Peygamber’in Yemen’e kadı olarak gönderebileceği kadar güvenini kazanmış bir ilmin kapısı olan bir fâkihti. Bununla birlikte ilk üç halife de ilimleriyle ve isabetli görüşleriyle Hz.Peygamber’in güvenini kazanmış mümtaz şahsiyetlerdi.⁴²² Buna rağmen ilk üç halifenin hilafetleri süresince çözümü zor olan konularda O’na başvurulmuştur. O’da Kur’ân ve Sünnet’e bağlı olarak kontrol edilebilir ve sağlaması yapılabilir⁴²³ güvenilir çözümler sunarak üç dönemin fıkıh otoritesi olarak damgasını vurmuştur.

2- Dini Değişmeler Karşısında

İnsanlar, yaratılırken ilahi bir inanca ihtiyaç duyacak bir yapıda yaratılmışlardır. Cenâb-ı Allah’ta yarattığı bu varlığın doğasına uygun semavi dinleri peygamberleri vasıtasıyla tebliğ edilmek üzere göndermiştir. Ta ki İnsanoğlu ölümden önceki yaşamını faydasına olacak şekilde sürdürsün ve ölümden sonraki alem de yerine ona göre belirlensin. Fakat beşer mutluluğu için kendisine verilen bu ilahi lütfu bir süre sonra kendi istek ve arzularına göre değiştirip, şekillendirmeye başlamıştır. İnsanları temel kaynakları bozmaya (değiştirmeye) iten temel etkenlerin düşünsel, siyasal ve ekonomik olduğu vurgulanmıştır.⁴²⁴ İnsanlık tarihi son peygambere kadar maalesef bir çok ilahi dinin insanın acizlik ve noksaniyetiyle değiştirilerek hak âyetlerin, beşeri ayetlere dönüştüğüne şahit olmuştur. İslâm dini ve Kur’ân-ı Kerim ilahi koruma altın alındığından söz ettiğimiz bozulmadan mahfuz kalmıştır.

İslâm dininin iman esasları gibi bütün asırlara şümüllü hükümleri vardır. Bunun yanında özden kopmamak kaydıyla ehil insanların içtihat dediğimiz; bütün çabalarını harcayarak ve eldeki imkanları kullanarak⁴²⁵ her asrın ihtiyacına binaen insanların önündeki engelleri kaldırarak dini yaşanır hale getirmektir. İslami naslar insanı dengeli olmaya

⁴²¹ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 97.

⁴²² Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtu’s-Sahâbe*, II, 519.

⁴²³ Ahmet Yaman, “*Ehl-i Beyt Hukuku*”, 14.

⁴²⁴ Ziyâuddin Rayyis, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, 49.

⁴²⁵ Ebu Zehrâ, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev :Abdulkadir Şener, Ankara, 1997, 329.

çağırırken ayrıca aşırılık diyebileceğimiz⁴²⁶ dinin özünün değişimini de reddetmektedir. Hz.Peygamber’de dinin özünde olmayıp sadece iyi niyetle daha fazla ibadet yapmak için kendi nefislerine eziyet vermeye karar veren sahabelere dinde olmayan değişiklikler yapmaya çalıştıklarında onlara kızmış ve onları ikaz etmiştir.⁴²⁷

Hz.Ebûbekir döneminde hilafet seçiminde halifeyle gergin diyaloglar yaşaması ve yine bu dönemde fetihlerde aktif rol almayan Hz.Ali’nin dinin bir farz emri olan zekatı değiştirmeye kalkışan topluluklara karşı canla başla mücadele vermiştir. Aynı zamanda o dönem için hassas bir karar olan Kur’ân’ın kitap haline getirilmesinde bizzat çalışma heyetinde aktif rol almıştır. Ridde savaşlarında azalan hafızlardan dolayı böyle bir yola başvurulmuştur.⁴²⁸ Hafızların azalması hafızalarda taşınan Kur’ân-ı Kerim’de en ufak bir değişikliğin olabileceği endişesi ve dolayısıyla dinin özünde bir değişimin olmasıydı. Hz.Ali’de böyle önemli bir göreve karşı kayıtsız kalmamıştır.

İstikrarın geliştirilerek korunduğu Hz.Ömer döneminde baş kadı olan Hz.Ali bu dönemde Hz.Peygamber döneminde olmayan değişik uygulamalar yapıldığı halde müdahale etmemiştir. Hz.Ömer’in teravihin yirmi rekat ve cemaatle kılınması, daha önce dört, beş ve altı tekbirle kılınan cenaze namazını dörtle sınırlaması⁴²⁹ gibi uygulamaları olmasına rağmen İslam’ın ruhuna aykırı uygulamalar olmadığı için Hz.Ali’nin bir müdahalesi söz konusu değildir.

“*Fitnetü’l-Kübrâ*” diye isimlendirilmiş olan⁴³⁰ Hz.Osman’ın son yıllarında Hz.Ali mecburi de olsa diğer dönemlere nispeten daha aktif rol oynamıştır. Hz.Ali’nin üçüncü halife dönemindeki dini değişim karşısındaki hassasiyetini evvela halifenin yaptığı yeni uygulamalara karşı görmekteyiz. Hz.Osman Hac mevsiminde Mina’da ve Arafat’ta namazı dört rekat olarak kılmıştı.⁴³¹ Bu duruma ilk karşı çıkarılardan biri de Hz.Ali’dir. Hz.Peygamber ve ilk iki halife dönemlerinde iki olarak kılınırken bunun neden böyle olduğuna itiraz etmişti. Hz.Osman’da bunun bir içtihadı olduğunu söylemişti. Buna karşılık Hz.Ali içtihatı diye itirazına devam etmemiştir. Bir kısım sahabe de bu duruma itiraz etmiştir.⁴³² Hz.Osman aleyhine şikayetlerin arttığı bir dönemde şikayetlerin iletilmesi için Hz.Ali temsilci olarak seçilmişti. Hz.Ali’de Hz.Osman’ın yanına giderek bu meseleleri konuşur. Allah’ın rızasına nail adil bir halifenin tanımını yapar. Daha sonra dinin özünün bozulmasına engel olarak

⁴²⁶ el-Kardâvî, Yusuf, *İslami Uyanışın Problemleri*, çev: Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1986, 22.

⁴²⁷ İbn Kesîr, *Hadislerle Tefsir*, çev: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1988, V, 2439.

⁴²⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye, VI, 513; A.Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefa*, I, 250.

⁴²⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 59.

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi için, bkz., Taha Hüseyin, *el-Fitnetü’l-Kübrâ Ali ve Benûhu*, Mısır, 1946.

⁴³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 108.

⁴³² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 109.

vazifesini gerçek manada yerine getireceğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Ey Osman! Şunu çok iyi bil ki, Allah kullarının en üstünü ve en faziletlisi adil bir Halifedir. Öyle bir Halife ki kendisi hidayete erer ve başkalarını da doğru yola iletir. Malum olan sünnetleri ikamet eder ve terkedilmiş olan sünnetleri de tümüyle öldürür. Vallahi işte bütün bunlar apaçık ve bellidir. İslam’ın sünnetleri dimdik ayaktadır ve belli ölçüleri vardır. Bidatler de bellidir ve onların da ölçüleri vardır. İnsanların Allah katında en kötü ve şerli olanları ise dalalette olan ve insanları da delalet sokan zalim devlet başkanlarıdır. Onlar bilinen sünnetleri öldürür, terkedilmiş bidatleri icra ederler.*”⁴³³ Hz.Ali Hz.Osman’ı dinin temel esaslarına, uygulamaları ile zarar veren ve hatta yok olmuş batıl inançların yeniden dirilmesine vebali olan bir yönetici olmaması konusunda ikaz etmişti. Ayrıca dinin sınırlarının ve ölçülerinin net olduğunu, eğer bidatlere kapı açacak olursa dinin esaslarını değiştirip insanları kötü yola sürükleyen zalim bir idareci olmaması için Allah’ın azabı ile uyarmıştır.

Eski din mensuplarından olan Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecûsiler daha önceki dinlerinden kalma düşüncelerle müslüman olmuşlardır.⁴³⁴ Fetih sonucunda saf inançlı müslümanlarla kaynaşmış olan bu insanlar zamanla farkında olmadan dinde bir kısım değişikliklere neden olmuşlardır. Bunun yanında bir de sözde İslam’a girmiş ancak asıl amacı dine sapık düşünceler karıştırmak olan gruplar da vardı.⁴³⁵ Bu batıl fırkaların başında Abdullah b. Sebe’ye nisbet edilen Sebeiyye fırkası hakkında çok şeyler yazılıp çizilmişti.⁴³⁶ Bu sapık fırkanın Hz.Osman’ın son yıllarında kendini hissettirdiği kaydedilmektedir.⁴³⁷ İnsanları Hz.Ali’nin Hz.Peygamber’in vâsisi olduğu ve Hz.Osman’ın hilafeti haksız olarak ele geçirdiği konusunda kışkırtıyorlardı.⁴³⁸ Hz.Ali’ye halifelik teklif ederek ortalığı fitneye boğmaya çalışanlarında bunlar olduğu ancak Hz.Ali’nin böyle bir oyuna gelmediği de ifade edilmiştir.⁴³⁹

Diğer taraftan temelleri Hz.Osman’ın son dönemdeki karışıklıkların olduğu zamana dayanan siyâsî ve îtikâdî sahip Hz.Ali’yi Hz.Osman’a karşı aday olarak gören Şîa’ ve Hakem olayından sonra kendilerini netleştiren Havaric vardı. Şîa’, İslâm düşüncesinde ve tarihinde en önemli islâmî muhalefet eğilim ve yönelişlerinden biri olarak kabul edilir.⁴⁴⁰ Şîa genel düşünce yapısını Hz.Ali’nin Hz.Peygamber tarafından seçilmiş en faziletli sahabe olduğu

⁴³³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 156.

⁴³⁴ Ebu Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, 22.

⁴³⁵ Ebu Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, 22.

⁴³⁶ M.Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 142 vb.

⁴³⁷ M.Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 143.

⁴³⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 159.

⁴³⁹ M.Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 148.

⁴⁴⁰ Nevin, Abdülhâlık Mustafa, *İslam Düşüncesinde Muhalefet*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001, 255.

inancı üzerine kurmuştur.⁴⁴¹ Havaric ise İslâm prensiplerinin dini ve siyasi idealizmini gerçekleştirmek için duyguları şahlandıran özellikleri dolayısı ile dikkat çeken bir düşüncedir.⁴⁴² Çıkış noktası sâfiyane olarak görünse de sonradan Hz.Ali'yi en çok uğraştıracak gruplardan biri olmuşlardır. Hatta Sıffin Savaşı'nın sonunda hakem tayin edilmesini “*Hüküm ancak Allah'ındır*” diyerek reddetmelerine tepki olarak Hz.Ali onlara şu cevabı vermişti: “*Bu kendisiyle batıl kastedilen hak bir sözdür.*”⁴⁴³ Hz.Ali'nin bu uyarısıyla kendisini kritik bir ortamda yalnız bırakan harici zihniyete istikamet vermek istediği, Kur'ân ayetinin bir slogan gibi kullanılarak istismar edilmesine ve onun evrensel mesajının şahsi yaklaşıma feda edilmesine karşı çıktığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁴

Bütün bu değinmiş olduğumuz dinin bozulması diye nitelendirdiğimiz değişimlerin temelinde; böyle bir girişimde bulunmuş her türlü grup, şahıs ve fırkanın niyeti ne olursa olsun dinin esaslarından birinin farklı bir şekilde yorumlanmasından ibarettir.⁴⁴⁵ Hz.Ali, Kur'ân'ın mümin topluma hitap ettiği “*Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez*”⁴⁴⁶ emrinin bir gereği olarak dini değişikliklere karşı dik bir duruş sergilemiş ve gereken mücadeleyi vermiştir. Hz.Ali'de ister ilk üç halife döneminde olsun ister kendi döneminde olsun hayatı boyunca dinin yanlış yorumlanmasından dolayı ortaya çıkan, İslâm'ın bünyesine zararlı değişimlere karşı gereken duruşu sergilemiştir. Hak bildiği esaslardan ödün vermemiştir. Neticede yine dinin yanlış yorumlanması sonucu din için şehit edilmiştir.

⁴⁴¹ Ebu Zehrâ, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, 41.

⁴⁴² Nevin, Abdülhâlık Mustafa, *İslam Düşüncesinde Muhalefet*, 253.

⁴⁴³ Müslim, Ebü'l-Hüseyn, Müslim b. Haccâc el-Kuşerî en-Nisâbüri(v.261/874), *Sahihu Müslim*, Beyrut, Thz., Zekat, 157.

⁴⁴⁴ Zekeriya Güler, “*Ali b. Ebî Tâlib'in Ahlak İlkeleri*”, 43.

⁴⁴⁵ Ziyâuddin Rayyis, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, 53.

⁴⁴⁶ Maide 6:87.

SONUÇ

Hz.Peygamber tartışmasız, İslâm toplumunun siyasî ve dini ilk ve benzersiz tek lideridir. Ondan sonra başlayan döneme Râşîd Halîfeler dönemi denmiştir. Şüphesiz Hz.Ali bu dönemde ister ilk üç halife döneminde olsun ister kendi döneminde olsun Hz.Peygamber'in şahsından sonra kendisinden en çok bahsettiren şahıs olmuştur. Onun üzerinden yapılan tartışmalar siyasî alandan îtikâdî alana çekilmiş ve neticede değişik amaçlı bir kısım fırkalar olmuştur.

Râşîd Halîfeler dönemi, Hz.Peygamber'in vefat ettiği gün Benû Sâid'e gölgeğinde toplanan müslümanların genel kabulüyle Hz.Ebûbekir'in halife seçilmesiyle başlamıştır. Bu seçimde ensârın takındığı tavırla birlikte adından en çok söz ettiren şahıs Hz.Ali olmuştur. Hz.Peygamber'in yakın akrabası ve kendisinin de bir üyesi olduğu Haşimoğulları ile hilâfet konusunda istişâre yapılmaması neticesinde sistemli bir itirazda bulunmuştur. Hz.Ali'nin bu tavrını gayet olgun bir tavırla karşılayan Hz.Ebûbekir ona hak vermiştir. Fakat o an durumun acil olduğunu ve sorunun bir an önce giderilmesi konusunda onu ikna etmiştir. Hz.Ali miras meselesi gibi bir kısım olaylardan dolayı halifeyle olan ilişkilerini sıkı tutmasa da zamanla aradaki problemler giderilmiş ve Hz.Ebûbekir'le yakınlaşmıştır.

Hz.Ömer, Hz.Ebûbekir'in tavsiyesinin umumi olarak kabul görmesiyle tarihte ikinci halife olarak yerini alır. İslâm devletinin sosyal ve siyasal alanda çok büyük gelişmeler sağladığı bu dönemde hilafet tartışmaları yaşanmamıştır. Yalnız Hz.Ömer'in aday olarak tavsiye edildiğini duyan Hz.Ali gibi sahabeler onun insanları tereddüde düşürerek şahsi vasıflarına itiraz etmişlerdi. Hz.Ali'nin ikinci halife döneminde hilafet seçimi ve devamında en ufak bir tavır takınmadığı görülmüştür.

Hz.Ömer'in oluşturmuş olduğu şûrâ meclisi Abdurrahman b. Avf'ın hakemliği ve halkla istişâre etmesi neticesinde halifelğe Hz.Osman seçilmiştir. İlk defa bu seçimde fiili olarak halifelğe aday olan Hz.Ali, seçileceğinden emin olduğu halde seçilememiştir. Hz.Ali her ne kadar bu duruma üzülse de halifelğe seçilmiş Hz.Osman'a karşı kırıncı bir tavır takınmamıştır. Herkes gibi adil olan seçimin sonucunu kabullenmiş ve ileriki dönemlerde de Hz.Osman'a hilafetten dolayı en ufak bir tavır almamıştır.

İlk üç halife döneminin her birinde bir lider olma potansiyelini koruyan Hz.Ali, hilafete seçilmemekle birlikte sürekli olarak halifelere yakın olmuştur. İlk iki halifenin toplumun huzurunu korumadaki hassasiyeti ve taassuba karşı dik duruşları nedeniyle Hz.Ali'ye Haşimoğullarının sahip olduğu nüfuz yüzünden uzun süreli idari vazifeler vermemişlerdir. Hz.Osman ise yakın akrabaları olan Ümeyye oğullarının etkisiyle kolları bağlanmış ve kendi başına karar vermesine imkan tanınmayan bir halife haline getirme gayreti içerisine girilmişti. Özellikle bu yüzünden olsa gerek bu dönemde Hz.Ali'ye Hz.Osman tarafından verilmiş bir idari görevi olmamıştır. Ridde olayları dışında bir tek askeri seferde görev almayıp bu savaflara katılmayan Hz.Ali fetihler konusundaki en büyük katkısı halifelere fikir sunması şeklinde olmuştur. O sürekli Medine'de kalmış ve Kur'ân ilmiyle iştigal etmiştir. Şehirde ayrılmaması sebebiyle de halifelerde bunu istemiştir, olan biten sosyal ve siyasal gelişmeleri de yakından takip etme imkanını bulmuştur.

Toplumun, yaşantısını etkileyen, değiştiren ve şekillendiren temel taşlar siyasî, sosyal olaylar ve din olgusudur. Hz.Peygamber döneminde yaşamın bu üç temel taşıyla ilgili başlayan ıslah ve geliştirme çalışmaları ilk dört halife döneminde de devam etmiştir. Hz.Peygamber bunların temel esaslarını oluşturmuştu. Râşîd Halifeler de zamanın gereğine uygun bir şekilde bunları geliştirmeye çalışmışlardır.

İlk üç halife döneminde, İslâm toplumunun hayat standartlarını yükseltmek için yoğun çaba sarf edilmişti. Özellikle sosyal, siyasî ve dîni alanda yapılan çalışmalarda doğrudan ya da dolaylı olarak bu olayların içinde rol alanlardan biride Hz.Ali olmuştu. Siyasî olaylar açısından baktığımızda hilafet seçimlerinde kimi zaman gerekli gördüğü durumlarda itirazları, kimi zamanda adaylığı esnasında takındığı tavrı ve tutumuyla en çok dikkat çeken bir şahsiyet olmuştu. Hz.Ali idari manada Hz.Ömer hariç diğer halifeler döneminde ciddi bir görev almamıştı. Buna rağmen her üç halife döneminde de her türlü idari konuda istişâre edilen çok önemli bir danışma olarak halifelerin yanında bulunmuştu. Hz.Ali müslüman toplumun dirlik ve bütünlüğü konusunda çok hassastı. Hangi dönemde olursa olsun toplumun bütünlüğünü bozacak herhangi bir sosyal hadiseye karşı ilk tavır alanlardan biride o olmuştu. Diğer taraftan müslümanların faydasına olan her türlü davranış ve girişiminde yanında olmuştu.

Dinin özüne yapılan her türlü psikolojik, sosyolojik ve siyasî saldırıya karşı diğer sahabelerle birlikte tavır almıştır. İlk üç halifenin döneminde dini problemlerin çözümde fikhî bilgisinin yanı sıra dini esasları koruma adına gösterdiği hassasiyet ve isabetli görüşleriyle en önemli fâkih yine Hz.Ali idi. İslâm toplumundaki Hz.Peygamber'e yakınlığı, yüksek seviyedeki ilmi ve tutarlı görüşleri dolayısıyla karizmatik bir kişiliğe sahip olan Hz.Ali, İslâm

toplumunda önemli yere sahip olmuştur. İlk üç halife dönemindeki, siyasî, sosyal ve dîni etkisiyle İslâm tarihinde, üzerinde en çok konuşulan bir şahsiyet ola gelmiştir.

Konuyla ilgili son olarak şunu ifade etmek isteriz. Hz.Ali, Râşîd Halifeler arasında üzerinde en çok tartışılan bir şahsiyet olmuştur. Ancak bu durumun oluşması ne onun isteğiyle ne de olumsuz tavırlarından dolayıdır. Bazen halkın bizzat kendisini çözümcü görmesi bazen de haksızlığı tahammül etmeyen karakterinden kaynaklanmıştır. Hiçbir zaman Şîa'nın yansıttığı gibi hilafet hırslısı olmamıştır. Hz.Ebûbekîr ve Hz.Osman'ın halifelîğe seçilmesi karşısında bir tavır içerisine girmişse de daha sonra onun adına faaliyette bulunan fırkaların büyüttüğü kadar bir kin bir haset olmamıştır. Kimi zaman halkla halife arasında olmuş yeri geldikçe de meydana gelen olaylarda son sözü o söylemiştir. Dinin özünde kim olursa olsun en ufak bir değişiklik yapmaya kalkışanların karşısına Kur'ân ve Sünnet'le çıkıyordu. Hz.Ali her hassas müslüman gibi tutarlı ve yerinde itirazlarda bulunmuş ve daha o dönemden kendini hissettirmeye başlayan iyi niyetli olmayan guruplara, halifelerle işbirliği içerisinde olduğunu göstererek söylemlerinin asılsız olduğunu ispatlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Cevdet Paşa,
-*Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefa*, İstanbul, Thz.
- Algül, Hüseyin,
-*İslam Tarihi*, İstanbul, 1986.
-“Hz. Ebûbekir’in Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, İstem Dergisi, Yıl:3, Sayı: 6, Konya, 2005, 105-120.
- Apak, Adem,
- *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul, 2003.
-“Hz. Ali’nin İlk Dönem Siyâsî Hadiselerdeki Rolü”, Marife Dergisi, Yıl: 1, Sayı:1, Konya, 2005, 121-143.
-*Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihi Etkileri*, İstanbul, 2004.
- Aydın, Mustafa,
-*İslam’ın Tarih Sosyolojisi*, İstanbul, 2001.
- Bakır, Abdühalık,
-*Halifeliğine Kadar Hz. Ali*(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1985.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (v.279/892),
-*Ensâbü’l-Eşrâf*, Thk: Süheyl Zekkâr, Riyad Zirikî, Beyrut, 1992.
-*Fütühü’l- Büldân*, Thk: Rıdvan Muhammed Rıdvan, Beyrut, 1978.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmail,
-*Sahihu’l-Buhâri*, Mısır, Thz.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid,
-*Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, çev: Ali İhsan Pala-Mehmet Şirin Çıkar, Ankara, 2001.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986.
- Ebu Zehrâ, Muhammed (v. 1394/1974),
-*Mezhepler Tarihi*, çev :Sıbgatullah Kaya, Thz .Ankara, Thz.
-*İslam Hukuku Metodolojisi*, çev : Abdulkadir Şener, Ankara, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi,
-*İmam Ali*, Ankara, 1998.
-“Ali”, DiA., İstanbul, 1989, II, 371-374.

- Günel, Mustafa,
-*H.z.Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul, 1998.
- Güler, Zekeriya,
-“*Ali b. Ebî Tâlib’in Ahlak İlkeleri*”, SÜİFD, Sayı:13, Konya, 2002, 35-36.
- Hitti, Philip K.,
-*İslam Tarihi*, çev:Salih Tuğ, İstanbul,1995, I.
- Hodson, M.G.S,
-*İslam’ın Serüveni*, çev: Metin Karabaşoğlu, 1993.
- İbn A’sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Küfî (v.314/926),
-*el-Fütûh*, Beyrut, 1986.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b.Muhammed (v.463/107),
-*el-İstiâb fî Esmâi’l-Ashâb*, Kahire, Thz.
- İbn Ebi’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, Thk: Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1965.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihabüddîn Ebû’l-Fadl (v. 852/1448),
-*el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, Mısır,1939.
- İbn Hanbel, İmâm Ahmet (v.241/855),
-*el-Müsned*, Beyrut, Thz.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik (v.213/828),
-*es-Siratü’n-Nebeviyye*, Beyrut, 1955.
- İbn İshâk, Muhammed(v.151/768),
-*Sîretü ibn İshâk*, Thk: Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmail (v.774/1372),
-*el-Bidâye ve’n Nihâye*, Mısır, 1957.
-*Hadislerle Tefsir*, çev: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Müslim ed- Dîneverî(v. 276/889),
-*el-Meârif*, çev: Hasan Ege, İstanbul, Thz.
- İbn Sa’d, Muhammed (v.230/844),
-*et-Tabakâtül-Kübrâ*, Beyrut, 1957.
- İbnü’l-Esîr, İzzüddîn b. Ebi’l-Hasan Ali b.Muhammed (v 630/1232),
-*el-Kâmil fi’t –Târih* Beyrut, 1965.
-*Üsdü’l-Gabe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, 1285.
- el-İmâme ve’s-Siyâse*, (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed b. Müslim ed-Dîneverî(v. 276/889)’ye nispet edilmektedir.)Beyrut, 1977.

- Kandehlevî, Muhammed Yusuf,
-*Hayâtu's-Sahâbe*, II,
- Kandemir, M.Yaşar,
-''*Ali*'' , DiA, İstanbul, 1989, II, 375-378.
- Kapar, M.Ali,
-*İslam'ın İlk Döneminde Beyat ve Seçim Sistemi*, İstanbul, 1998.
- el-Kardâvî, Yusuf,
-*İslami Uyanışın Problemleri*, çev: Hasan Fehmi Ulus, İstanbul, 1986.
- el-Kettânî, Muhammed Abdülhay,
-*H.z.Peygamber'in Yönetimi*, çev: Ahmet Özel, İstanbul, 1990.
- Kur'ân-ı Kerim, Türkçe Meâli*, Diyânet İşl. Başkanlığı, İstanbul, 2006.
- el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali (v.346/957),
-*Murüçü'z-Zeheb*, Thk: Muhammed Abdülhamid, Beyrut, 1987.
- Muhammed Mescid-i Camiî,
-*Ehli Sünnet ve Şîa'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev: Mâlik Eşter, İstanbul, 1995.
- Muhammed Hamidullah,
-*İslam Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1993.
-*İslam Tarihine Giriş*, çev: Ruhi Özcan, İstanbul, 1994.
-*İslam Anayasa Hukuku*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1995.
-*İslam Müesseselerine Giriş*, çev: İhsan Süreyya Sırman, İstanbul, 1992.
- Muhammed Rıza,
-*el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut, 2003.
-*Ebûbekir es-Siddik*, Beyrut, 1983.
-*el-Fâruk Umar el-Hattâb*, Beyrut, 1993.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin, Müslim b. Haccâc el-Kuşerî en-Nisâburî(v.261/874),
-*Sahîhu Müslim*, Beyrut, Thz.
- Nevin, Abdülhâlık Mustafa,
-*İslam Düşüncesinde Muhalefet*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul, 2001.
- Sarıçam, İbrahim, *H.z. Ebûbekir*, Ankara, 2000.
- Sırma, İhsan Süreyya,
-*Örnek Halifeler Dönemi*, İst., 1990.
- es-Suyûtî, Celalüddin Abdirrahman b. Ebibekir(v.911/1505),
-*Tarîhu'l-Hulefâ*, Thk: Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut, Thz.

- eş-Şerîf er-Râdî,
-*Nehci'l-Belağa*, Beyrut, 2004.
- eş-Şiblî, Mevlnâ,
-*Asr-ı Saadet*, çev: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1987.
- Taha Hüseyin,
-*el-Fitnetü'l-Kübrâ Ali ve Benûhu*, Mısır, 1946.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v.310/922),
-*Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk*, Kâhire, 1968.
- et-Temmâvî, Süleyman Muhammed,
-*Hz. Ömer ve Modren Sistemler*, çev: Muhammed Vesim Taylan, İstanbul, 1993.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsbâ b. Sevra(v.279/892), *Sünenü't-Tirmîzî*, Mısır, Thz.
- Varol, M.Bahaüddin,
-*Siyasallaşma Sürecinde Ehli Beyt*, Konya, 2004.
-*Ehli Beyt-Kavramsal Boyut*, Konya, 2004.
-*"Hicri I. Asırda Ehli Beyt İmajı"*, SÜİFD., Sayı: 16, Konya, 2003, 97-119.
- Yaman, Ahmet,
-*"Ehl-i Beyt Hukuku"*, Diyanet Der., Sayı: 171, İstanbul, 2005, 10-14.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b.Cafer b.Vehb(v.284/897),
-*Târîhü'l-Ya'kûbî*, Necef, 1358.
- Zahîr, İhsan İlâhi,
-*eş-Şîa ve Ehlü'l-Beyt*, Lahor, 1982.
- Ziyâuddin Rayyıs,
-*İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev: İbrahim Sarmış, 1995.
- Zorlu, Cem,
-*İslam'da İlk İktidar Mücadelesi*, Konya, 2002.